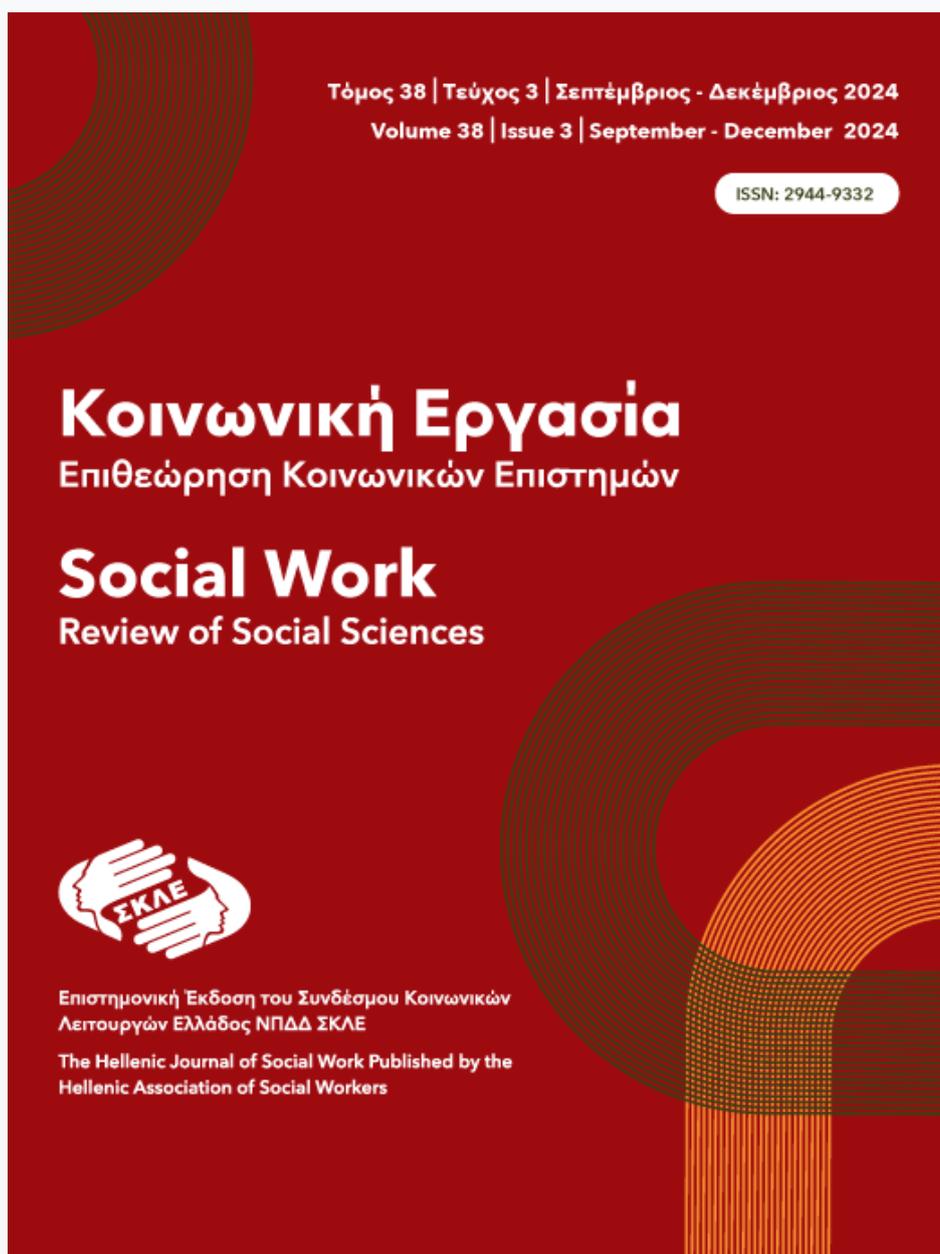

Κοινωνική Εργασία. Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών

Τόμ. 38, Αρ. 3 (2024)

3/2024

Αγαπητές Αναγνώστριες και Αγαπητοί Αναγνώστες,

Σας καλωσορίζουμε στο τεύχος Σεπτεμβρίου – Δεκεμβρίου, του Περιοδικού Κοινωνική Εργασία - Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών, ολοκληρώνοντας το πρώτο έτος λειτουργίας μας μέσω του ΕΚΤ, με την 3η και τελευταία έκδοση του 2024.

Στο τρίμηνο αυτό πραγματοποιήθηκαν πολύ σημαντικά γεγονότα για την επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας, τα οποία αποτέλεσαν αφορμές όχι μόνο για έναν γόνιμο επιστημονικό διάλογο και την ανάδειξη ερευνητικών και βιωματικών δεδομένων, αλλά και για το αντάμωμα όλων των συναδέλφων και συναδελφισσών μετά από μια μακρά περίοδο απομάκρυνσης. Ευχαριστούμε πολύ τον Καθηγητή Κοινωνικής Εργασίας ΠΑ.Δ.Α., κ. Βασίλειο Ιωακειμίδη για τη συγγραφή του πολύ εύστοχου και περιεκτικού κειμένου αναφορικά με το τελευταίο Συνέδριο: *Κοινωνική εργασία στην εποχή των «ρευστών βεβαιοτήτων»: Συνδέοντας την εμπειρία από το πεδίο με την έρευνα*, που διοργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος και το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας ΠΑ.Δ.Α. Το κείμενο αποτελεί μια πολύ εύστοχη προβληματική τόσο γύρω από την ίδια τη δράση αλλά και πέρα από αυτής, με τοποθέτηση του συγγραφέα στο ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό/πολιτικό πλαίσιο.

Στο παρόν τεύχος φιλοξενούνται τέσσερα επιστημονικά άρθρα. Το πρώτο ανήκει στον Παναγιώτη Πεντάρη με τίτλο «Εμπειρίες ΛΟΑΤΚΙ+ Γονέων στην Ελλάδα», με μια πολύ ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη παρουσίαση δεδομένων για τις εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων αναφορικά με την υποστήριξη, τη συμπερίληψη και τις προκλήσεις και το πως οι ίδιοι βιώνουν στην πράξη τις παραπάνω διαστάσεις. Στη συνέχεια ακολουθεί το άρθρο της Κυριακής Κουτμερίδου με τίτλο «Ψυχική ανθεκτικότητα και ενσυναίσθηση στους κοινωνικούς λειτουργούς που ασχολούνται με παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων», το οποίο αφορά σε παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων σχετικά με τα επίπεδα της ψυχικής ανθεκτικότητας/ενσυναίσθησης των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται στις Ομάδες Προστασίας Ανηλίκων. Η συγγραφέας καταδεικνύει την ενσυναίσθηση και τη γνώση του αντικείμενου ως βασικά στοιχεία ψυχικής ανθεκτικότητας και κατ' επέκταση αύξησης της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών λειτουργών.

Στο άρθρο του Φίλιππου Κουράκη, με τίτλο «Beyond the bars: examining the impact of crime on relatives of serious offenders», επιχειρείται μια ποιοτική μετά ανάλυση εστιασμένη στις οικονομικές, κοινωνικές και συναισθηματικές δοκιμασίες που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες των σοβαρών εγκληματιών, θέτοντας ως βασικό ερώτημα το αν θα μπορούσαν τα μέλη τους να θεωρηθούν «δευτερεύοντα θύματα» του εγκλήματος. Τέλος το παρόν τεύχος ολοκληρώνει την ύλη του με το άρθρο των Γ. Τσουβέλα, Μ. Χονδροκούκη, Ξ. Αντωνίου και Γ. Νικολαΐδη με τίτλο

«Η τεχνική ήρεμος/ασφαλής τόπος σε πλαίσια ιδρυματικής φροντίδας», το οποίο αφορά στην παρουσίαση της τεχνικής του «ήρεμου/ασφαλούς τόπου» ως μια άσκηση νοερής απεικόνισης που χρησιμοποιείται στο στάδιο της σταθεροποίησης κατά τη θεραπεία τραύματος, προσφέροντας στα παιδιά έναν χρήσιμο πόρο για την αντιμετώπιση έντονων συναισθημάτων. Στη βάση αυτή η συγγραφική ομάδα παρουσιάζει τη συγκεκριμένη μέθοδο μέσα από ανάλυση 14 ζωγραφιών, παιδιών που είχαν παραπεμφθεί για θεραπεία EMDR στη μονάδα «Σπίτι του Παιδιού».

Όσον αφορά τις βιβλιοπαρουσιάσεις του τεύχους μας, σας προτείνουμε τα εξής:

«Ο Αναστοχασμός στην Κοινωνική Εργασία. Μαθαίνοντας από τα λάθη» του Alesandro Sicora, σε Επιστημονική Επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης από την Μαρία Βουλγαρίδου, ΕΔΙΠ Κοινωνικής Εργασίας, ΠΑ.Δ.Α.

«Κλινική Κοινωνική Εργασία με άτομα, οικογένειες και ομάδες. Η Θεραπευτική δύναμη των σχέσεων», του Michael C. LaSala, σε Επιστημονική Επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης από τον Γεώργιο Φιλιππίδη, Επίκουρο Καθηγητή Κλινικής Κοινωνικής Εργασίας, Δ.Π.Θ.

Η Συντακτική ομάδα ευχαριστεί θερμά τους/τις συγγραφείς, την ομάδα των κριτών μας για τη σημαντική συμβολή τους και όσες/όσους εμπλούτισαν με το επιπρόσθετο υλικό το 3ο τεύχος του 2024.

Ευχόμαστε όμορφες εορτές με υγεία, ευτυχία και πρόοδο για εσάς και τους αγαπημένους σας ανθρώπους!!

Δίνοντας ραντεβού για το νέο έτος, να έχετε μια καλή και παραγωγική ανάγνωση!!

Η Διευθύντρια Σύνταξης

Κωνσταντίνα Σκλάβου

Κοινωνική Εργασία στην εποχή των «ρευστών βεβαιοτήτων» Βασίλειος Ιωακειμίδης

Το συνέδριο που συνδιοργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας και το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, στις 22-23 Νοεμβρίου, υπήρξε ιστορικό. Πάνω από χίλιοι συμμετέχοντες και εξήντα πέντε ομιλητές από την Ελλάδα και το εξωτερικό παρουσίασαν τις εργασίες και τις εμπειρίες τους, σε ένα πρόγραμμα που περιλάμβανε τριάντα οκτώ συνεδρίες και εργαστήρια.

Η ιστορικότητα του δεν έγκειται μόνο στο γεγονός πως η συμμετοχή υπήρξε η πλέον εκτεταμένη στη μακρά πορεία των επιστημονικών συνεδρίων της Κοινωνικής Εργασίας. Η επιδραστικότητα της εκδήλωσης αφορά κυρίως την ποιότητα των θεωρητικών και ερευνητικών επεξεργασιών αλλά και τη μεταφορά εμπειρίας από το πεδίο. Το παρακάτω κείμενο δεν αποτελεί περιγραφική αποτίμηση του συνεδρίου. Στόχο του κειμένου αποτελεί η επεξήγηση της επιστημονικής και πολιτικής συγκυρίας που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της κεντρικής θεματικής. Η επιτυχία του συνεδρίου αποτελεί μια εξαιρετική αφορμή για να αναλογιστούμε το παρελθόν, το παρόν και – κυρίως– το μέλλον της κοινωνικής εργασίας σε έναν κόσμο που αλλάζει ραγδαία.

Η τεράστια συμμετοχή, αλλά και η πολυφωνία των παρουσιάσεων, κατέδειξαν δύο πράγματα: αφενός, την ενεργή ανάγκη των κοινωνικών λειτουργών για ανταλλαγή επιστημονικών ιδεών και παραγωγή νέας γνώσης, και αφετέρου, την ικανότητα των θεσμικών φορέων και των συλλογικοτήτων του κλάδου να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για κριτικό διάλογο και συλλογική αναζήτηση. Η κοινωνική εργασία έχει επιτύχει σημαντικές κατακτήσεις που την καθιστούν πλέον ώριμη και ουσιαστική τόσο σε επιστημονικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. Πρωτίστως, έχει αποκτήσει την αυτοπεποίθηση να διεκδικεί ισότιμη συνεργασία και διάλογο με θεσμικούς φορείς και άλλους επιστημονικούς κλάδους, διασφαλίζοντας έναν ρόλο που είναι κεντρικός και όχι περιφερειακός. Παράλληλα, έχει εδραιώσει την εμπιστοσύνη στη συλλογική γνώση και την πολύτιμη εμπειρία των επαγγελματιών πρώτης γραμμής, ακόμη και όταν οι αλήθειες που αναδεικνύουν αυτοί οι επαγγελματίες είναι δυσάρεστες ή άβολες για το κράτος και τη διοίκηση. Οι «αλήθειες» αυτές, στις οποίες θα αναφερθώ εκτενέστερα παρακάτω, αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο της πρακτικής της κοινωνικής εργασίας. Τέλος, η κοινωνική εργασία έχει κατακτήσει την αποφασιστικότητα να κινητοποιείται και να διεκδικεί όταν οι συνθήκες το απαιτούν, ανταποκρινόμενη με σθένος και υπευθυνότητα στις κοινωνικές προκλήσεις της εποχής.

Αυτά τα στοιχεία δεν πρέπει να θεωρούνται αυτονόητα. Η κοινωνική εργασία δεν ήταν πάντοτε σε θέση να διεκδικεί ισότιμο διάλογο με άλλους επιστημονικούς κλάδους, ούτε είχε τη δυνατότητα να διοργανώνει εκδηλώσεις τέτοιας κλίμακας. Αυτή η ωρίμανση ήρθε μέσα από μακροχρόνια και επίπονη προσπάθεια, με βήματα που άλλοτε ήταν αργά και σταθερά, άλλοτε απελπιστικά βραδύτατα, και σε κάποιες περιπτώσεις, σε λανθασμένες κατευθύνσεις. Ωστόσο, σήμερα μπορούμε να μιλάμε με υπερηφάνεια για ένα επάγγελμα που έχει κατακτήσει έναν ισχυρό επιστημονικό και επαγγελματικό ρόλο.

Καθώς πλησιάζουμε το 2025, συμπληρώνονται ογδόντα χρόνια από την ίδρυση του πρώτου Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας στην Αθήνα και, ευρύτερα, στην Ελλάδα. Πρόκειται για ένα ιστορικό ορόσημο που σηματοδοτεί την παράλληλη ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας ως επιστημονικού πεδίου και ως επαγγελματικής πρακτικής. Από τα πρώτα βήματα της εκπαίδευσης μέχρι την επαγγελματική δράση, η κοινωνική εργασία πορεύθηκε πάντα μαζί με τις κοινωνικές ανάγκες και αντιξοότητες που κλήθηκε να αντιμετωπίσει.

Ωστόσο, αυτή η ωρίμανση έρχεται αντιμέτωπη με ένα παράδοξο: ενώ η κοινωνική εργασία έχει κερδίσει σε επαγγελματική αυτοπεποίθηση, το ίδιο το πεδίο στο οποίο δρα έχει μεταλλαχθεί ραγδαία. Η οικονομική κρίση, οι πόλεμοι, οι περιβαλλοντικές καταστροφές και οι κοινωνικές ανισότητες διαμορφώνουν ένα πλαίσιο ιστορικής αβεβαιότητας. Και ποιο είναι αυτό το πεδίο; Μα φυσικά η ίδια η κοινωνία και κυρίως τα μέλη της που βιώνουν τη βία των ανισοτήτων, της φτώχειας και της αποστέρησης.

Η κοινωνική εργασία, από τη θέση και τη φύση της, οφείλει να βρίσκεται δίπλα σε αυτές τις ομάδες. Η εμπειρία από το πεδίο μας έχει δείξει ξεκάθαρα άλλωστε ότι οι κρίσεις δεν επηρεάζουν όλους το ίδιο. Παρόλο που κυριαρχεί η αφήγηση «είμαστε όλοι στην ίδια βάρκα», η πραγματικότητα αποδεικνύει το αντίθετο: οι κοινωνικές και ταξικές διαφορές οξύνονται σε περιόδους κρίσης. Άλλοι καλούνται να επιβιώσουν στην καταιγίδα μέσα σε ένα ετοιμόρροπο βαρκάκι, ενώ άλλοι την παρακολουθούν από την ασφάλεια του υπερωκεάνιου.

Η σύγχρονη ιστορία των κοινωνιών μας διδάσκει ότι οι υποσχέσεις για ανάπτυξη και ευημερία διαψεύστηκαν οικτρά. Το 1989, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, πολλοί έσπευσαν να μιλήσουν για το «τέλος της ιστορίας» και την είσοδο σε μια νέα εποχή ειρήνης και προόδου. Αντ' αυτού, η ανθρωπότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με αλληπάλληλες κρίσεις: οικονομικές καταρρεύσεις, πολέμους, μαζικούς εκτοπισμούς, πανδημίες, κλιματική καταστροφή και, πρόσφατα, την κρίση του κόστους ζωής. Η ταχύτητα και η πυκνότητα αυτών των γεγονότων μέσα σε λίγες δεκαετίες δημιούργησαν ένα περιβάλλον πρωτοφανούς αβεβαιότητας.

Σήμερα, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την εποχή μας ως την «Εποχή της Αβεβαιότητας», συνεχίζοντας την ιστορική περιοδολόγηση που πρότεινε ο Έρικ Χομπσμπάουμ. Αν από την Εποχή των Επαναστάσεων περάσαμε στην Εποχή των Αυτοκρατοριών, και από την Εποχή του Κεφαλαίου στην Εποχή των Άκρων, η δική μας εποχή μοιάζει να είναι εξαρθρωμένη, αποσυνδεδεμένη, ένας κόσμος –όπως έλεγε και ο Σαίξπηρ– «out of joint».

Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης συνθήκης αβεβαιότητας: η αδυναμία πρόβλεψης των κοινωνικών, πολιτικών και τεχνολογικών αλλαγών και η έλλειψη ερμηνευτικών εργαλείων για να τις κατανοήσουμε. Η αβεβαιότητα αυτή οδηγεί σε μια αίσθηση ανασφάλειας και, συχνά, σε προσφυγή σε απλουστευτικές και συνωμοσιολογικές εξηγήσεις της πραγματικότητας. Η ψυχολογική αντίδραση στην αβεβαιότητα εντείνεται σε περιόδους κρίσης, όπου το κοινωνικό συμβόλαιο δοκιμάζεται και οι ανισότητες γίνονται πιο εμφανείς από ποτέ. Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική εργασία καλείται να αναστοχαστεί τον ρόλο της και να αναπτύξει νέες προσεγγίσεις. Στο συνέδριό μας, επιχειρήσαμε να δομήσουμε τη συζήτηση γύρω από τρεις κεντρικές θεματικές, με σκοπό να ανακτήσουμε τα απαραίτητα ερμηνευτικά εργαλεία για να κατανοήσουμε τη νέα πραγματικότητα.

Η πρώτη θεματική εστίασε στις επιπτώσεις των «ρευστών βεβαιοτήτων» στο ίδιο το πεδίο άσκησης της κοινωνικής εργασίας. Οι εργασιακές συνθήκες των κοινωνικών λειτουργών έχουν αλλάξει ριζικά. Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση αξιοποιήθηκε ως αφορμή για την αποδυνάμωση των συνδικάτων και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ενώ οι μισθοί παρέμειναν καθηλωμένοι για πάνω από μια δεκαετία. Οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να υποστηρίξουν πολίτες που βιώνουν φτώχεια, ανεργία και κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ οι ίδιοι αγωνίζονται να επιτύχουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης.

Η εμπειρία αυτή δεν είναι μοναδική στην Ελλάδα. Όπως αναδείχθηκε στη συζήτηση του συνεδρίου, η υπερβολική επιβάρυνση και η υποαμοιβή των κοινωνικών λειτουργών είναι μια τάση που παρατηρείται σε πολλές χώρες διεθνώς. Η πραγματικότητα της «πρώτης γραμμής» συχνά αντικατοπτρίζει τις αντιφάσεις του κοινωνικού συστήματος: ενώ οι κοινωνικοί λειτουργοί μιλούν για αυτονομία και ανεξαρτησία στους χρήστες των υπηρεσιών, οι ίδιοι βιώνουν υλικές στερήσεις που τους εμποδίζουν να κατακτήσουν την ίδια αυτονομία.

Αυτή η αντίφαση γίνεται ακόμη πιο έντονη όταν εξετάζουμε τις συνθήκες εργασίας των κοινωνικών λειτουργών σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε έρευνα, που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Έσσεξ, χαρτογραφήσαμε όλα τα περιστατικά βίας κατά

κοινωνικών λειτουργών τα τελευταία 25 χρόνια (Social Work Risk and Data Observatory, 2024). Τα ευρήματα ήταν αποκαλυπτικά: ενώ αναμενόταν οι χώρες με ενυπάρχουσα πολιτική και ένοπλη βία, όπως η Παλαιστίνη, η Κολομβία και το Χονγκ Κονγκ, να εμφανίζουν υψηλά ποσοστά κινδύνου, η μεγαλύτερη έκπληξη προήλθε από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αφενός, πρόκειται για την πλουσιότερη χώρα του πλανήτη και, αφετέρου, για μια χώρα που –παρά τις προκλήσεις– διαθέτει ένα σταθερό σύστημα αστικής δημοκρατίας. Ποιοι, όμως, είναι οι λόγοι που καθιστούν την άσκηση κοινωνικής εργασίας στις ΗΠΑ ένα συγκριτικά επικίνδυνο επάγγελμα;

Πρώτα απ' όλα, πρέπει να εστιάσουμε στις βαθιές κοινωνικές ανισότητες που ωθούν μεγάλο τμήμα του πληθυσμού σε συνθήκες ακραίας αντιξοότητας, ματαίωσης και θυμού. Στη συνέχεια, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την υπονόμηση –ή μάλλον την παντελή έλλειψη– ενός λειτουργικού κράτους πρόνοιας. Αντί να προστατεύει τα κοινωνικά δικαιώματα, το σύστημα αναθέτει συχνά στους κοινωνικούς λειτουργούς έναν κατασταλτικό ρόλο, όπως αυτόν της «επιτήρησης» των οικογενειών (family policing).

Ταυτόχρονα, η απουσία ενός προσβάσιμου συστήματος υγείας, και ειδικότερα ψυχικής υγείας, αφήνει χιλιάδες πολίτες αφρόντιστους, στερώντας τους την πρόσβαση σε θεραπείες και υποστήριξη. Σε αυτό το ήδη επιβαρυνμένο πλαίσιο, έρχεται να προστεθεί η σχετικά εύκολη πρόσβαση στα όπλα, δημιουργώντας ένα εκρηκτικό μείγμα. Η κατάσταση αυτή συνοψίζεται εύστοχα με τη διαπίστωση πως, όταν τα κέρδη τοποθετούνται πάνω από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τότε η επιβίωση των ανθρώπων που ζουν σε αντιξοότητα –αλλά και των επαγγελματιών που έχουν αποστολή την υποστήριξή τους– γίνεται εξαιρετικά επισφαλής.

Η συνειδητοποίηση αυτών των συνθηκών αναδεικνύει το ευρύτερο ζήτημα των κοινωνικών ανισοτήτων και των επιπτώσεών τους όχι μόνο στους πολίτες που βιώνουν τις αντιξοότητες, αλλά και στους επαγγελματίες που προσπαθούν να τους στηρίξουν. Η κοινωνική εργασία, ως επάγγελμα που βρίσκεται στην «πρώτη γραμμή», δεν μπορεί να παραμείνει ουδέτερη απέναντι σε αυτές τις ανισότητες. Όπως έχει τεκμηριώσει η κοινωνική επιδημιολογία, οι ταξικές διαφορές δεν είναι απλώς ποσοτικές αλλά κυριολεκτικά ζωτικής σημασίας. Στις δυτικές κοινωνίες, το χάσμα στο προσδόκιμο ζωής μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων πολιτών μπορεί να φτάσει και τα δέκα χρόνια. Αυτή η στατιστική, όσο απλή και αν φαίνεται, υπογραμμίζει τη θεμελιώδη αδικία που χαρακτηρίζει την εποχή μας (Wilkinson and Pickett, 2009).

Μπροστά σε αυτές τις διαπιστώσεις, η προάσπιση των κοινωνικών δικαιωμάτων καθίσταται περισσότερο από ποτέ επιτακτική. Πριν από λίγα χρόνια, ο φίλος και συνάδελφος, Καθηγητής

Paul Hunt (2017), εξέδωσε ένα μικρό και ευανάγνωστο βιβλίο με τίτλο «Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι ανθρώπινα δικαιώματα». Σε μια πρώτη ανάγνωση, ο καλόπιστος παρατηρητής θα μπορούσε να θεωρήσει τον τίτλο ταυτολογικό. Προφανώς, θα σκεφτόταν, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι ανθρώπινα δικαιώματα.

Ωστόσο, ο Paul Hunt, με μεθοδικότητα, υπομονή και επιστημονική ακρίβεια, ανέδειξε το πώς, τα τελευταία χρόνια, οι ερμηνείες της θεωρητικά αδιάσπαστης και αδιαίρετης φύσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τείνουν να αντιμετωπίζονται είτε ως ακαδημαϊκές συζητήσεις, στην καλύτερη περίπτωση, είτε ως πολυτέλεια. Πιο ανησυχητικά, οι «συνθήκες εξαιρέσεως» –ή, κατά τον Αγκάμπεν, η νομιμοποιημένη παρανομία της προσωρινής αναστολής των συνταγματικών εγγυήσεων– έχουν γίνει ολοένα και πιο συχνές. Η ελληνική κοινωνία βίωσε τις συνθήκες αυτής της «υπολογισμένης βαρβαρότητας» από πρώτο χέρι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας της οικονομικής πτώχευσης, όταν το ένα μετά το άλλο θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα τέθηκαν υπό αίρεση. Ο Hunt μας προτρέπει να αναγνωρίσουμε ότι, σε συνθήκες κρίσης, αυτά τα δικαιώματα είναι τα πρώτα που δοκιμάζονται. Η υπεράσπισή τους, λοιπόν, αποτελεί καθήκον και ευθύνη για την κοινωνική εργασία και όλους όσους εργάζονται για την κοινωνική δικαιοσύνη.

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να επισημάνουμε πως, παράλληλα με τις γενικότερες κοινωνικές και πολιτικές μετατοπίσεις που περιγράψαμε, οφείλουμε και εμείς, ως επιστημονική και επαγγελματική κοινότητα, να αναρωτηθούμε πόσο έτοιμοι είμαστε να διεκδικήσουμε, να προτάξουμε και να εφαρμόσουμε προσεγγίσεις που εδράζονται στα κοινωνικά δικαιώματα. Είναι μια ερώτηση που απαιτεί αυτοκριτική και ειλικρίνεια. Ας στρέψουμε, λοιπόν, το βλέμμα και στον δικό μας χώρο και ας αναρωτηθούμε:

Είμαστε έτοιμοι να υπερασπιστούμε το δικαίωμα των πολιτών και των χρηστών των κοινωνικών υπηρεσιών να έχουν πρόσβαση στην πληροφορία και στα δεδομένα που τους αφορούν;

Είμαστε έτοιμοι να προωθήσουμε μια πραγματικά συμμετοχική κοινωνική εργασία, η οποία περιορίζει τις ιεραρχίες και επιτρέπει στους ίδιους τους πολίτες να έχουν φωνή και ενεργό ρόλο;

Είμαστε πρόθυμοι να αντιμετωπίσουμε την ομοφοβία, τον ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία που, δυστυχώς, μπορεί να ευδοκιμούν ακόμη και μέσα στις υπηρεσίες όπου εργαζόμαστε ή να εκφράζονται, έστω και σιωπηρά, από συναδέλφους μας;

Είμαστε αρκετά ειλικρινείς για να αναγνωρίσουμε πως συχνά και εμείς οι ίδιοι ιδρυματοποιούμαστε, εγκλωβιζόμενοι σε ένα σύστημα ακραίας γραφειοκρατίας και άνισης κατανομής εξουσίας;

Τέλος, μπορούμε να αντιληφθούμε τη θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στον απλό απεγκλεισμό – δηλαδή τη χωροταξική εκκένωση ενός κακοποιητικού ιδρύματος– και την πραγματική αποϊδρυματοποίηση, η οποία προϋποθέτει την αλλαγή της ιδρυματικής και τιμωρητικής

κουλτούρας που συχνά εξακολουθεί να υφίσταται ακόμη και έξω από τα φυσικά όρια των ιδρυμάτων;

Αυτά είναι ερωτήματα που δεν μπορούμε να αποφύγουμε και που απαιτούν από εμάς μια βαθιά ενδοσκόπηση αλλά και τη δέσμευση να προχωρήσουμε μπροστά, με στόχο τη δημιουργία ενός πιο δίκαιου, συμπεριληπτικού και ανθρώπινου συστήματος κοινωνικής εργασίας. Η έννοια της αποϊδρυματοποίησης είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των ερωτημάτων. Η απλή χωροταξική εκκένωση ενός κακοποιητικού ιδρύματος δεν συνιστά απελευθέρωση αν δεν συνοδεύεται από την αλλαγή της ιδρυματικής και τιμωρητικής κουλτούρας -συχνά αυτή η κουλτούρα μπορεί να ευδοκιμεί και να ενυπάρχει και σε κοινωνικές υπηρεσίες. Ο κίνδυνος της επιφανειακής αλλαγής είναι πάντα παρών, και η κοινωνική εργασία πρέπει να είναι σε εγρήγορση για την αποτρέψει.

Η ραγδαία ανάπτυξη των ευφυών και ψηφιακών τεχνολογιών, αντί να οδηγήσει στην απελευθέρωση των εργαζομένων και των επιστημόνων από τα παραπάνω διλήμματα, συχνά τείνει να τα παγιώνει και να τα εδραιώνει. Αυτή η διαπίστωση μας φέρνει στην τρίτη κεντρική θεματική, η οποία αφορά τα κρίσιμα δεοντολογικά διλήμματα που συνοδεύουν την ανάπτυξη των τεχνολογιών μεγάλων δεδομένων και τεχνητής νοημοσύνης. Όπως εύστοχα παρατηρεί και ο συνάδελφος Νίκος Παρασκευόπουλος (2024) σε πρόσφατο άρθρο του, η Pax Robotica και η υποτιθέμενη ικανότητα της τεχνολογίας να διασφαλίσει την κοινωνική δικαιοσύνη παραμένουν, παρά την τεχνολογική πρόοδο, ένα κατασκευάσμα της φαντασίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι νέες τεχνολογίες τροφοδοτούνται και λειτουργούν με δεδομένα που ενσωματώνουν υπάρχουσες κοινωνικές συγκρούσεις και μεροληψίες.

Δεν πρέπει, όμως, να αντιμετωπίζουμε το ζήτημα με μια καταστροφολογική οπτική, όπως εκείνη των Λουδιτών. Οι Λουδίτες ήταν ομάδες εργατών του 19ου αιώνα, οι οποίοι κατέστρεφαν μηχανήματα, κυρίως στην υφαντουργία, υπό τον φόβο ότι η αυτοματοποίηση της παραγωγής θα οδηγούσε σε εκτεταμένη ανεργία. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να πέσουμε στην παγίδα του νέου θετικισμού ή της νέας ευγονικής, δηλαδή αντιλήψεων που προωθούν τη μηχανιστική και τεχνοκρατική ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας ως τη μόνη ιδανική λύση για τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής μας. Η ιστορία μας έχει δείξει επανειλημμένα ότι όταν η ανθρωπότητα στήριξε ακραία τον θετικισμό, οι συνέπειες ήταν καταστροφικές. Θυμίζω εδώ τις θεωρίες του Τσέζαρε Λομπρόζο στην εγκληματολογία, με τη διαμόρφωση του «εγκληματικού προφίλ», τις ψευδοεπιστημονικές φυλετικές θεωρίες ανωτερότητας, ή ακόμη και τις υπερβολικές προσδοκίες της δεκαετίας του 1990 –όπως εκείνες του Τόνι Μπλερ– ότι η ανάλυση του ανθρώπινου γονιδιώματος θα μπορούσε να προβλέψει τις

μελλοντικές ικανότητες και επαγγέλματα ενός ανθρώπου. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την καταστροφική εμμονή της νευροεπιστήμης σε απλοϊκές απεικονίσεις του εγκεφάλου που χρησιμοποιούνται για την «κατηγοριοποίηση» της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αυτά τα παραδείγματα μας υπενθυμίζουν ότι η άκριτη αποδοχή τεχνολογικών και θετικιστικών «λύσεων» ενδέχεται όχι μόνο να αποτύχει, αλλά και να ενισχύσει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες και προκαταλήψεις.

Οι τεχνολογικές καινοτομίες συχνά προωθούνται ως λύσεις για τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, αλλά είναι σαφές ότι δεν είναι ουδέτερες. Οι αλγόριθμοι που χρησιμοποιούνται σε συστήματα πρόγνωσης και ανάλυσης αναπαράγουν τις μεροληψίες εκείνων που συλλέγουν και εισάγουν τα δεδομένα. Τα παραδείγματα από την παιδική προστασία και την αστυνόμευση είναι ενδεικτικά. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι αλγόριθμοι πρόβλεψης κινδύνου κακοποίησης ή παραμέλησης παιδιών έτειναν να στοχοποιούν δυσανάλογα οικογένειες από μειονοτικές ομάδες, όπως οι Αφροαμερικανοί και οι Λατίνοι (Buolamwini et al, 2017). Παρομοίως, οι κάμερες αναγνώρισης προσώπου στην αστυνόμευση παρουσίαζαν υψηλά ποσοστά σφαλμάτων όταν αναγνώριζαν Αφροαμερικανούς πολίτες, οδηγώντας σε λανθασμένες συλλήψεις. Αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν ότι η τεχνολογία, αντί να εξαλείφει τις ανισότητες, μπορεί να τις εδραιώσει και να τις επιδεινώσει.

Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι οι συζητήσεις για την ανάπτυξη και τη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης θυμίζουν σε πολλές περιπτώσεις τον θετικισμό του 19ου αιώνα. Η ιστορία μας διδάσκει ότι κάθε τεχνολογία είναι προϊόν του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο αναπτύσσεται και, ως εκ τούτου, ενσωματώνει τις προκαταλήψεις και τις ανισότητες αυτού του πλαισίου. Η κοινωνική εργασία, λοιπόν, πρέπει να αντιμετωπίσει αυτά τα διλήμματα με κριτική ματιά. Δεν αρκεί να απορρίψουμε τις νέες τεχνολογίες με φόβο ή να τις δεχτούμε άκριτα. Αντίθετα, χρειάζεται να αναπτύξουμε μια ισχυρή δεοντολογική και πολιτική στάση που να τοποθετεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο επίκεντρο της χρήσης τους.

Συχνά, οι κοινωνικοί λειτουργοί βρίσκονται αντιμέτωποι με μια θεμελιώδη αντίφαση: από τη μία, καλούνται να υλοποιήσουν πολιτικές και κατευθύνσεις που υπαγορεύονται από θεσμούς και συστήματα τα οποία μπορεί να είναι ελλιπή ή και άδικα, ενώ από την άλλη, αποτελούν τους άμεσους μάρτυρες των επιπτώσεων αυτών των πολιτικών στις ζωές των ανθρώπων. Αυτό το δίπολο δημιουργεί ηθικές προκλήσεις και επαγγελματικά διλήμματα, τα οποία δεν μπορούν να αγνοηθούν. Για παράδειγμα, όταν οι κοινωνικοί λειτουργοί μιλούν για ενδυνάμωση και αυτονομία στους πολίτες, αλλά την ίδια στιγμή εργάζονται σε δομές που λειτουργούν με περιορισμένους πόρους και αυστηρές γραφειοκρατικές (ψηφιακές ή μη) διαδικασίες, η

αντίφαση είναι εμφανής. Εδώ, αναδεικνύεται η ανάγκη για μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση της κοινωνικής εργασίας, η οποία δεν θα περιορίζεται στη διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων, αλλά θα στοχεύει και στην αμφισβήτηση των δομών που τα παράγουν και τα αναπαράγουν.

Όπως εμφατικά αναδείχθηκε στο συνέδριο η κοινωνική εργασία έχει μια θεμελιώδη αποστολή: να «μιλά με τη γλώσσα της αλήθειας στην εξουσία». Η πυξίδα μας δείχνει προς την κατεύθυνση της αδιαμεσολάβητης υποχρέωσης μας να μεταφέρουμε την αλήθεια των πολιτών σε αντιξοότητα στην ίδια την εξουσία. Το σύνθημα αυτό (*speak truth to power*), που εμπνεύστηκε από τα κινήματα πολιτικών ελευθεριών της δεκαετίας του 1960, παραμένει επίκαιρο σήμερα περισσότερο από ποτέ. Η κοινωνική εργασία δεν μπορεί και δεν πρέπει να σιωπά μπροστά στις κοινωνικές αδικίες και τις ανισότητες που παρατηρεί στην «πρώτη γραμμή». Οφείλει να μεταφέρει τις φωνές των πιο ευάλωτων πολιτών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, με παρρησία και υπευθυνότητα. Μέσα από τις εργασίες του συνεδρίου μας, αναδείχθηκε η ανάγκη για έναν νέο προσανατολισμό της κοινωνικής εργασίας στην Εποχή της Αβεβαιότητας. Έναν προσανατολισμό που θα βασίζεται στα κοινωνικά δικαιώματα, την κριτική σκέψη και την αλληλεγγύη, με στόχο τη δημιουργία ενός κόσμου πιο δίκαιου, πιο συμπεριληπτικού και, τελικά, πιο ανθρώπινου.

Βιβλιογραφία

Buolamwini, J. & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. *Proceedings of the 1st Conference on Fairness, Accountability and Transparency*, 81:77-91.

Hunt, P. (2017). *Social rights are human rights*. Geneva: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2024) «Δικαιοσύνη και Pax Robotica: Μπορεί η τεχνητή νοημοσύνη να διασφαλίσει την κοινωνική δικαιοσύνη;» Νομαρχία, <https://nomarchia.gr/δικαιοσύνη-και-pax-robotica-μπορεί-η-τεχνητή-νοη>

Social Work Risk and Data Observatory. (n.d.). *Social Work Risk and Data Observatory*. Ανακτήθηκε 17/12/2024 από <https://sw-riskdata.org>.

Wilkinson, R., & Pickett, K. (2009). *The spirit level: Why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane.

Εμπειρίες ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων στην Ελλάδα

Πεντάρης Παναγιώτης¹

¹ Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας και Θανατολογίας Goldsmiths Πανεπιστήμιου του Λονδίνου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στις 15 Φεβρουαρίου 2024, υπερψηφίστηκε ο Ν5089/2024, νομιμοποιώντας τον γάμο για όλα τα άτομα, χωρίς διακρίσεις, και αναγνωρίζοντας την οικογενειακή σχέση των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων με τα παιδιά τους. Αυτός ο νόμος αναγνωρίζει τα δικαιώματα τόσο των παιδιών σε οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς όσο και των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, και σταματά τις κρατικές διακρίσεις στη βάση του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τα αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας με ημι-δομημένες συνεντεύξεις, η οποία πραγματοποιήθηκε με 73 ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς στην Ελλάδα από τον Ιούνιο 2023 έως τον Ιανουάριο 2024. Η έρευνα εστίασε στις εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων, και οι άξονες που αναδύθηκαν ήταν η υποστήριξη, η συμπερίληψη και οι προκλήσεις. Συγκεκριμένα, τα δεδομένα δείχνουν πως οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς υποστηρίζονται από τις ΜΚΟ και το φιλικό τους περιβάλλον, όχι όμως και από το οικογενειακό τους περιβάλλον ή τους κρατικούς μηχανισμούς. Έπειτα, η έρευνά μας δείχνει τις γονεϊκές ανησυχίες των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων σχετικά με τα σχολικά περιβάλλοντα και το βαθμό συμπεριληπτικότητας που οι οικογένειές τους βιώνουν. Τέλος, πολλές από τις προκλήσεις που οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν πηγάζουν από την έλλειψη νομικής αναγνώρισης των οικογενειακών δεσμών με τα παιδιά τους. Αρκετές από αυτές τις προκλήσεις βρίσκουν απάντηση με τις πρόσφατες αλλαγές στον Αστικό Κώδικα, ενώ άλλες παραμένουν ανεπίλυτες. Η παρούσα έρευνα αποτελεί την πρώτη ποιοτική μελέτη εμπειριών ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων στην Ελλάδα, με σκοπό να εισφέρει στη γνώση του επαγγέλματος της Κοινωνικής Εργασίας.

Λέξεις-κλειδιά: ΛΟΑΤΚΙ+, γονεϊκότητα, συμπερίληψη, παιδιά, ισότητα

Στοιχεία Επικοινωνίας: Δρ. Παναγιώτης Πεντάρης, Panagiotis.Pentaris@gold.ac.uk

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια πρόοδος της ελληνικής κοινωνίας προς μια πιο ενδεδειγμένη προσέγγιση στα ανθρώπινα δικαιώματα και συγκεκριμένα αυτά των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ+. Για παράδειγμα, το 2005, με το νόμο 3304/2005 με τίτλο, «*Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*», το κράτος έθεσε κριτήρια για την καταπολέμηση των διακρίσεων στο τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Ακολούθησε το 2009 ο νόμος 3769/2009, ο οποίος αφορούσε στην καταπολέμηση των διακρίσεων σχετικά με την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες. Λίγο αργότερα, ο νόμος 4144/2013 έκανε αναφορά στον επαναπροσδιορισμό του φύλου στη ληξιαρχική πράξη γέννησης, ενώ με το νόμο 4356/2015, νομοθετήθηκε το σύμφωνο συμβίωσης για ομόφυλα ζευγάρια, και με το νόμο 4538/2018 ορίστηκε ο θεσμός της αναδοχής ως επιλογή και για ομόφυλα ζευγάρια¹ στην Ελλάδα.

Παρά τα θετικά βήματα, τα περιστατικά έντονης βίας, εκδήλωσης ΛΟΑΤΚΙ-φοβίας και κακοποιητικού λόγου παραμένουν ένα κοινωνικό φαινόμενο, με συγκριτικά μεγεθυμένες περιπτώσεις στο δημόσιο λόγο, από εκκλησιαστικούς και πολιτικούς εκπροσώπους κατά τη διάρκεια συζητήσεων για το νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη Βουλή στις 24 Ιανουαρίου 2024. Το νομοσχέδιο αυτό αφορά σε ένα κείμενο ζήτημα που επηρεάζει οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, και συγκεκριμένα την ισότητα στον γάμο αλλά και νομική αναγνώριση σχέσεων παιδιών και γονέων του ΛΟΑΤΚΙ+ πληθυσμού. Στο στόχαστρο του δημόσιου και κακοποιητικού λόγου του τελευταίου διαστήματος (μεταξύ Σεπτεμβρίου 2023 και Ιουλίου 2024), βρίσκονται οι οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και τα παιδιά τους. Οι προσβλητικοί χαρακτηρισμοί και οι λεκτικές επιθέσεις αυτού του βεληνεκού σαφώς και δημιουργούν ένα κλίμα μισαλλοδοξίας σε ένα μέρος του πληθυσμού και οδηγούν στην παραβίαση των αρχών της συμπερίληψης, του αλληλοσεβασμού, και της κοινωνικής δικαιοσύνης, αρχές οι οποίες χαρακτηρίζουν το ρόλο και σκοπούς της Κοινωνικής Εργασίας.

Το παρόν άρθρο είναι μία επιστημονική αναφορά ερευνητικών δεδομένων που μας αποδίδουν συστηματικά τις βιωματικές εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων που ανατρέφουν τα παιδιά τους στην Ελλάδα, με σκοπό την εμπειρική αναγνώριση των διλημάτων και προκλήσεων που βιώνουν αυτοί οι γονείς και οι οικογένειές τους. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως η μελέτη αυτή προηγήθηκε της πιθανότητας ενός νομοσχεδίου και κρατικής παρέμβασης, αλλά παρόλα αυτά η ερευνητική αναφορά συμπίπτει με την Ολομέλεια της Βουλής, στις 14-15 Φεβρουαρίου 2024, για την ψήφιση του νομοσχεδίου περί ισότητας γάμου και νομικής αναγνώρισης σχέσεων γονέων και παιδιών, καθώς και του δικαιώματος ομόφυλων ζευγαριών στην παιδοθεσία (Ν.5089/2024 – Τροποποίηση Άρθρου 1350 του Αστικού Κώδικα). Βάση αυτού, η μελέτη αναφέρεται και στην έλλειψη έννομης σχέσης γονέων και παιδιών και στον αντίκτυπο που αυτή έχει σε ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και τις οικογένειές τους, καθώς η ψήφιση ενός νομοσχεδίου προϋποθέτει περαιτέρω εργασίες για την πλήρη εφαρμογή του, συμπεριλαμβανομένων εκπαιδύσεων, και δράσεων ενημέρωσης (Webber et al., 2018).

¹ Για το σκοπό αυτού του άρθρου, χρησιμοποιείται ο όρος «ομόφυλα ζευγάρια». Αναγνωρίζεται πως και ο όρος «ομοφυλόφιλα ζευγάρια» χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία και στις πρακτικές της Κοινωνικής Εργασίας. Ο όρος «ομόφυλα ζευγάρια» είναι πιο ακριβής, καθώς αναφέρεται σε όλα τα ζευγάρια με το ίδιο φύλο αλλά όχι απαραίτητα ομοφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό. Ο όρος «ομοφυλόφιλα ζευγάρια» σε αντίθεση αναφέρεται μόνο σε ζευγάρια που έχουν ομοφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό

ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα

Η ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα δεν είναι κάτι νέο ούτε ξένο στις ανθρώπινες κοινωνίες. ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα αποκτούσαν και μεγάλωναν πάντα παιδιά (Goldberg, 2010; Lev, 2004; Mezey, 2015). Η έλλειψη κοινωνικό-νομικής αναγνώρισης ΛΟΑΤΚΙ+ ταυτοτήτων, όμως, και η ποινικοποίηση αυτών μέχρι και τα μέσα του 20ου αιώνα παγκοσμίως, όπως και στην Ελλάδα, δεν επέτρεψαν τη σωστή καταγραφή δεδομένων ή την ελευθερία έκφρασης οικογενειακών δεσμών. Η ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα άρχισε να απασχολεί περισσότερο τις δικαστικές αίθουσες μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο και σε περιπτώσεις όπου άτομα ζητούσαν τη γονική μέριμνα των παιδιών τους έπειτα από διαζύγιο επειδή αυτοπροσδιορίστηκαν ως ΛΟΑΤΚΙ+. Μόνον μετά τις αρχές του 1970, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ), κάποιοι δικαστές επικύρωναν τη γονική μέριμνα σε ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, με την προϋπόθεση ότι δεν θα συζούν με κάποιον/κάποια σύντροφο/συντρόφισσα, αλλά και πως δεν θα εμπλακούν σε «ομοφυλοφιλικές δραστηριότητες» (<http://familyequality.org>). Εν μέσω της έξαρσης του δημόσιου διαλόγου και διεκδίκησης ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιωμάτων στην ΗΠΑ, ένας γκέι άνδρας, ο Bill Jones, το 1968, έγινε ο πρώτος άνδρας μονογονέας που υιοθέτησε² παιδί στην Καλιφόρνια, ενώ το 1979, στην ίδια Πολιτεία, το πρώτο ζευγάρι γκέι ανδρών υιοθέτησε παιδί. Έκτοτε ξεκίνησε μία σειρά αλλαγών και κρατικών και προνοιακών παρεμβάσεων, όχι μόνο στις ΗΠΑ, αλλά σε πολλά έθνη, ειδικά σε ανεπτυγμένες χώρες, που οδήγησαν σε ολοένα και πιο θετικές εξελίξεις.

Έχουν υπάρξει πολλές αλλαγές στις οικογενειακές μορφές τα τελευταία 70 χρόνια, και οι οποίες περιλαμβάνουν τον πολιτικό γάμο, την αύξηση των διαζυγίων, την αύξηση των παιδοθεσιών και των ανάδοχων οικογενειακών μορφών, καθώς και τις διακρατικές παιδοθεσίες και την περίπλοκη χρήση τεχνολογικών μέσων για την απόκτηση παιδιών (Farr et al., 2020; Pertman, 2011; Pinsof, 2002). Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μεγαλύτερη ορατότητα και κοινωνική αναγνώριση των τρανς γονέων, όπως και ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων στο σύνολο (Brill & Pepper, 2022; Lev, 2013; Malpas, 2006). Τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα που αποκτούν παιδιά με τη μέθοδο της παιδοθεσίας είναι πιο ανοιχτά στην πιθανότητα παιδοθεσίας από άλλη εθνικότητα, στην παιδοθεσία παιδιών με αναπηρίες, ή στην παιδοθεσία δύο ή περισσότερων παιδιών που είναι αδέρφια (Downing et al., 2009; Farr et al., 2020; Goldberg, 2009), ενώ η επιλογή να αποκτήσουν παιδιά με αυτόν τον τρόπο είναι η πρωταρχική τους, σε σύγκριση με ετερόφυλα ζευγάρια, που αντίθετα προτιμούν να αποκτήσουν παιδιά από την ίδια εθνικότητα και θρησκεία (Dickey et al., 2016; Goldberg, 2009; Goldberg & Conron, 2018). Η Goldberg (2009) εξηγεί πως τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα έχουν μεγαλύτερη κατανόηση των εμπειριών των παιδιών σε ιδρυματική φροντίδα, επειδή έχουν και τα ίδια βιώσει διακρίσεις και κοινωνικό αποκλεισμό.

Κοινωνικοί ερευνητές και ερευνήτριες παγκοσμίως έχουν εστιάσει την προσοχή τους στην ανάπτυξη ταυτότητας φύλου και σεξουαλικότητας των παιδιών που μεγαλώνουν με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς (Farr et al., 2020). Μεγαλύτερη προσοχή έχει δοθεί στο πως η ταυτότητα και έκφραση φύλου, αλλά και η σεξουαλικότητα των γονέων επηρεάζουν την ανάπτυξη των παιδιών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς (Farr & Goldberg, 2018; Patterson & Goldberg, 2016), παρά στις γονεϊκές ικανότητες και τις απαραίτητες γνώσεις, τις δεξιότητες, και την ενσυναίσθηση που είναι αναγκαία και άρρηκτα συνδεδεμένα με την ψυχοκοινωνική, εκπαιδευτική και συναισθηματική εξέλιξη των παιδιών, τόσο στην παιδική όσο και στην ενήλικη ζωή τους (Lamb, 2012; Lev, 2010; Reuter et al., 2009). Αυτό οφείλεται κυρίως σε πατριαρχικά και ετεροκανονικά πρότυπα και κοινωνικές νόρμες που καθορίζουν τον ορισμό της γονεϊκότητας και των

---

² Ο όρος «παιδοθεσία» αναγνωρίζεται ως πιο συμπεριληπτικός, αλλά για τους σκοπούς αυτού του άρθρου και την σωστή αναφορά σε νομικά πλαίσια, οι όροι «υιοθεσία» και «τεκνοθεσία» χρησιμοποιούνται όπου χρειάζεται.

αποδεκτών μορφών οικογένειας (Folbre, 2021). Αυτή η λανθασμένη προσέγγιση του διαφορετικού ως μη κανονικού με βάση τη μη σύνδεση με την ετεροκανονικότητα που ορίζεται ως ο κύριος άξονας του “κανονικού” είναι σχετική και σε άλλα κοινωνικά ζητήματα όπως είναι η ανισότητα των φύλων και ο ρόλος της γυναίκας στην κοινωνία (Folbre, 2021).

Τέτοια πρότυπα επηρεάζουν τον τρόπο αντιμετώπισης ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων. Οι ομοφυλόφιλοι άντρες, για παράδειγμα, αντιμετωπίζουν συχνά σεξισμό σχετικά με τη γονεϊκότητα, διότι η κοινωνία δεν “θεωρεί” πως οι άντρες μπορούν να μεγαλώσουν παιδιά με αγάπη και προσοχή. Βιώνουν όμως και ομοφοβία, λόγω των κοινωνικών προκαταλήψεων και των βίαιων κοινωνικών μηνυμάτων πως οι ομοφυλόφιλοι άντρες συνδέονται με παιδική σεξουαλική κακοποίηση ή «παραποίηση ταυτότητας φύλου» και της σεξουαλικότητας των παιδιών τους (Kunalanka et al., 2019; Lev, 2004).

Ανεξάρτητα από τις έμφυλες και τις ΛΟΑΤΚΙ+-φοβικές διακρίσεις στις κοινωνικές νόρμες, η έρευνα έχει δείξει πως τα παιδιά που μεγαλώνουν με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς έχουν υψηλά επίπεδα ψυχο-κοινωνικής και εκπαιδευτικής ανάπτυξης, αυξημένες κοινωνικές και διαπροσωπικές δεξιότητες, καθώς και μεγαλύτερη κατανόηση των ανισοτήτων στην κοινωνία (Goldberg et al., 2024). Για παράδειγμα, τα παιδιά που μεγαλώνουν με δύο ομοφυλόφιλους άντρες μπαμπάδες δείχνουν υψηλά ποσοστά ψυχολογικής και εκπαιδευτικής ανάπτυξης, και κοινωνικών δεξιοτήτων, σε σύγκριση με τα παιδιά που μεγαλώνουν με ετεροφυλόφιλους γονείς (Averett et al., 2009; Erich et al., 2009; Goldberg et al., 2024). Παρομοίως, τα παιδιά που μεγαλώνουν με δύο μαμάδες έχουν υψηλά ποσοστά εκπαιδευτικής και κοινωνικής εξέλιξης (Gartrell & Bos, 2018; Lev, 2010).

Μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις σε αυτήν τη θεματολογία αφορά στην γενίκευση γνώσεων (Farr et al., 2020; Goldberg et al., 2014). Η περισσότερη έρευνα έχει επικεντρωθεί σε λεσβίες γυναίκες και ομοφυλόφιλους άντρες γονείς (Lev, 2010). Η γνώση που λαμβάνουμε από τέτοιες έρευνες όμως γενικεύεται και καθορίζει και την προσέγγισή μας στη γονεϊκότητα ανθρώπων που αυτοπροσδιορίζονται διαφορετικά. Για παράδειγμα, υπάρχουν πολύ λίγα δεδομένα διαθέσιμα σχετικά με αμφιφυλόφιλα άτομα που μεγαλώνουν παιδιά, είτε μόνα είτε με τον/τη σύντροφό τους (Patterson & Goldberg, 2016).

ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα και ετεροκανονικότητα

Αν και η ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα έχει ολοένα και περισσότερο αναγνωριστεί τόσο νομικά όσο και κοινωνικά σε πολλές χώρες, το κύριο ζήτημα είναι το γεγονός της αναγνώρισής της. Οι εισηγήσεις υπέρ των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων, των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ ανθρώπων να έχουν αναγνωρισμένες γονεϊκές σχέσεις με τα παιδιά τους, των δικαιωμάτων των παιδιών τους, εστίασαν πάντοτε στο ερώτημα του κατά πόσο είναι τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα ικανά να γίνουν γονείς σε σύγκριση με τα ετεροκανονικά πρότυπα της οικογένειας (Goldberg et al., 2024). Το ερώτημα δεν ήταν αν υπήρχαν οι γονεϊκές ικανότητες αλλά κατά πόσον αυτές συνάδουν με τις ετεροκανονικές απαιτήσεις για το σχηματισμό μιας οικογένειας.

Τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα βιώνουν εξονυχιστική κριτική και αντιμετωπίζουν το κοινωνικό στίγμα και τις διακρίσεις σαν συνέχεια της μεταβαλλόμενης ΛΟΑΤΚΙ+-φοβίας για να μην παρεκκλίνουν από τις αρχές της ετεροκανονικότητας (Πεντάρης & Οικογένειες Ουράνιο Τόξο, 2024; Perry, 2017; Takács et al., 2016). Ταυτοχρόνως, ετεροφυλόφιλοι γονείς δεν βιώνουν τις ίδιες εμπειρίες. Δεν κρίνονται για τις γονεϊκές τους ικανότητες πριν γίνουν γονείς, και αυτό αποτελεί απόρροια της αυτόματης προσαρμογής τους στα ετεροκανονικά πρότυπα και αρχές της οικογένειας, συμπεριλαμβανομένων πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων που καταρρίπτουν οτιδήποτε αποκλίνει του ετεροκανονικού, που συνεπώς δεν θεωρούμε πως ‘μπορούν να πάνε λάθος’ (Goldberg et al., 2024; Perry, 2017; Vecho et al., 2016). Αυτή η δραστηκή διαφορά αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων που βιώνουν συνεχόμενη κριτική των οικογενειών τους με βάση το πως αναπτύσσονται τα παιδιά τους, αν, δηλαδή, είναι

«κανονικά» και πως επηρεάστηκαν το φύλο, η έκφραση φύλου και η σεξουαλικότητά τους επειδή έχουν ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς (Farr et al., 2020; Farr & Goldberg, 2018; Lev, 2004). Με άλλα λόγια, ενώ η ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα καταρρίπτει το μύθο της απολυτότητας της ετεροκανονικής γονεϊκότητας και των αντίστοιχων οικογενειακών μορφών, οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς βρίσκονται συνέχεια σε μία διαδικασία να αποδείξουν τη γονεϊκή τους αξία και την αξία των οικογενειών τους (Hicks, 2000; 2005).

Η παρούσα έρευνα

Η ιστορία της ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητας στην Ελλάδα είναι πρόσφατη, ενώ αντίστοιχα και η βιβλιογραφία παραμένει πολύ μικρή και με μεγάλα κενά στην αναγνώριση εμπειρικής γνώσης. Ο Ποινικός Κώδικας του 1951 νομιμοποίησε την ομοφυλοφιλία στη χώρα και ταυτόχρονα έγινε θεμέλιος λίθος για περαιτέρω διεκδικήσεις διορθωτικών παρεμβάσεων όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αναγνωρίζονταν. Μέχρι και τις αρχές του 21ου αιώνα, δεν υπήρξαν μεγάλες αλλαγές στην χώρα, ειδικά με την επισκίαση της ομοφυλοφιλίας ως τον καρπό της πανδημίας του AIDS/HIV (Cadwell, 1991; Dunlap, 1989; Noble et al., 1995). Οι γάμοι των ομοφυλόφιλων αντρών στην Τήλο το 2008, οι οποίοι ακυρώθηκαν και με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2013, δικαιώθηκαν τα άτομα που είχαν συνάψει γάμο και το ελληνικό Κράτος υποχρεώθηκε να καταβάλει χρηματική αποζημίωση στα άτομα αυτά, καθώς και το Σύμφωνο Συμβίωσης το 2015, αναγνώρισαν σταδιακά τις έννομες σχέσεις ομόφυλων ζευγαριών, όχι όμως και αυτή των γονέων με τα παιδιά τους. Τον Ιούνιο του 2022 κατατέθηκε πρόταση νόμου για την αναγνώριση γάμου για όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φύλου ή σεξουαλικότητας. Ένα χρόνο πριν αυτήν την πρωτοβουλία, και με απόφαση του Πρωθυπουργού, συστάθηκε η Επιτροπή σύνταξης Εθνικής Στρατηγικής για την Ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στην Ελλάδα, σε απάντηση των πιέσεων της Στρατηγικής για την ισότητα των ΛΟΑΤΚΙ 2020-2025 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Εξαιτίας αυτών των εξελίξεων ξεκίνησαν πιο έντονες συζητήσεις σε πολιτικούς κύκλους σχετικά με διορθωτικές παρεμβάσεις στον Αστικό Κώδικα για την αναγνώριση ανθρωπίνων δικαιωμάτων που δημιουργούν ανισότητες και ταξινομούν τους πολίτες σε ποικίλες ομάδες.

Λίγες εβδομάδες αφότου ξεκίνησε η παρούσα μελέτη, ο Πρωθυπουργός της χώρας ανακοίνωσε την επιθυμία του να καταθέσει σχέδιο νόμου για αναγνώριση του γάμου για όλα τα άτομα, χωρίς διακρίσεις. Αυτό το σχέδιο νόμου κατατέθηκε στις 24 Ιανουαρίου 2024 για διαβούλευση και ψηφοφορία στις 14 και 15 Φεβρουαρίου 2024. Έπειτα από την πρόσφατη ψήφιση του Ν. 5089/2024 για την ισότητα στο γάμο και την αναγνώριση οικογενειακών σχέσεων, επιπλέον δικαιώματα ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων αναγνωρίζονται, αλλά με πολλά κενά (Πεντάρης & Οικογένειες Ουράνιο Τόξο, 2024).

Μέθοδος

Η παρούσα μελέτη³ βασίστηκε σε μια ποιοτική μεθοδολογία, σχεδιασμένη βάση των θεωριών κουήρ (Jagose, 1996) και κοινωνικής αποξένωσης (Hochschild, 1975). Μία ποιοτική μεθοδολογία θεωρήθηκε αναγκαία ώστε να εξερευνηθούν σε βάθος οι εμπειρίες των γονέων σε σχέση με τα περιβάλλοντα στα οποία μεγαλώνουν τα παιδιά τους και σε σχέση με τη διαλογική τους σχέση με κοινωνικούς, επαγγελματικούς και κρατικούς φορείς. Η συγκεκριμένη μεθοδολογία μας επιτρέπει να εξετάσουμε εξονυχιστικά αυτό το θέμα και να καταγράψουμε πιθανά ερευνητικά ερωτήματα για μελλοντικές μελέτες που θα εξυπηρετήσουν στην αποκατάσταση των προκλήσεων.

---

³ Η έρευνα αυτή χρηματοδοτήθηκε από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, Goldsmiths.

Ο σκοπός της έρευνας ήταν η καταγραφή και ανάλυση των εμπειριών ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων που διαβιούν στην Ελλάδα, και στην περίοδο που η έννομη σχέση όλων των ατόμων σε οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς δεν είχε θεσμοθετηθεί. Συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν:

1. Ποιες είναι οι εμπειρίες ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων στην Ελλάδα;
2. Υπάρχουν συγκεκριμένες προκλήσεις που βιώνουν ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς βάση του φύλου, έκφραση φύλου ή σεξουαλικότητας;
3. Τι υποστήριξη έχουν οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς στην Ελλάδα;

Δείγμα

Ακολουθήθηκε η σκόπιμη δειγματοληψία, καθώς και η δειγματοληψία χιονοστιβάδας. Το δείγμα επιλέχθηκε μέσω των Οικογενειών Ουράνιο Τόξο, μία διεθνή Μη Κυβερνητική Οργάνωση που υποστηρίζει τα δικαιώματα των οικογενειών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς στην Ελλάδα, καθώς και μέσω ανεπίσημων ομάδων υποστήριξης και δικτύωσης οικογενειών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το δείγμα αποτελείται από 73 ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς που ζουν και μεγαλώνουν τα παιδιά τους, είτε ως μονογονεϊκή οικογένεια (n=11), είτε με τον/την σύντροφό τους (n=62), στην Ελλάδα. Ο μέσος όρος ηλικίας των ατόμων είναι 41 χρονών, με την μικρότερη ηλικία να είναι 32 και την μεγαλύτερη 61. Ο Πίνακας 1 δείχνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος. Είναι αδύνατο όμως να αξιολογηθεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος διότι δεν υπάρχουν επαρκή στατιστικά στοιχεία των οικογενειών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς στην Ελλάδα.

Πίνακας 1.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Ηλικία	18-29	3 (4.11%)
	30-39	36 (49.32%)
	40-49	22 (30.14%)
	50-59	11 (15.07%)
	60+	1 (1.37%)
Γεωγραφική τοποθεσία	Αστικό κέντρο/πόλη	47 (64.38%)
	Επαρχία	26 (35.62%)
Ταυτότητα φύλου	Σις Άντρας	25 (34.25%)
	Σις Γυναίκα	42 (57.53%)
	Τρανς άντρας/διεμφυλικός	0 (0%)
	Τρανς γυναίκα/διεμφυλική	2 (2.74%)
Σεξουαλικός προσανατολισμός	Γκέι/ομοφυλόφιλος	18 (24.66%)
	Λεσβία	27 (36.99%)
	Αμφιφυλόφιλος/αμφιφυλόφιλη/αμφιφυλόφιλο	17 (23.29%)
	Πανσέξουαλ	4 (5.48%)
	Κουήρ	7 (9.59%)

Διαδικασία

Για τη συλλογή δεδομένων, χρησιμοποιήθηκαν ημι-δομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες ολοκληρώθηκαν μεταξύ Ιουνίου και Οκτωβρίου 2023. Ένας οδηγός συνέντευξης δημιουργήθηκε και κάλυπτε τις θεματικές

ενότητες: υποστήριξη, κοινωνικό περιβάλλον, κρατικές παρεμβάσεις και παροχή υπηρεσιών, συμπερίληψη και ορατότητα ομόφυλων οικογενειών. Τα άτομα που συμμετείχαν επικοινωνήσαν αρχικά με τον επιστημονικά υπεύθυνο να θέσουν τυχόν ερωτήματα σχετικά με την έρευνα. Στη συνέχεια στάλθηκαν φόρμες συγκατάθεσης για την συμμετοχή τους στην έρευνα, και η διαχείριση των δεδομένων που συλλέχθηκαν στις φόρμες συγκατάθεσης έγινε σύμφωνα με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσω Microsoft Teams, με ένα μικρό αριθμό (n=7) που διεξήχθησαν δια ζώσης λόγω της προτίμησης των ατόμων που συμμετείχαν. Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων είναι εμπιστευτικό και κανένα αναγνωριστικό στοιχείο δεν χρησιμοποιήθηκε κατά την ανάλυση των δεδομένων. Όλες οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν και τα άτομα που συμμετείχαν ενημερώθηκαν για το δικαίωμα άρνησης απάντησης σε οποιαδήποτε ερώτηση δεν επιθυμούσαν να απαντήσουν. Επιπλέον, τα άτομα ενημερώθηκαν για το δικαίωμα απόσυρσης συμμετοχής σε οποιαδήποτε στιγμή μέχρι και την ολοκλήρωση των αναλύσεων (Δεκέμβριος 2023). Κανένα άτομο δεν ζήτησε την απόσυρση των δεδομένων του από την μελέτη. Ο κύριος στόχος των συνεντεύξεων ήταν να εξασφαλιστεί μία ολοκληρωμένη καταγραφή των εμπειριών των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων από τις αφηγήσεις τους, που οδήγησε στη δυνατότητα ολιστικής ερμηνείας των δεδομένων (Denzin & Lincoln, 2011).

Η αξιοπιστία και εγκυρότητα της έρευνας στηρίχθηκε στη βιοηθική και στην πλήρη ενημέρωση των ατόμων που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις για τους σκοπούς, τα ερωτήματα και τη μεθοδολογία της μελέτης. Επιπλέον, οι ερμηνείες των δεδομένων κοινοποιήθηκαν σε 19 άτομα που συμμετείχαν στη μελέτη, και είχαν εκφράσει εξ αρχής την επιθυμία να βοηθήσουν την έρευνα, με επιπλέον ανατροφοδότηση για την ακρίβεια των ερμηνειών. Η διαδικασία αυτή αποτελεί μία σημαντική τεχνική αξιολόγηση της εγκυρότητας των ευρημάτων στην ποσοτική έρευνα (i.e. face validity) (Marshall & Rossman, 2014).

Επεξεργασία

Οι ηχογραφημένες συνεντεύξεις μετατράπηκαν σε κείμενα, όλα τα αναγνωστικά στοιχεία αφαιρέθηκαν, και τα κείμενα αποθηκεύτηκαν σε ειδικά προστατευμένους φακέλους στο δίκτυο του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, και βάση της βιοηθικής έγκρισης της μελέτης. Τα κείμενα προστέθηκαν στο NVivo 12 και αναλύθηκαν με τη μέθοδο «ανατροφοδοτικής» θεματικής ανάλυσης (Braun & Clarke, 2019) και με στοιχεία από τη μέθοδο ερμηνευτικής μεθοδολογικής ανάλυσης (Smith, 1999). Ακολουθήθηκαν τα παρακάτω βήματα: εξοικείωση με τα δεδομένα, δημιουργία αρχικών κωδικών, αναζήτηση θεμάτων, επανεξέταση και βελτίωση θεμάτων, καθορισμός και ονομασία θεμάτων, και ανάλυση και υποβολή εκθέσεων. Επιπλέον, μέσω του NVivo 12, πραγματοποιήθηκαν συγκριτικές και ανά θεματική ποσοτικές αναλύσεις των ποιοτικών δεδομένων.

Βιοηθική

Το Πρωτόκολλο της έρευνας εγκρίθηκε από την Επιτροπή Βιοηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, Goldsmiths, με Αριθμό Πρωτοκόλλου Απόφασης 1762.

Ερευνητικά ευρήματα – ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα

Υποστήριξη

Τα δεδομένα δείχνουν τέσσερις διαφορετικούς φορείς ή πηγές (πιθανής) υποστήριξης για τους ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, χωρίς απαραίτητως να έχουν λάβει υποστήριξη από αυτούς (Γράφημα 1). Οι φορείς/πηγές κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: 1) κρατικοί και τοπικοί φορείς, και 2) προσωπικοί και οικογενειακοί φορείς. Κανένα άτομο στην μελέτη δεν αναφέρθηκε σε θρησκευτικούς φορείς σχετικά με θέματα υποστήριξης.

Γράφημα 1.

Φορείς παροχής υποστήριξης σε ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και τις οικογένειές τους

Κρατική υποστήριξη

Σε ποσοστό 100% το δείγμα αναφέρθηκε στις θεσμικές διακρίσεις, οι οποίες κάθε άλλο παρά υποστήριξη παρέχουν. Συγκεκριμένα, τα άτομα που συμμετείχαν αναφέρθηκαν στην έλλειψη πρόσβασης σε παροχή υποστήριξης, συγκριτικά με ετεροφυλόφιλα άτομα και ζευγάρια, καθώς και στην έλλειψη ιδρυματικών προδιαγραφών που να εφαρμόζονται προς όφελος των ομόφυλων γονέων ή όσων ατόμων βρίσκονται στη διαδικασία να αποκτήσουν παιδί.

«Δεν είχαμε καμία κρατική υποστήριξη. Γιατί υπάρχει τίποτα; Καμία. Ακόμα και στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, σαν μονάδα έπρεπε να πάμε γιατί δεν υπάρχει κρατική παρέμβαση να επιτρέπει σε εμάς σαν ζευγάρι να γίνουμε γονείς έτσι» - λεσβία

«Κρατική υποστήριξη ήταν τα 2000 ευρώ, το επίδομα, που και εκεί, και των δύο το εισόδημα έπρεπε να υπολογιστεί» - αμφίφυλη

Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα μας δείχνουν πως η κρατική υποστήριξη, στη διάρκεια της ερευνητικής αυτής μελέτης, περιοριζόταν στο κρατικό επίδομα ύψους 2000 ευρώ που αφορά γυναίκες που γεννούν. Πέραν αυτού, υπάρχει μία διάκριση σχετικά με την διεκδίκηση κρατικής υποστήριξης μεταξύ των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων με εξειδικευμένες γνώσεις (π.χ. ιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί, νομικοί) και αυτών που δεν έχουν αυτές τις γνώσεις. Μία ανάλυση μητρώου έδειξε πως οι οικογένειες με άτομα χωρίς εξειδικευμένες γνώσεις σχετικά με τα δικαιώματά τους έχουν κατά 42% πιο αρνητικές εμπειρίες αναφορικά με την σχέση τους με τις κρατικές υπηρεσίες.

Υποστήριξη από ΜΚΟ και άλλους φορείς

Ανεξάρτητα από κρατικούς μηχανισμούς, τα άτομα που συμμετείχαν κάνουν και αναφορά σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και άλλους φορείς ή ομάδες. Οι αναλύσεις των δεδομένων όμως δείχνουν πως τέτοιοι φορείς υποστήριξης είναι συχνά πιο ανεπίσημοι, όπως είναι διάφορες ομάδες σε ηλεκτρονικές πλατφόρμες, ή αφορούν κυρίως στην ανάγκη επισταμένης προσπάθειας για να αξιοποιηθεί κάποια ευκαιρία βοήθειας.

Όπως ισχυρίστηκε η πλειοψηφία του δείγματος (n=62), η δικτύωση και επικοινωνία με ομάδες υποστήριξης στην τοπική κοινότητά τους, όπου υπάρχει, σε δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης, ή διεθνούς βεληνεκούς, βοήθησε στην αυτό-αποδοχή μίας κατάστασης έστω και αρνητικής. Αυτή η αποδοχή μίας ελλειμματικής βιωματικής εμπειρίας ως γονέας ή άνθρωπος που επιθυμεί να γίνει γονέας βοήθησε, σύμφωνα με τα άτομα που συμμετείχαν, στην εξομάλυνση συναισθημάτων και την ανάπτυξη μιας αίσθησης συλλογικότητας που είχαν ανάγκη. Παρόλα αυτά, τα δεδομένα επισημαίνουν και την προσωπική ευθύνη που είναι αναγκαία ώστε να λάβει κάποιο άτομο υποστήριξη από τέτοιους φορείς.

«Όσον αφορά σε ΜΚΟ, υπάρχουν. Υπάρχει ένα σύστημα και γύρω από αυτό μπορεί να υπάρχει και πιο ανεπίσημη υποστήριξη αν κάποιος το ψάξει, να βρει βοήθεια. Θέλει όμως και οργάνωση από εσένα» - λεςβία

«Κατά κύριο λόγο βρήκαμε βοήθεια σε ομάδες στο διαδίκτυο και κυρίως από το εξωτερικό, για να είμαι ειλικρινής. Μαθαίναμε από τις δικές τους εμπειρίες» - γκέι

Οικογενειακό περιβάλλον

Η υποστήριξη που οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και τα παιδιά τους λαμβάνουν από την οικογένεια καταγωγής ποικίλει, χωρίς όμως η παρούσα μελέτη να μπορεί να εντοπίσει τους συγκεκριμένους προβλεπτικούς παράγοντες, εκτός από έναν. Οι αναλύσεις μητρώου (67%) δείχνουν πως η απόκτηση παιδιού επηρεάζει την οικογένεια καταγωγής ανεβαίνοντας έτσι στην κλίματα εμπειριών υποστήριξης (Γράφημα 2) τουλάχιστον κατά ένα στάδιο. Για παράδειγμα, οικογένειες που δεν αποδέχονταν τη σχέση ενός ατόμου με έναν άνθρωπο του ίδιου φύλου, εκλαμβάνονταν ως πιο φιλικές και ξεκίνησαν να δείχνουν αποδοχή έπειτα από την απόκτηση παιδιού.

Γράφημα 2.

Κλίμακα εμπειριών υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον

Αρκετές οικογένειες βίωσαν απόρριψη, ενώ κάποιες βελτίωσαν τις σχέσεις τους με την οικογένεια καταγωγής μετά τη γέννηση του παιδιού τους ή την παιδοθεσία. Η απόκτηση παιδιού αντιμετωπίστηκε με έναν από τους κάτωθι δύο τρόπους: Είτε έγινε καταλυτικός παράγοντας που επιβεβαίωσε στην οικογένεια καταγωγής την μονιμότητα και κανονικότητα της οικογενειακής μορφής του παιδιού τους, και συνεπώς έγινε πιο υποστηρικτική, είτε όξυνε την άρνηση αυτής και οδήγησε σε πιο απορριπτική προσέγγιση της νέας πραγματικότητας.

«Η δική μου οικογένεια δεν είχε αποδεχτεί καν τη σχέση για να μην πω ότι η εγκυμοσύνη και τελικά το μωρό και το παιδί που έχουμε, έχει υπάρξει μοχλός ίσως να προχωρήσουν και λιγάκι τα πράγματα» - λεσβία

Άλλοι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς αναφέρθηκαν σε μία πολύ απόμακρη σχέση έως και την έλλειψη αυτής, αλλά χωρίς καμία προσπάθεια της οικογένειας να εναντιωθεί σε αυτούς/αυτές και τα παιδιά τους:

«Δεν υπήρχε υποστήριξη και όταν πια φτάσαμε σε ένα σημείο που θέλανε να γίνουν μέρος της οικογένειάς μας, δεν υπήρχε και θέληση να καταλάβουν την οικογένειά μας και να μην μας δουν σαν κάτι που αποκλίνει από το «κανονικό» - γκέι

Στα υψηλότερα επίπεδα της κλίμακας (Γράφημα 2), εντοπίζονται αρκετά άτομα με πιο θετικά βιώματα με τις οικογένειές τους, και συγκεκριμένα τους γονείς τους. Κάποιες εμπειρίες αφορούν σε απόλυτη αποδοχή και υποστήριξη, με απόπειρες κατανόησης των αναγκών και εμπειριών των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων, ενώ άλλες αφορούν σε αποδοχή αλλά με ελάχιστη κατανόηση της μορφής της οικογένειας των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων.

«Υπάρχει αποδοχή, 100%. Παρόλο που είναι κοντά στα 70, δεν τους ενδιαφέρει, αν κοιμάμαι με άντρα ή γυναίκα. Σέβονται και εμένα και την οικογένειά μου και έχουν υπάρξει αρκετά υποστηρικτικοί» - αμφίφυλη

Φιλικό περιβάλλον

Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (78%) έχουν εμπειρίες από ένα υποστηρικτικό φιλικό περιβάλλον. Τα άτομα του δείγματος μίλησαν για το φιλικό τους περιβάλλον σαν την πιο σημαντική πηγή υποστήριξης για αυτά, και αναφέρθηκαν σε προσωπικές επιλογές που τα έκαναν να αισθανθούν μεγαλύτερη ασφάλεια και αποδοχή για τα ίδια και τα παιδιά τους. Ένα 8%, για παράδειγμα, δήλωσε πως

εφόσον κατάλαβαν πως το φιλικό τους περιβάλλον ή κάποια άτομα από το φιλικό τους περιβάλλον έδειξαν σημάδια αποδοκιμασίας ή την έλλειψη διάθεσης σεβασμού προς το άτομο ή το ζευγάρι που ετοιμαζόταν να αποκτήσει παιδί, τότε απομακρύνθηκαν από αυτούς. Τα δεδομένα επισημαίνουν τον επιλεκτικό χαρακτήρα του φιλικού περιβάλλοντος από τους ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, που κυρίως έχει να κάνει με την ένδειξη σεβασμού προς τις οικογένειές τους και τα παιδιά τους. Αρκετά συχνά τα δεδομένα αναφέρονται στην σημαντικότητα του φιλικού κύκλου σε σύγκριση με την αποδοκιμασία από την οικογένεια καταγωγής, καθιστώντας μία αιτιολογική σχέση μεταξύ τους, η οποία μπορεί να εξερευνηθεί σε μελλοντική μελέτη.

«Ο φιλικός κύκλος είναι πολύ υποστηρικτικός, αλλά είναι και άνθρωποι που, πως να το πω, που τους επιλέγουμε. Είναι φίλοι χρόνων και με ίδιες αξίες και σεβασμό» - αμφίφυλος

Ένα πολύ μικρό ποσοστό (14%) μίλησε για πιο αρνητικές εμπειρίες, με έλλειψη υποστήριξης, κατανόησης και σεβασμού προς το ΛΟΑΤΚΙ+ γονέα ή τη μορφή της οικογένειάς τους. Αυτές οι εμπειρίες βοήθησαν στην απόφαση απομάκρυνσης από το φιλικό περιβάλλον και την δικτύωση με άλλα άτομα και ομάδες με τα οποία μοιράζονταν τις ίδιες αξίες ή εμπειρίες.

«Η αλήθεια είναι πως απογοητεύτηκα πάρα πολύ και με φίλους. Δεν υπήρξε υποστήριξη. Ίσως καμιά φορά κενά λόγια αλλά τίποτα ουσιαστικό. Αυτό με έκανε να ξανασκεφτώ αυτόν τον κύκλο» - γκέι

Συμπερίληψη

Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε πως η συμπερίληψη είτε στην κοινότητα και την κοινωνία είτε στο σχολικό περιβάλλον των παιδιών είναι ένα κυρίαρχο ζήτημα που απασχολεί το σύνολο των ΛΟΑΤΚΙ+ γονιών. Υπάρχει η μόνιμη ανησυχία πως τα παιδιά ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων δεν βιώνουν μία συμπεριληπτική κοινωνία μέσα στην οποία μπορούν να «δουν» τις οικογένειές τους – μπορούν να αναγνωρίσουν την αξία της οικογένειάς τους μαζί με την αξία που αποδίδεται στις ετεροκανονικές μορφές οικογένειας. Παρόλα αυτά, τα δεδομένα απεικονίζουν πολλές θετικές εμπειρίες σε σχολικά περιβάλλοντα, όπως είναι η επιθυμία των εκπαιδευτικών να ενασχοληθούν με συνεχιζόμενη ανάπτυξη τεχνογνωσίας και σε αυτό τον τομέα.

Εκπαίδευση

Οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς που έλαβαν μέρος σε αυτή τη μελέτη ήθελαν να διασφαλίσουν ότι το σχολείο των παιδιών τους ήταν συμπεριληπτικό. Η επιλογή του σχολικού περιβάλλοντος καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την εμπιστοσύνη με την οποία είδαν το σχολείο αλλά και τους/τις δασκάλους/δασκάλες σε σχέση με τον τρόπο προσέγγισης της μορφής της οικογένειάς τους. Παρόλα αυτά, είναι εμφανές από τα δεδομένα πως οι γονείς συχνά προτίμησαν ιδιωτικά σχολεία και παιδικούς σταθμούς διότι, κατά την άποψή τους, προσδίδουν μία διαφορετική ευθύνη ως προς τον σεβασμό που οφείλουν να δείξουν σε όλες τις οικογένειες ανεξαρτήτως μορφής.

«Είδαμε πάνω από 10 παιδικούς σταθμούς. Έπρεπε να είμαστε σίγουρες. Όλες οι συζητήσεις, πέραν από το ωράριο και το φαγητό είχαν και ως βασικό άξονα τη συμπερίληψη – αν υπάρχει έστω και υποψία πως δεν είναι συμπεριληπτικά, δεν θα πηγαίναμε» - λεσβία

«Το σχολείο έπρεπε να είναι συμπεριληπτικό, να μας δεχτεί σαν οικογένεια. Όπου δεν το αισθανθήκαμε αυτό, φύγαμε. Δεν χρειάζεται να πηγαίνουν τα παιδιά μας κάπου που δεν αναγνωρίζονται ούτε αυτά ούτε η οικογένειά μας» - γκέι

Αρκετοί από τους γονείς αναφέρθηκαν και στη θετική αντίδραση των δασκάλων και των σχολείων που πηγαίνουν τα παιδιά τους. Όπου υπήρχε ανάγκη εξέλιξης και ανάπτυξης περαιτέρω τεχνογνωσίας, οι επαγγελματίες υπήρξαν δεκτικοί σε αυτό.

«Το σχολείο ξεκίνησε και ομάδες με τους δασκάλους να κάνουν περισσότερη εκπαίδευση για συμπερίληψη στα σχολεία γενικά. Ήταν πολύ θετικό. Και αυτό ήταν και πριν δέκα χρόνια» - κουήρ

Έλλειψη πληροφόρησης

Έπειτα από θεματική κωδικοποίηση των συνεντεύξεων φάνηκε πως το 67% των δεδομένων αναφέρθηκε συγκεκριμένα στην έλλειψη πληροφόρησης σε ζητήματα ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητας, που συνδέεται και με την έλλειψη αναγνώρισης (νομικής και κοινωνικής), όπως και με την έλλειψη εκπαίδευσης που οδηγεί και στον αποκλεισμό και στην αορατότητα γονέων και οικογενειακών σχέσεων. Πιο συγκεκριμένα, κουήρ άτομα, λεσβίες γυναίκες και γκέι άντρες εστίασαν στην έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με θέματα Ιατρικής Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής (ΙΥΑ), όπως και σε ζητήματα παιδοθεσίας και σχετικών εξουσιοδοτήσεων.

«Πληροφόρηση είχαμε πολύ λίγη και πολύ αργά. Δεν μπορούσαμε να βρούμε αρκετά πράγματα σε αυτά που αναζητούσαμε. Ήταν πολύ δύσκολο. Εμείς τα ψάχνουμε αυτά και δεν βρήκαμε πληροφορίες σχεδόν πουθενά» - γκέι

«Δεν μπορέσαμε να βρούμε πληροφορίες σχετικά με την περίπτωση μας, και τον τρόπο που αποκτήσαμε παιδιά. Ήταν λες και επί τούτου έχει εκλείψει αυτό» - κουήρ

Ορατότητα – ταινίες και βιβλία

ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς σε αυτή τη μελέτη εξέφρασαν την αγωνία τους σχετικά με τις επιπτώσεις που ίσως έχει η έλλειψη ορατότητας της οικογένειάς τους πάνω στα παιδιά τους. Συγκεκριμένα, η μελέτη εστίασε στην εξερεύνηση των εμπειριών των γονέων σχετικά με το βαθμό ορατότητας σε παιδικά ερεθίσματα, όπως είναι τα βιβλία και οι παιδικές ταινίες. Το 87% των γονέων εξέφρασαν ανησυχία για την έλλειψη συμπεριληπτικών ερεθισμάτων για τα παιδιά τους, ενώ αρκετοί (66%) καταφεύγουν στο να δημιουργούν δικές τους παιδικές ιστορίες που εξιστορούν στα παιδιά, ώστε να μην αισθάνονται παραγκωνισμένα κοινωνικά και στο σχολείο.

«Έχω αγοράσει κάποια παραμυθάκια, έχω γράψει και εγώ κάποια για το παιδί μας γιατί δεν έβρισκα αυτό που θέλαμε» - αμφίφυλη

«Είναι στενάχωρο που δεν αντικατοπτρίζεται και η οικογένειά μας σε παιδικά βιβλία ας πούμε ή σε παιδικές ταινίες να δει και το παιδί μας. Η δομή της οικογένειας όλων των παιδιών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς δεν φαίνεται στην κοινωνία. Που θα το δουν τα παιδιά μας;» - γκέι

Εκφοβισμός και φοβίες

Το 22% των δεδομένων που επικεντρώνεται στις προκλήσεις που βιώνουν ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς δείχνει πως λόγω των ελλείψεων πληροφόρησης και κοινωνικό-κρατικής υποστήριξης, μέρος των βιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων είναι και το γενικευμένο άγχος και η ανησυχία του εκφοβισμού προς τα παιδιά τους. Συγκεκριμένα, το 50% του δείγματος μίλησε για ανησυχίες σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό, ανεξαρτήτως αν αυτό έχει συμβεί. Τέτοιες ανησυχίες δεν αφορούν, όμως, μόνο στον εκφοβισμό από άλλα παιδιά αλλά και από τους εκπαιδευτικούς, γονείς ή οικογένειες άλλων παιδιών.

«Έχουμε μεγάλο άγχος...φοβάμαι το μπούλινγκ. Δηλαδή, βλέπεις παντού ετεροκανονικές οικογένειες, οπότε εμείς δεν φαινόμεστε που να μάθουν και άλλα παιδιά και γονείς για εμάς» - λεσβία

«Έχουμε ένα γενικότερο άγχος πως θα μας αντιμετωπίσουν και άλλες οικογένειες στο σχολείο και πως θα το βιώσουν και τα παιδιά» - γκέι

Επιπλέον, το 17% των γονέων σε αυτήν τη μελέτη δηλώνουν πως το γενικευμένο άγχος γίνεται και η αιτία αποφυγής κοινωνικής δικτύωσης με άλλες οικογένειες και ομόφυλα ζευγάρια. Ίσως αυτό να αφορά σε έναν μηχανισμό άμυνας και απόπειρα προστασίας του οικογενειακού κλοιού με όσο το δυνατό λιγότερη δημόσια έκθεση.

Θεσμικές ελλείψεις

Σε μεγάλο βαθμό οι προκλήσεις που καταγράφει αυτή η μελέτη φαίνεται να πηγάζουν από την έλλειψη θεσμικής αναγνώρισης των οικογενειών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς. Η έλλειψη αυτή καλύπτεται από τις νομοθετικές ρυθμίσεις στον Αστικό Κώδικα για την ισότητα γάμου (Ν.5089/2024), όχι όμως σε όλες τις περιπτώσεις και για όλα τα άτομα (Συγγραφέας & Συγγραφέας). Βάση των δεδομένων από τις συνεντεύξεις με τους γονείς, τα οποία προηγούνται του Ν.5089/2024, οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς και τα παιδιά τους βιώνουν κρατικές και κοινωνικές ελλείψεις που βάζουν εμπόδια στην απόκτηση παιδιών, στη δημιουργία οικογένειας γενικότερα, στις κοινωνικές αντιλήψεις και στην ορατότητα.

Έλλειψη νομικής αναγνώρισης οικογενειακών σχέσεων

Όλα τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα αναφέρθηκαν στις καθημερινές προκλήσεις λόγω της έλλειψης νομικής αναγνώρισης των οικογενειακών σχέσεων. Η έλλειψη της νομικής αναγνώρισης οδηγεί σε πολυποίκιλες και πολύπλοκες καταστάσεις που επιδρούν τόσο σε ζητήματα πρακτικά όσο και σε γενικευμένες ανησυχίες των γονέων. Τα δεδομένα δείχνουν πως ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς βιώνουν συναισθηματικά τεταμένες καταστάσεις όταν οι θεσμοί δεν αναγνωρίζουν την οικογένειά τους, με άμεσο αντίκτυπο και στα παιδιά τους. Οι αναλύσεις έδειξαν πως η έλλειψη αναγνώρισης και υποστήριξης οδηγεί σε καταπάτηση των δικαιωμάτων των παιδιών με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, δημιουργώντας ένα καθεστώς διάκρισης τόσο στην παιδική ηλικία όσο και στην γονεϊκότητα.

«Είναι εξοργιστικό που αυτή τη στιγμή ο ένας μας θεωρείται γονιός, ως μονογονεϊκή οικογένεια, και ο άλλος ουσιαστικά θεωρείται ένας ξένος. Το κράτος δεν μεριμνά. Το παιδί μας δεν έχει τα ίδια δικαιώματα με άλλα παιδιά και αυτό είναι γεγονός» - λεσβία

«Από τη στιγμή που δεν υπάρχει θεσμική προστασία, δεν είμαστε ζευγάρι για το κράτος και δεν είμαστε και οι δύο γονείς» - γκέι

67% του δείγματος έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης, αναγνωρίζοντας έτσι, νομικά, τη σχέση των δύο ενηλίκων στην οικογένεια, χωρίς όμως την αναγνώριση της γονικής σχέσης και των δύο με το/τα παιδί/παιδιά τους. Τα άτομα που συμμετείχαν σε αυτήν τη μελέτη αναφέρθηκαν στην διάκριση που υπάρχει σχετικά με την οικογενειακή μερίδα και σχετικά με τις ληξιαρχικές πράξεις. Επιπλέον, στο 100% τα άτομα που συμμετείχαν αναφέρθηκαν σε πολλαπλά πρακτικά και ουσιαστικά προβλήματα που δημιουργούνται από την έλλειψη νομικής αναγνώρισης, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων σχετικά με ασφάλιση, κληρονομικά δικαιώματα, όπως και ζητήματα υγείας, εκπαίδευσης, και παιδοθεσίας.

«Δεν υπάρχει νομοθεσία που να μπορεί να καθορίζει τι δικαιούται και συγκεκριμένα για άδεια γονική. Εμείς υιοθετήσαμε αλλά δεν μας αναγνωρίζεται το παιδί μας στην Ελλάδα και άρα δεν έχουμε καμία σχέση μαζί του γιατί το πιστοποιητικό γέννησής του έχει δύο μπαμπάδες» - γκέι

Η θεματική ανάλυση ανέδειξε σε μία σειρά προκλήσεων που βιώνουν οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, πολλές από τις οποίες πηγάζουν από την στέρηση νομικών δικαιωμάτων που αφορά στα παιδιά με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς αλλά και στις οικογένειές τους συνολικά. Τα άτομα που συμμετείχαν σε αυτήν την έρευνα αναφέρθηκαν γενικότερα σε πολλαπλά και περίπλοκα ζητήματα που επιφέρουν περισσότερα ψυχο-συναισθηματικά βάρη και δυσκολίες.

Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή (ΙΑ)

Η ΙΑ είναι σημαντική για τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα διότι παρέχει μια ευκαιρία για την εκπλήρωση της επιθυμίας τους για γονεϊκότητα, αλλά και γονιμότητα. Σε πολλές περιπτώσεις, οι ομοφυλόφιλοι, οι λεσβίες, οι αμφιφυλόφιλοι, και άλλα άτομα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας μπορεί να αντιμετωπίζουν προκλήσεις όσον αφορά στη βιολογική αναπαραγωγή, οι οποίες μπορεί να συνάδουν και με αυτές που αντιμετωπίζουν ετεροφυλόφιλα άτομα. Η ΙΑ επιτρέπει σε αυτούς τους ανθρώπους να αποκτήσουν παιδιά με τη βοήθεια ενός ή περισσότερων διαδικασιών σύλληψης και/ή κυοφορίας, ενισχύοντας έτσι το δικαίωμά τους στη γονιμότητα και προάγοντας την ισότητα στον τομέα αναπαραγωγικής υγείας.

Τα δεδομένα σε αυτήν την έρευνα εστιάζουν στην διαδικασία παρένθετης κύησης, και σε τράπεζες σπέρματος. Μιλώντας για το νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με την ΙΑ, ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς εκφράζουν τις διακρίσεις που βιώνουν βάση νόμου, ο οποίος κατοχυρώνει τις διαδικασίες για ετερόφυλα ζευγάρια αλλά δεν επιτρέπει στα ομόφυλα ζευγάρια την πρόσβαση στην παροχή υπηρεσιών και φροντίδας, βάση σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου.

«Μέχρι στιγμής δεν επιτρέπεται. Είτε δύο άνδρες είτε δύο γυναίκες. Υπάρχει καθαρά διάκριση γιατί οι ετεροφυλόφιλοι επωφελούνται από αυτές τις διαδικασίες. Ακόμη και σπέρμα από δότη να θέλει να πάρει μία γυναίκα, μόνον αν χωρίσει μπορεί να πάει σαν μόνη γυναίκα» - λεσβία
 «Υπάρχει απόλυτη διάκριση, και για την ακρίβεια σκέφτομαι τουλάχιστον μπόρεσα να κυοφορήσω εγώ, ενώ δύο άντρες δεν έχουν ούτε αυτήν την επιλογή στην Ελλάδα» - κουήρ

Αορατότητα γονέων

Περαιτέρω αναλύσεις μητρώου και συλλογικές αναλύσεις των συνεντεύξεων έδειξαν πως κατά 100% τα άτομα που συμμετείχαν και που απέκτησαν παιδιά μέσα σε ομόφυλη σχέση (77% του δείγματος), έχουν βιώσει και βιώνουν σε κάποιο βαθμό τις επιπτώσεις της έλλειψης νομοθετικού πλαισίου αναγνώρισης οικογενειακών σχέσεων στο επίπεδο της αορατότητας του ενός εκ των δύο γονέων, κυρίως από φορείς και επαγγελματίες. Μεγάλη σημασία δόθηκε στον αντίκτυπο που έχει αυτός ο βαθμός αορατότητας ο οποίος έχει άρρηκτες αιτιολογικές και αιτιακές σχέσεις με το αίσθημα συμπερίληψης που δεν βίωσαν πάντα οι ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς, αλλά και με το βαθμό έλλειψης υποστήριξης από κρατικούς φορείς.

«Υπήρχε μια έλλειψη αναγνώρισης, μια αορατότητα διάχυτη και σε όλο το φάσμα της. Δηλαδή ακόμα και σε κάτι επείγον όταν πήραμε τη ληξιαρχική πράξη γέννησης» - λεσβία
 «Δηλαδή στο προηγούμενο σχολείο δεν μου έδιναν σημασία. Δεν φαινόμουν καθόλου και δεν με υπολόγιζαν ως πατέρα των παιδιών μας» - γκέι

Συζήτηση

Τα ευρήματα της μελέτης αυτής υπογραμμίζουν μερικώς τις πολυποίκιλες εμπειρίες των ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων, αναγνωρίζοντας τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές σχετικά με την ταυτότητα φύλου ή/και τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Αυτό, όμως, παραμένει και ένα κομμάτι που χρήζει περαιτέρω έρευνας και ανάλυσης. Μία από τις διαφορές που αναδεικνύεται από την παρούσα μελέτη σχετίζεται με το εύρημα της μη κρατικής υποστήριξης και συνιστά ταξική διάκριση ή διαφορά βάση τεχνογνωσίας. Οι Mirowsky και Ross (1998) έγραψαν εκτενώς για την θετική επιρροή της εκπαίδευσης και εξειδικευμένης γνώσης στην κοινωνική, προσωπική και επαγγελματική ζωή ενός ατόμου. Αναφέρθηκαν στην επιρροή που έχει για την απόκτηση ελέγχου στη ζωή κάποιου, βοηθώντας το άτομο να ξεφύγει από καταστάσεις εξάρτησης. Παρομοίως, οι Schieman και Plickert (2008) έγραψαν πως η γνώση είναι δύναμη που έχει τη δυνατότητα να κινήσει ολόκληρους κρατικούς μηχανισμούς. Αυτές οι ιδέες και οι γνώμονες

εξερεύνησης της γνώσης και της εκπαίδευσης προέρχονται και από τη δουλειά του Freire (1968/1970), ο οποίος γράφει πως η γνώση οδηγεί στην κριτική σκέψη που βοηθάει στην ελευθερία διεκδίκησης δικαιωμάτων τα οποία καταπατώνται. Αντίστοιχα, η μελέτη αυτή μας δείχνει πως οι εξειδικευμένες γνώσεις και η δυνατότητα πρόσβασης σε πληροφόρηση οδηγούν σε μεγαλύτερη πιθανότητα διεκδίκησης, απόκτησης και αναγνώρισης δικαιωμάτων.

Ένα επιπλέον σημαντικό εύρημα από την παρούσα μελέτη είναι αυτό που καταλήγει στην κλίμακα υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον καταγωγής. Συγκεκριμένα, η μελέτη έδειξε πως η απόκτηση παιδιών λειτουργεί και ως μηχανισμός ανάπτυξης οικογενειακής συνείδησης που αυξάνει τα ποσοστά ή την πιθανότητα υποστήριξης. Οι Chambers και Gracia (2021) επικεντρώθηκαν σε βασικές αξίες που πρεσβεύει το οικογενειακό περιβάλλον και επισήμαναν πως η δημιουργία οικογένειας επιφέρει δύο βασικά κοινωνικά αποτελέσματα τα οποία οδηγούν σε μια πιο ήπια απεικόνιση των μη ετεροκανονικών οικογενειακών μορφών. Το πρώτο είναι η «επικύρωση» της ετεροκανονικότητας – η κοινωνία ιστορικά έχει δημιουργηθεί και εξελιχθεί βάση ιδεών που αναζητούν τη δημιουργία οικογένειας που συμβάλει στην εξέλιξη ενός κοινωνικού συνόλου οικονομικά, εκπαιδευτικά αλλά και δημογραφικά. Το δεύτερο αφορά στην ανθρώπινη ανάγκη για αναπαραγωγή, σε οποιαδήποτε μορφή, η οποία επηρεάζει και τις κοινωνικές νόρμες ενός συνόλου. Συνεπώς, και βάση των δεδομένων από την παρούσα έρευνα, η απόκτηση παιδιών κατά μία έννοια επικυρώνει τον οικογενειακό θεσμό στα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα σε βαθμό που οι οικογένειες καταγωγής το εκλαμβάνουν ως επικύρωση ετεροκανονικότητας, και κατ' επέκτασιν αισθάνονται πιο άνετα και γνώριμα με αυτήν. Έτσι και ο βαθμός υποστήριξης αλλάζει στην κλίμακα. Τέτοια επιστημονικά αποτελέσματα τα βρίσκουμε και στη δουλειά ιστορικών που επικεντρώθηκαν στην εξέλιξη της οικογένειας στους 20^ο και 21^ο αιώνες, όπως της Αμερικανής ιστορικού Stephanie Coontz.

Ανεξάρτητα από την τροποποίηση του Άρθρου 1350 του Αστικού Κώδικα (Ν.5089/2024), που νομιμοποιεί την ισότητα στον γάμο και την αναγνώριση οικογενειακών σχέσεων μεταξύ παιδιών και γονέων, πολλά κενά συνεχίζουν να υφίστανται (Συγγραφέας & Συγγραφέας). Αρκετά από αυτά αφορούν στην ΙΥΑ αλλά και στις πολλαπλές διακρίσεις που βιώνουν άτομα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας. Επιπλέον, είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε την αναγκαία χρονική περίοδο που χρειάζεται για ένα νόμο να εφαρμοστεί πλήρως, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης και ενημέρωσης που χρειάζονται επαγγελματίες και φορείς ώστε να αποφευχθούν αποκλείσεις και διακρίσεις, είτε εκούσιες ή ακούσιες. Συνεπώς, μία τέτοια έρευνα αξίζει να επαναληφθεί έπειτα από λίγα χρόνια, ώστε να καταγράψει και τις αλλαγές που βιώνουν ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς μετά τις νομικές αλλαγές στην Ελλάδα το 2024.

Περιορισμοί

Η έρευνα αυτή σχεδιάστηκε με σκοπό τη συμπερίληψη ατόμων διαφόρων ταυτοτήτων φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού. Ωστόσο, το δείγμα έχει ελλείψεις και συνεπώς τα δεδομένα δεν θα έπρεπε να συσχετιστούν με άτομα που αυτό-προσδιορίζονται με ταυτότητες άλλες από άντρας, γυναίκα, γκέι, ομοφυλόφιλος, λεσβία, κουήρ, πανσέξουαλ, αμφιφυλικός/αμφιφυλική.

Ένας δεύτερος περιορισμός στη δειγματοληψία αφορά στις κοινωνικό-κρατικές συνθήκες της Ελλάδος. Το περιβάλλον στο οποίο ζουν οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ γονείς δεν είναι πάντοτε συμπεριληπτικό ή δεν εκλαμβάνεται ως συμπεριληπτικό. Συνεπώς και η επιθυμία κάποιου ατόμου να συμμετέχει στην έρευνα εξαρτάται από την ελευθερία και άνεση που αισθάνεται στην κοινωνία στην οποία μεγαλώνει τα παιδιά του. Ανεξάρτητα από αυτό, όμως, το δείγμα προήλθε από διάφορες γεωγραφικές τοποθεσίες στη χώρα με κύριες αυτές στο Ηράκλειο, Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πάτρα, αντιπροσωπεύοντας έτσι εμπειρίες όπως μορφοποιούνται σε διαφορετικά μέρη της χώρας.

Ένας επιπλέον περιορισμός αυτής της έρευνας είναι και η προσωπική εμπειρία του Επιστημονικά Υπεύθυνου, ο οποίος αυτό-προσδιορίζεται ως ομοφυλόφιλος και είναι ο ίδιος γονιός. Τρόποι αντιμετώπισης των ερευνητικών ρίσκων αυτής της προσωπικής τοποθέτησης συμπεριλαμβάνουν εποπτεία και συμμετοχή ερευνητικής ομάδας στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου όσον αφορά στην ανάλυση και διερμηνεία των ερευνητικών ευρημάτων.

Συμπέρασμα

Η ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα είναι μία κοινωνική πραγματικότητα για την οποία γνωρίζουμε πολύ λίγα στην Ελλάδα. Υπάρχουν πολλαπλές και ποικίλες διαφορές μεταξύ των εμπειριών ΛΟΑΤΚΙ+ γονέων και αυτών βάση των δυαδικών προτύπων. Το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας θα πρέπει να αποτελέσει κεντρικό άξονα για την κοινωνική εργασία, βάση των αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η κοινωνική εργασία παίζει σημαντικό ρόλο όχι μόνο στην υποστήριξη ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων και των οικογενειών τους, αλλά και στην τοπική και εκπαιδευτική ανάπτυξη της κοινωνίας. Είναι σημαντικό για την κοινωνική εργασία να συμμετέχει ενεργά στην εφαρμογή νόμων που προασπίζουν τα δικαιώματα ατόμων, και στην υποστήριξη προληπτικών μέτρων για την αποφυγή διακρίσεων και προκαταλήψεων σχετικά με τη ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητα, βάση της παρούσας έρευνας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Averett, P., Nalavany, B., & Ryan, S. (2009). An evaluation of gay/lesbian and heterosexual adoption. *Adoption Quarterly*, 12(3-4), 129-151.
- Balasubramaniam, H., & Alex, J. (2024). Internalised Homophobia and Interpersonal Relationship: A Systematic Review. *International Journal of Indian Psychology*, 12(1), 293-303.
- Braun, V., & Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 11(4), 589-597.
- Brill, S., & Pepper, R. (2022). *The Transgender Child: A Handbook for Parents and Professionals Supporting Transgender and Nonbinary Children*. Cleis Press.
- Cadwell, S. (1991). Twice removed: The stigma suffered by gay men with AIDS. *Smith College Studies in Social Work*, 61(3), 236-246.
- Chambers, D., & Gracia, P. (2021). *A sociology of family life: Change and diversity in intimate relations*. John Wiley & Sons.
- Chard, A. N., Finneran, C., Sullivan, P. S., & Stephenson, R. (2015). Experiences of homophobia among gay and bisexual men: results from a cross-sectional study in seven countries. *Culture, Health & Sexuality*, 17(10), 1174-1189.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2011). *The Sage handbook of qualitative research*. sage.
- dickey, L. M., Ducheny, K. M., & Ehrbar, R. D. (2016). Family creation options for transgender and gender nonconforming people. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 3, 173-179. Doi.org/10.1037/sgd0000178
- Downing, J., Richardson, H., Kinkler, L., & Goldberg, A. (2009). Making the decision: Factors influencing gay men's choice of an adoption path. *Adoption Quarterly*, 12(3-4), 247-271.
- Dreyer, Y. (2007). Hegemony and the internalisation of homophobia caused by heteronormativity. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 63(1), 1-18.
- Dunlap, M. C. (1989). AIDS and Discrimination in the United States: Reflections on the Nature of Prejudice in a Virus. *Vill. L. Rev.*, 34, 909.
- Erich, S., Hall, S. K., Kanenberg, H., & Case, K. (2009). Early and late stage adolescence: Adopted adolescents' attachment to their heterosexual and lesbian/gay parents. *Adoption Quarterly*, 12(3-4), 152-170.

- Farr, R. H., Vázquez, C. P., & Patterson, C. J. (2020). LGBTQ Adoptive Parents and their Children. In A.E. Goldberg & K.R. Allen (Eds.), *LGBTQ-Parent Families* (pp. 45-64). Switzerland: Springer Nature Switzerland.
- Farr, R. H., & Goldberg, A. E. (2018). Same-sex relationship dissolution and divorce: How will children be affected? In A.E. Goldberg & A. Romero (Eds.), *LGBTQ divorce and relationship resolution: Psychological and legal perspectives and implications for practice* (pp.151-172). Oxford University Press.
- Freire, P. (1970/2000). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
- Folbre, N. (2021). *The rise and decline of patriarchal systems: An intersectional political economy*. Verso Books.
- Gartrell, N., Bos, H., & Koh, A. (2018). National longitudinal lesbian family study—Mental health of adult offspring. *Pediatrics*, 126, 1-10.
- Goldberg, A. E. (2010). *Lesbian and gay parents and their children: Research on the family life cycle*. American Psychological Association.
- Goldberg, A. E. (2009). Lesbian and heterosexual preadoptive couples' openness to transracial adoption. *American Journal of Orthopsychiatry*, 79(1), 103-117.
- Goldberg, A. E., Gartrell, N. K., & Gates, G. J. (2014). Research report on LGB-parent families. The Williams Institute. Available at: <https://escholarship.org/uc/item/7gr4970w>
- Goldberg, A. E., & Conron, K. J. (2018). How many same-sex couples in the U.S. are raising children? The Williams Institute. Available at: <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/research/parenting/how-many-same-sex-parents-in-us/>
- Hanekom, J. (2021). Internalised Homophobia: Correlations With Depression, Anxiety, Suicidal Ideation and Coming Out Age in the Gay, Lesbian, and Bisexual Community of Aotearoa New Zealand. Available at: <https://openrepository.aut.ac.nz/items/676f5646-6796-48d9-9fe0-2b4ef0ba3ec1>
- Hochschild, A. R. (1975). Disengagement theory: A critique and proposal. *American Sociological Review*, 40(5), 553-569.
- Jagose, A. (1996). *Queer theory: An introduction*. NYU Press.
- Kuvalanka, K., Allen, S., Munroe, C., Goldberg, A. E., & Weiner, J. (2018). The experiences of sexual minority mothers with trans* children. *Family Relations*, 67(1), 70-87. Doi.org/10.1007/s10964-008-9327-2

- Lamb, M. E. (2012). Mothers, fathers, families, and circumstances: Factors affecting children's adjustment. *Applied Developmental Science, 16*, 98-111. Doi.org/10.1080/10888691.2112.667344
- Lev, A. I. (2013). *Transgender emergence: Therapeutic guidelines for working with gender-variant people and their families*. Routledge.
- Lev, A. I. (2010). How queer!—The development of gender identity and sexual orientation in LGBTQ-headed families. *Family process, 49*(3), 268-290.
- Lev, A.I. (2004). *The complete lesbian & gay parenting guide*. Berkley.
- Malpas, J. (2006). From otherness to alliance: Transgender couples in therapy. *Journal of GLBT Family Studies, 2*(3-4), 183-206.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage publications.
- Mezey, N. J. (2015). *LGBT families*. Sage.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1998). Education, personal control, lifestyle and health: A human capital hypothesis. *Research on Aging, 20*(4), 415-449.
- Noble, J., Kippax, S., & Crawford, J. (1995). Some demographic correlates of HIV/AIDS-related discrimination. *Australian Journal of Social Issues, 30*(3), 310-324.
- Ong, C., Tan, R. K. J., Le, D., Tan, A., Tyler, A., Tan, C., Kwok, C., Banerjee, S., & Wong, M. L. (2021). Association between sexual orientation acceptance and suicidal ideation, substance use, and internalised homophobia amongst the pink carpet Y cohort study of young gay, bisexual, and queer men in Singapore. *BMC Public Health, 21*(1), 971.
- Petray, T. (2023). Gender, Sexuality and Families. *Exploring Sociology in the Antipodes: Introduction to Sociology—1st Australian Edition*.
- Patterson, C. J., & Goldberg, A. E. (2016). *Lesbian and gay parents and their children*. National Council on Family Relations. Policy Brief.
- Perry, J. R. (2017). *Promising practices for serving transgender and non-binary foster & adoptive parents*. The Human Rights Campaign Foundation.
- Pertman, A. (2011). *Adoption Nation: How the Adoption Revolution is Transforming Our Families--and America*. Harvard Common Press.

- Pinsof, W. M. (2002). The death of “till death us do part”: The transformation of pair-bonding in the 20th century. *Family process*, 41(2), 135-157.
- Reuter, M., Keyes, M., Iacono, W. G., & McGue, M. (2009). Family interactions in adoptive compared to nonadoptive families. *Journal of Family Psychology*, 23, 58—66. Doi.org/10.1037/a0014091
- Schieman, S., & Plickert, G. (2008). How knowledge is power: Education and the sense of control. *Social Forces*, 87(1), 153-183.
- Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis. *Health Psychology Review*, 5(1), 9-27.
- Takács, J., Szalma, I., & Bartus, T. (2016). Social attitudes towards adoption by same-sex couples in Europe. *Archives of Sexual Behavior*, 45, 1787-1798. Doi.org/10.1007/s10508-016-0691-9
- Tregeagle, S., & Darcy, M. (2008). Child welfare and information technology: Today’s challenge, *British Journal of Social Work*, 38 (1), 1481-98. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm048>
- Vecho, O., Pateat, V.P., & Schneider, B. (2016). Adolescents’ attitudes toward same-sex marriage and adoption in France. *Journal of GLBT Family Studies*, 12, 24-45. Doi.org/10.1080/1550428X.2015.1040530
- Webber, G., Yowell, P., & Ekins, R. (2018). *Legislated Rights: Securing Human Rights through Legislation*. Cambridge University Press.
- Πεντάρης, Π., & Οικογένειες Ουράνιο Τόξο. (2024). Οικογένειες με ΛΟΑΤΚΙ+ Γονείς στην Ελλάδα: Οι Εμπειρίες των Γονέων. Ερευνητική Αναφορά, Οικογένειες Ουράνιο Τόξο, Ελλάδα & Goldsmiths University of London, UK. Διαθέσιμη εδώ: <http://www.rainbowfamiliesgreece.com/research.html>

The lived experiences of LGBTQIA+ parents in Greece

Pentaris Panagiotis¹,

¹ Associate Professor of Social Work and Thanatology, Department of Social, Therapeutic and Community Studies, Goldsmiths

ABSTRACT

On February 15th, 2024, the Act 5089/2024 came to legalise marriage for all persons, regardless of gender identity or sexuality, and to recognise familial bonds and relationships between LGBTQIA+ parents and their children. This new Law identifies the rights of children with LGBTQIA+ parents, and people self-identifying as LGBTQIA+, to seize state and institutional oppression and discrimination on the grounds of gender identity and sexuality. This paper reports on 73 semi-structured interviews with LGBTQIA+ parents in Greece, during the period of June and October 2023, with the study being completed in January 2024. The study focused on the lived experiences of LGBTQIA+ parents in Greece, and the data shows three categories: support, inclusion, and challenges. Specifically, data shows that LGBTQIA+ parents receive support from NGOs and their circle of friends, but not as much from the State or the family of origin. The study also shows that parents are always concerned about school environments and the degree of inclusivity and visibility their children and families experience. Lastly, the study highlights the challenges LGBTQIA+ parents experience, primarily due to the legal disenfranchisement of their families. Many of the challenges are addressed with the recent changes in legislation, while others pertain. This is the very first qualitative study with LGBTQIA+ parents in Greece, of this size, and it aims to add value to the knowledge-base of social work, especially given the legal recognition of the right of same-sex couples and LGBTQIA+ people to adopt children.

Key-words: LGBTQIA+, parenting, inclusivity, children, equity

Correspondence: Dr. Panagiotis Pentaris, Panagiotis.Pentaris@gold.ac.uk

Ψυχική ανθεκτικότητα και ενσυναίσθηση στους κοινωνικούς λειτουργούς που ασχολούνται με παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων

Κουτμερίδου Κυριακή¹,

¹ Κοινωνική Λειτουργός, M.Sc., Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανθεκτικότητα και η ενσυναίσθηση αποτελούν σημαντικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με κακοποιημένα παιδιά. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και ενσυναίσθησης στους Κοινωνικούς Λειτουργούς που ασχολούνται με την παιδική κακοποίηση στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων (Ο.Π.Α.) στην Ελλάδα.

Διανεμήθηκαν ηλεκτρονικά 150 ερωτηματολόγια σε κοινωνικούς λειτουργούς, μέλη της Ο.Π.Α. του Δήμου τους με διαδικασία δειγματοληψίας ευκολίας. Παρελήφθησαν 145 ερωτηματολόγια. Η πλειοψηφία του δείγματος είναι γυναίκες σε ποσοστό 92,4 %, με μέσο όρο ηλικίας τα 42,57 έτη, έγγαμες και έχουν αποκτήσει δύο παιδιά. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε τρεις ενότητες: τα δημογραφικά στοιχεία, την κλίμακα ψυχικής ανθεκτικότητας και ενσυναίσθησης. Τα βασικά συμπεράσματα της εργασίας δεν δείχνουν στατιστικά σημαντική σχέση δημογραφικών μεταβλητών (ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό επίπεδο) και της ψυχικής ανθεκτικότητας αλλά και της ενσυναίσθησης, επιβεβαιώνοντας προηγούμενες μελέτες.

Αντίθετα, φαίνεται να υπάρχει σημαντική θετική συσχέτιση της ψυχικής ανθεκτικότητας και της ενσυναίσθησης ($r = ,443$, $p < ,05$) υποδηλώνοντας ότι υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας στους κοινωνικούς λειτουργούς συσχετίζονται με αυξημένη ενσυναίσθηση αλλά και το αντίστροφο. Τέλος, η γνώση του αντικείμενου αποτελεί θετικό προγνωστικό παράγοντα για την ψυχική ανθεκτικότητα, καθώς υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας και του επιπέδου γνώσεων των κοινωνικών λειτουργών.

Η εργασία καταδεικνύει τη σημαντικότητα της ενσυναίσθησης και της γνώσης του αντικείμενου ως βασικά στοιχεία της ψυχικής ανθεκτικότητας των κοινωνικών λειτουργών που απασχολούνται στις Ο.Π.Α. και κατ' επέκταση την αύξηση της αποτελεσματικότητας τους στην παιδική προστασία στη χώρα μας. Αναδεικνύεται, λοιπόν, η επιτακτική ανάγκη συστηματικής εποπτείας ως παράγοντα τόσο προστασίας όσο και επικαιροποιημένης γνώσης.

Λέξεις-κλειδιά: Παιδική Προστασία, Ψυχική Ανθεκτικότητα, Ενσυναίσθηση, Κοινωνικοί Λειτουργοί, ΟΠΑ

Στοιχεία Επικοινωνίας: Κυριακή Κουτμερίδου, koutmeridoukiki@ekka.org.gr

Εισαγωγή

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (W.H.O.,2006) ορίζει την παιδική κακοποίηση – αναγνωρίζοντας την ως πρόβλημα δημόσιας υγείας- ως: «Κάθε μορφή σωματικής ή/και συναισθηματικής κακής μεταχείρισης, σεξουαλικής παραβίασης, παραμέλησης ή παραμελημένης, θεραπευτικής αντιμετώπισης ή εκμετάλλευσης για εμπορικούς ή άλλους σκοπούς, που καταλήγει σε συγκεκριμένη ή εν δυνάμει βλάβη στην υγεία, την επιβίωση, την ανάπτυξη ή την αξιοπρέπεια του παιδιού, στο πλαίσιο μιας σχέσης ευθύνης, εμπιστοσύνης ή δύναμης».

Σύμφωνα με το Dictionary of Social Work, ως παιδική προστασία ορίζεται «το σύνολο των ενεργειών που πραγματοποιούνται από κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους επαγγελματίες για την περιφρούρηση ή προστασία των παιδιών από σκόπιμη βλάβη ή παραμέληση» (Barker, 2003). Στοχεύει, λοιπόν, στην προστασία τους από τη βία, την κακοποίηση, την παραμέληση, την εγκατάλειψη και την εκμετάλλευση, σε κάθε πεδίο ζωής (εντός και εκτός οικογένειας) μέσω ενός εθνικού συστήματος, με έμφαση στην πρόληψη, την υποστήριξη και την αποκατάσταση, βάση της νομοθεσίας, πολιτικών, κανονισμών, υπηρεσιών και πρακτικών, υπό την οπτική της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (v.2101/92) και τα λοιπά συναφή διεθνή νομικά κείμενα κυρωμένα από την Ελλάδα.

Στην Ελλάδα, ως ενδοοικογενειακή βία ορίζεται κάθε έγκλημα σωματικής βλάβης, παράνομης βίας και απειλής, βιασμού και κατάχρησης σε ασέλγεια, προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας, ανθρωποκτονίας και θανατηφόρας σωματικής βλάβης, που διαπράττεται στο πλαίσιο της οικογένειας (N.3500/2006).

Η Ομάδα Προστασίας Ανηλίκων (Ο.Π.Α) κάθε Δήμου είναι αρμόδια για την πραγματοποίηση των κοινωνικών ερευνών για θέματα κακοποίησης ανηλίκων, όταν (α) δέχεται σχετική ειδοποίηση από την εθνική γραμμή παιδικής προστασίας, (β) δέχεται καταγγελία, έστω και ανώνυμη, για κακοποίηση ανηλίκου στα όρια του Δήμου ή (γ) λαμβάνει εισαγγελική εντολή για την διεξαγωγή σχετικής έρευνας (N.3852/2010).

Ο ρόλος, λοιπόν, του κοινωνικού λειτουργού που είναι μέλος της Ο.Π.Α είναι σημαντικός και πολυδιάστατος, καθώς συμμετέχει ενεργά στην ανίχνευση της παιδικής κακοποίησης, λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ του παιδιού, της οικογένειας και των αρμόδιων υπηρεσιών, ενώ διεξάγει κοινωνική έρευνα έπειτα από εισαγγελική εντολή. Επιγραμματικά, ο Κοινωνικός Λειτουργός δέχεται Εισαγγελική Εντολή από την Εισαγγελία Πρωτοδικών, Τμήμα Ανηλίκων (όπου υπάρχει) προκειμένου να διενεργήσει κοινωνική έρευνα για τις συνθήκες διαβίωσης του παιδιού. Άμεσα, πραγματοποιεί συναντήσεις εκτίμησης τόσο με το παιδί, όσο και με το οικογενειακό περιβάλλον. Επίσης, προβαίνει σε εκτίμηση των οικογενειακών σχέσεων, της γονικής επάρκειας, της αλληλεπίδρασης κάθε γονέα με το παιδί καθώς και της σχέσης μεταξύ των συζύγων και πώς αυτή επιδρά εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος, ενώ εκτιμά τα δυνατά και τα δυσλειτουργικά στοιχεία κάθε μέλους της. Συγκεκριμένα, εξετάζει τόσο το άμεσο όσο και το ευρύτερο περιβάλλον του ανήλικου και την ύπαρξη ή την απουσία υγιούς υποστηρικτικού δικτύου (Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, 2013). Έτσι, προτείνει θεραπευτικά κι υποστηρικτικά μέτρα για το παιδί και την οικογένεια ή εναλλακτικές μορφές φροντίδας (αναδοχή, τεκνοθεσία). Οι κύριοι στόχοι του επαγγελματία είναι η προστασία του παιδιού από μία πιθανή επανάληψη κακοποίησης, η καλύτερη λειτουργικότητα της οικογένειας, η βελτίωση ποιότητας ζωής και εφόσον έχουν αλλάξει οι συνθήκες, η επιστροφή του παιδιού στο οικογενειακό περιβάλλον, απαιτώντας μια παλέτα δεξιοτήτων της κοινωνικής εργασίας (Γυφτοπούλου και συν., 2013). Τέτοιες δεξιότητες αφορούν στην επικοινωνία, στην ανάληψη πρωτοβουλίας, στην λήψη αποφάσεων, στη δικτύωση και τη διεπιστημονική συνεργασία. Ξεχωριστή θέση έχει η ενσυναίσθηση, η ενεργητική ακρόαση, η γνησιότητα, η αμεσότητα και η μη κριτική στάση, που καθοριστικά επηρεάζουν το κλίμα της συνεργασίας, τη λήψη

κατάλληλων αποφάσεων, τον εξατομικευμένο σχεδιασμό παρεμβάσεων.

Οι συνέπειες της βίας επιδρούν μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, στην ψυχολογική και σωματική του κατάσταση και προκαλούν σοβαρά προβλήματα ψυχοπαθολογίας έως και την ενήλικη ζωή του. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ένα βίαιο-κακοποιητικό περιβάλλον έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν συναισθηματική αστάθεια, ανασφάλεια, φόβο, άγχος, συναισθηματικές διαταραχές, χαμηλή αυτό-εικόνα, μετα-τραυματικό στρες (McLaughlin et al., 2017), δυσκολία στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων, καθώς δεν εμπιστεύονται, εγκατάλειψη σχολείου, διαταραχές ύπνου και διατροφής σε αντίθεση με τα παιδιά που δεν βιώνουν βία. Τα παιδιά αυτά εκπαιδεύονται στη βία και την επιθετικότητα ως ένα τρόπο επικοινωνίας και επίλυσης δυσκολιών και διαφωνιών. Μια στρεβλή, δηλαδή, αίσθηση για το τι είναι φυσιολογικό και επιτρεπτό και τι όχι (Φιλιππίδου, 2022). Επίσης, σωματοποιούν κι ανάλογα με το φύλο εμφανίζουν γαστρεντερικά και γυναικολογικά προβλήματα, χρόνιο σωματικό πόνο, καρδιο-αναπνευστικά προβλήματα, παχυσαρκία, διαταραχές συμπεριφοράς, καθώς και δυσλειτουργίες κι απορρύθμιση του νευροενδοκρινικού και συμπαθητικού νευρικού συστήματος επηρεάζοντας μέρος συστημάτων του σώματος. Οπότε, η πρόωρη παρέμβαση είναι πολύ σημαντική για την εξέλιξη των δυσκολιών του παιδιού και στην ενήλικη ζωή του (Αντωνιάδου, 2017).

Οι Karoulitsas και Corcoran (2015) σημειώνουν ότι οι συνθήκες εργασίας των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με την παιδική προστασία, τους θέτουν σε κίνδυνο με αρνητικά αποτελέσματα. Αυτές οι συνθήκες εργασίας έχουν αναφερθεί στις ΗΠΑ, τη Νορβηγία, τη Σουηδία, τη Νότια Αφρική, τον Καναδά, την Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιταλία και περιλαμβάνουν: (i) μεγάλο φόρτο εργασίας, (ii) έλλειψη πόρων, (iii) κακή επαγγελματική υποστήριξη, (iv) ελλείψεις προσωπικού, (v) έκθεση σε επιθετικούς πελάτες, (vi) γενικά αγχωτική φύση του θεσμικού πλαισίου αυτών των υπηρεσιών, (vii) φορολογικός διοικητικός φόρτος, (viii) ελλιπή οικονομική υποστήριξη, (ix) συναισθηματική εξάντληση, (x) ανικανότητα να παίξουν κι άλλοι αυτό τον ρόλο, (xi) αποτυχημένο σύστημα προστασίας παιδιών και (xii) πρόκληση πελατών. Αποτελέσματα των λίγων μελετών σε εργαζόμενους στην παιδική προστασία δείχνουν ότι βρίσκονται σε υψηλό κίνδυνο για συμπτώματα δευτερογενούς τραύματος. Σε έρευνα των Wagaman et al., (2015) βρέθηκε ότι ο επιπολασμός τουλάχιστον ενός συμπτώματος δευτερογενούς τραυματικού στρες ανέρχεται στο 70% στους κοινωνικούς λειτουργούς, οδηγώντας στην εμφάνιση Διαταραχής Δευτερογενούς Τραυματικού Στρες.

Συγκεκριμένες δεξιότητες διευκολύνουν στην ανάπτυξη της ψυχικής ανθεκτικότητας όπως ικανότητα ελέγχου και ρύθμιση του συναισθήματος, ικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων, αισιοδοξία, ευέλικτη σκέψη, ενσυναίσθηση, αυτό-αποτελεσματικότητα, ικανότητα ρίσκου. Αυτό δείχνει πως η ψυχική ανθεκτικότητα, είναι ένα σύνολο ικανοτήτων και συμπεριφορών που μπορούν να μαθευτούν και να αναπτυχθούν, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη προληπτικών μεθόδων που θα τον κάνουν ανθεκτικό στις αντιξοότητες. Προστατευτικοί παράγοντες εμφάνισης του, αποτελούν η ενσυναίσθηση των επαγγελματιών, η αυτοφροντίδα και στρατηγικές ενσυνειδητότητας, όπως και η ψυχική ανθεκτικότητα (Weisz et al., 2021).

Η ενσυναίσθηση ταυτίζεται με τις αξίες της κοινωνικής εργασίας, επιδρά σημαντικά στην ανάπτυξη της σχέσης μεταξύ κοινωνικών λειτουργών και οικογενειών και των σχέσεων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο των «έντονων συναισθηματικών εμπειριών», επιθυμιών και αναγκών ανάμεσα στα άτομα (Ferguson, 2017).

Σε έρευνα που διεξήχθη σε Κοινωνικούς Λειτουργούς φάνηκε πως οι συμμετέχοντες έδωσαν διαφορετικές περιγραφές για την ενσυναίσθηση. Οι έμπειροι Κοινωνικοί Λειτουργοί ήταν πιο εξοικειωμένοι κι αισθάνονταν πιο βολικά, μιλώντας για αυτό. (Lazo-Vik, 2014). Μελέτη των Grant και Kinman (2013) που διεξήχθη σε επαγγελματίες και ασκούμενους κοινωνικούς λειτουργούς, αναφέρει ότι

οι έμπειροι κοινωνικοί λειτουργοί αντικρίζουν την ανθεκτικότητα περισσότερο ως μια δυναμική διαδικασία παρά ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό. Συμπίπτουν στην πεποίθηση πως η ενσυναίσθηση προς τους εξυπηρετούμενους συνιστά σεβασμό, ειλικρίνεια, επιβεβαίωση κι ενεργητική ακρόαση. Αυτά τα στοιχεία συμβάλλουν στην εκτίμηση της έκτασης και της φύσης του προβλήματος καθώς και της δυνατότητας παρέμβασης και βελτίωσής του. Οι εξυπηρετούμενοι επιθυμούν ενσυναίσθηση από τους κοινωνικούς λειτουργούς και τελευταία οι προσεγγίσεις έχουν τέτοιο προσανατολισμό (Ingram & Smith, 2021).

Σχετικά με την ψυχική ανθεκτικότητα, έρευνες έδειξαν ότι τα υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας στους κοινωνικούς λειτουργούς σχετίζονται με υψηλά επίπεδα ευεξίας, καλή ψυχολογική κατάσταση, ενσυναίσθηση, υψηλή ποιότητα επαγγελματικής ζωής και αυξημένη εργασιακή ικανοποίηση, επιβεβαιώνοντας τη θετική συσχέτιση μεταξύ τους. Θεωρούν, λοιπόν, την ενσυναίσθηση ως μια από τις απαραίτητες στρατηγικές ανάπτυξης της ανθεκτικότητας (Stalker et al., 2007).

Οι κοινωνικοί λειτουργοί αναπτύσσουν παράγοντες που ενισχύουν την ψυχική ανθεκτικότητα και διακρίνονται σε προσωπικούς και εξωγενείς. Οι προσωπικοί σχετίζονται με την ηλικία, το φύλο του επαγγελματία, την ιδεολογία και πιθανώς το επίπεδο ενσυναίσθησης και συμπόνιας. Από την άλλη, οι εξωγενείς συνδέονται με το εργασιακό περιβάλλον του επαγγελματία, την εκπαίδευση που έχει λάβει, την ύπαρξη υποστηρικτικού συστήματος, την οικογένεια και τους φίλους του (Lombardo & Eyre, 2011).

Τέλος με βάση, έρευνα σε ομάδα κοινωνικών λειτουργών, αναδεικνύεται η ισχυρή σχέση ανάμεσα στην ανθεκτικότητα και στην ικανότητα τους να ανταπεξέρχονται στο στρες, αλλά και ισχυρή σχέση με κοινωνικές δεξιότητες όπως είναι η ενσυναίσθηση και η ικανότητα ρύθμισης του συναισθήματος τους (Gerdes & Segal, 2011).

Με βάση τα παραπάνω, ο σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να διερευνήσει τα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και ενσυναίσθησης στους Κοινωνικούς Λειτουργούς που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ο.Π.Α. Είναι αποδεκτό πως η παιδική προστασία αποτελεί ένα απαιτητικό και προκλητικό αντικείμενο της κοινωνικής εργασίας (Δεδόση και συν., 2014). Ενώ οι έννοιες αυτές έχουν διερευνηθεί σε άλλους κλάδους και ειδικότητες, δεν είναι επαρκής η διερεύνησή τους και η συσχέτισή τους στην ειδικότητα των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ο.Π.Α. Επίσης, καθοριστικό ρόλο για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας έπαιξε ο μικρός αριθμός σχετικών ερευνών που υπάρχουν διαθέσιμες σε επίπεδο ξένης βιβλιογραφίας και οι ακόμα πιο περιορισμένες σε επίπεδο ελληνικής.

Τα ερευνητικά ερωτήματα αφορούν στη διερεύνηση χαρακτηριστικών που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχική ισορροπία του ατόμου (ενσυναίσθηση, ψυχική ανθεκτικότητα), στην καταγραφή του βαθμού που οι κοινωνικοί λειτουργοί των Ο.Π.Α έχουν αναπτύξει τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά καθώς και την αποτύπωση των πιθανών συσχετίσεων μεταξύ τους και με δημογραφικού τύπου μεταβλητές όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η εργασιακή εμπειρία, η ειδικότητα και το είδος του φορέα απασχόλησης.

Διατυπώθηκαν οι εξής ερευνητικές υποθέσεις:

Υπόθεση 1: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας των Κοινωνικών Λειτουργών (Κ.Λ.), με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό προφίλ) (Decety, 2020; Jex et al., 2001; Lev et al., 2020; Perrewé et al., 2014).

Υπόθεση 2: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ενσυναίσθησης των Κοινωνικών Λειτουργών με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό προφίλ). (Eisenberg & Lennon, 1983; Hojat et al., 2002; Lev et al., 2020; Noltemeyer & Bush, 2013).

Υπόθεση 3: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας, της ενσυναίσθησης των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων.

Υπόθεση 4: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην ψυχική ανθεκτικότητα και την ενσυναίσθηση των Κοινωνικών Λειτουργών, τα χρόνια εμπειρίας, τον αριθμό των περιπτώσεων παιδικής προστασίας και τη γνώση του αντικειμένου (Kahrman et al.,2016; Lazo-Vik,2014).

Μεθοδολογία

Δείγμα - Συμμετέχοντες:

Το δείγμα αποτελούνταν από κοινωνικούς λειτουργούς που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ο.Π.Α των Δήμων που υπηρετούν στην Ελληνική Επικράτεια. Το δείγμα επιλέχθηκε μέσα από μία διαδικασία δειγματοληψίας ευκολίας και τα δεδομένα συλλέχθηκαν με την συμπλήρωση ερωτηματολογίων. Αρχικά, εξασφαλίστηκε η συγκατάθεσή τους για την χρήση των επαγγελματικών ηλεκτρονικών διευθύνσεων τους. Έπειτα, απεστάλη το ερωτηματολόγιο διαδικτυακά μέσω της πλατφόρμας GOOGLE FORMS. Η έρευνα είχε διάρκεια πέντε μηνών (Ιούνιος – Οκτώβριος 2023). Κάθε συμμετέχων συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο εφόσον έδινε τη συγκατάθεση του. Επίσης, γνώριζαν για τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής τους, καθώς και τη δυνατότητα τους να αποχωρήσουν από τη διαδικασία, ανά πάσα στιγμή χωρίς καμία επίπτωση.

Οι οδηγίες συμπλήρωσης ήταν ιδιαίτερα απλές και κατανοητές. Ο χρόνος συμπλήρωσης του κυμαίνεται από 10 έως 15 λεπτά. Έγινε έλεγχος ορθότητας και πληρότητας των δεδομένων που έχουν εισαχθεί στη βάση δεδομένων και ακολούθησε η βαθμολόγηση των επιμέρους κλιμάκων των ερωτηματολογίων.

Ο αριθμός των επαγγελματιών που ήταν μέλη Ο.Π.Α. τον Απρίλιο του 2023 ήταν 571 (Ε.Κ.Κ.Α.,2023). Τα 121 άτομα (κατά προσέγγιση) δεν είναι κοινωνικοί λειτουργοί. Το σύνολο του δείγματος ήταν 450 κοινωνικοί λειτουργοί. Η ερευνήτρια επικοινωνήσε με 184 συναδέλφους, από τους οποίους, οι 150 έδωσαν την συγκατάθεσή τους και σε αυτούς εστάλησαν ερωτηματολόγια. Το δείγμα τελικά αποτελούνταν από 145 Κοινωνικούς Λειτουργούς.

Στον Πίνακα 1, παρουσιάζονται τα δημογραφικά στοιχεία των κοινωνικών λειτουργών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Πίνακας 1.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

	n	%
ΦΥΛΟ		
Γυναίκα	133	92,4
Άνδρας	9	6,3
Δεν Απαντώ	3	1,3

ΗΛΙΚΙΑ

20-30 ετών	10	7
31-40 ετών	50	35
41-50 ετών	54	37
51-60 ετών	25	17
61> ετών	1	1
Δεν Απαντώ	5	3

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Έγγαμοι/ες	95	66
Άγαμοι/ες	27	18,8
Διαζευγμένοι /ες	14	9,7
Σε συμβίωση	5	3,5
Χήροι/ες	2	1,4
Δεν Απαντώ	1	0,6

ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Κανένα Παιδί	37	25,7
1 Παιδί	25	17,4
2 Παιδιά	61	42,4
3 Παιδιά	10	6,9
4 Παιδιά	1	0,7
Δεν Απαντώ	10	6,9

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

ΤΕΙ	83	57,5
ΑΕΙ	23	16
ΚΑΤΟΧΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ	35	24,3
ΚΑΤΟΧΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ	1	0,7
Δεν Απαντώ	3	5

Εργαλεία μέτρησης

A. Ερωτηματολόγιο Κοινωνικών – Δημογραφικών Χαρακτηριστικών

Το ερωτηματολόγιο Κοινωνικών και Δημογραφικών Χαρακτηριστικών αποτελούνταν από συνολικά οκτώ ερωτήσεις κλειστού τύπου που σκόπευαν να προσδιορίσουν το δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων. Στο τέλος, υπήρχαν δύο ανοιχτές ερωτήσεις δίνοντας τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες, να παρουσιάσουν την γνώμη και τα συναισθήματα τους σχετικά με την άσκηση των καθηκόντων τους στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

B. Κλίμακα Ψυχικής Ανθεκτικότητας Connor – Davidson

Το ερωτηματολόγιο που επιλέχθηκε ήταν η κλίμακα ανθεκτικότητας Connor – Davidson Resilience Scale (CD-RISC) (Connor & Davidson, 2003). Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει εικοσιπέντε (25) προτάσεις αυτοαναφοράς που βαθμολογούνται βάσει κλίμακας τύπου Likert και λαμβάνουν συνολικά 5 τιμές, οι οποίες κυμαίνονται από 0 έως 4 (0 = "Ποτέ", 1 = "Σπάνια", 2 = "Καμιά Φορά", 3 = "Συχνά", 4 = "Πάντα"). Οι εικοσιπέντε προτάσεις εξετάζουν πέντε διαφορετικούς παράγοντες (Connor & Davidson, 2003): 1. Προσωπική ικανότητα, υψηλά στάνταρντ και επιμονή, π.χ. «Δεν αισθάνομαι συμπόνια για τους ανθρώπους που προκαλούν στον εαυτό τους σοβαρές ασθένειες», 2. Εμπιστοσύνη στη διαίσθηση,

ανοχή στις δυσκολίες και τα ψυχοπιεστικά γεγονότα, π.χ. «*Τρέφω συναισθήματα στοργής και νοιάζομαι για ανθρώπους λιγότερο τυχερούς από εμένα*», 3. Θετική αποδοχή της αλλαγής και ασφαλείς σχέσεις, π.χ. «*Όταν κάποιος άλλος είναι ενθουσιασμένος, έχω την τάση να ενθουσιάζομαι και εγώ*», 4. Έλεγχος, π.χ. «*Όταν βλέπω κάποιον που είναι αναστατωμένος, νιώθω μια έντονη ανάγκη να βοηθήσω*», 5. Πνευματικού τύπου επιρροές, π.χ. «*Με αναστατώνει να βλέπω να συμπεριφέρονται σε κάποιον χωρίς σεβασμό*». Υψηλότερα σκορ υποδηλώνουν και υψηλότερα επίπεδα ανθεκτικότητας, ενώ το σκορ μπορεί να κυμανθεί από 0 έως 100. Μπορεί να εξαχθεί ένα σκορ για τον κάθε παράγοντα, αλλά και ένα συνολικό σκορ για την κλίμακα. Στην ελληνική έκδοση παρουσιάζει καλή εσωτερική συνέπεια (Cronbach's $\alpha = 0,89$) και καλή αξιοπιστία επαναληπτικής μέτρησης (συντελεστής ενδοσυσχέτισης = 0,87) (Δημητριάδου & Σταλίκας, 2011). Στην παρούσα έρευνα καταγράφηκε υψηλό επίπεδο αξιοπιστίας και η τιμή του δείκτη Cronbach's alpha ήταν 0,887. Όσον αφορά στις υποκλίμακες, οι τιμές του δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's alpha ήταν οι εξής: για την προσωπική ικανότητα, τα υψηλά στάνταρτ και την επιμονή 0,84, για την εμπιστοσύνη στη διαίσθηση, την ανοχή στις δυσκολίες και τα ψυχοπιεστικά γεγονότα 0,64, για την θετική αποδοχή της αλλαγής και τις ασφαλείς σχέσεις 0,58, για τον έλεγχο 0,53 και τις πνευματικού τύπου επιρροές 0,67.

Γ. Ερωτηματολόγιο Ενσυναίσθησης του Τορόντο

Για την μέτρηση της ενσυναίσθησης, χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο Toronto Empathy Questionnaire (TEQ) (Spreng et al., 2009). Το ερωτηματολόγιο απαρτίζεται από δεκαέξι δηλώσεις αυτοαναφοράς, που αφορούν στην μέτρηση της συναισθηματικής διάστασης της ενσυναίσθησης. Από τις δεκαέξι δηλώσεις, οι οχτώ έχουν αντίστροφη βαθμολόγηση. Οι απαντήσεις μετριοούνται με βάση κλίμακα τύπου Likert πέντε βαθμών, η οποία κυμαίνεται μεταξύ 0 και 4 (0 = "Ποτέ", 1 = "Σπάνια", 2 = "Καμιά Φορά", 3 = "Συχνά", 4 = "Πάντα"). Οι βαθμοί αθροίζονται και προκύπτει ένα συνολικό σκορ. Μεγαλύτερες βαθμολογίες υποδηλώνουν υψηλότερο επίπεδο ενσυναίσθησης, ενώ χαμηλότερες υποδηλώνουν μικρότερο επίπεδο αντίστοιχα. Η ανώτερη τιμή που μπορεί να λάβει το ερωτηματολόγιο είναι 64 βαθμοί. Το ερωτηματολόγιο αναδεικνύει τις παρακάτω διαστάσεις και χαρακτηριστικά: 1. Συναισθηματική αντίληψη των τρίτων και προσωπική συναισθηματική διέγερση, π.χ. «*Είμαι ικανός να προσαρμόζομαι όταν συμβαίνουν αλλαγές*», 2. Συναισθηματική κατανόηση των τρίτων, π.χ. «*Έχω την τάση να συνέρχομαι γρήγορα μετά από ασθένεια, τραυματισμό ή άλλες ταλαιπωρίες*», 3. Αξιολόγηση της επιρροής της συναισθηματικής κατάστασης των τρίτων, π.χ. «*Έχω τουλάχιστον μία στενή και ασφαλή σχέση που με βοηθάει όταν είμαι αγχωμένος*», 4. Τάση για προσφορά βοήθειας, π.χ. «*Κατά τη διάρκεια περιόδων άγχους/κρίσης, γνωρίζω πού μπορώ να απευθυνθώ για βοήθεια*», 5. Τάση για συμπονετική συμπεριφορά, π.χ. «*Όταν δε διαφαίνονται καθαρές λύσεις στα προβλήματά μου, η Μοίρα ή ο Θεός μπορεί να βοηθήσουν*», 6. Αλτρουισμός, π.χ. «*Παλαιότερες επιτυχίες μου δίνουν αυτοπεποίθηση στο να ανταποκριθώ σε νέες προκλήσεις και δυσκολίες*».

Στην ελληνική έκδοσή, η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας βρέθηκε ικανοποιητική με το δείκτη Cronbach's alpha να αντιστοιχεί σε 0,72 (Kourmousi et al., 2017). Στην παρούσα έρευνα η κλίμακα για την ενσυναίσθηση (Toronto Empathy Questionnaire) παρουσίασε επίσης υψηλό βαθμό αξιοπιστίας με τον δείκτη Cronbach's Alpha να αντιστοιχεί σε 0,766. Αυτό υποδεικνύει ότι η κλίμακα για την ενσυναίσθηση είναι σχετικά αξιόπιστη και παρουσιάζει καλή εσωτερική συνέπεια και σταθερότητα. Όσον αφορά στις υποκλίμακες, οι έλεγχοι αξιοπιστίας Cronbach's alpha έδωσαν τις εξής τιμές: για την συναισθηματική αντίληψη και την προσωπική συναισθηματική διέγερση 0,50, για την αξιολόγηση της επιρροής της συναισθηματικής κατάστασης των τρίτων 0,35, για την τάση για συμπονετική συμπεριφορά 0,30 και για τον αλτρουισμό 0,36.

Στατιστική Ανάλυση:

Η ανάλυση των δεδομένων έγινε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS. Με σκοπό να διερευνηθεί η κανονικότητα των μεταβλητών της έρευνας, διεξήχθη έλεγχος κανονικότητας One sample Kolmogorov-Smirnov. Τα ευρήματα έδειξαν ότι η κατανομή των δεδομένων και της ψυχικής ανθεκτικότητας και της ενσυναίσθησης ήταν κανονική.

Για την ανάλυση των αποτελεσμάτων, χρησιμοποιήθηκαν η ανάλυση Pearson (correlation), t- test ανεξαρτήτων δειγμάτων, one-way ANOVA και πολλαπλή παλινδρόμηση.

Ηθική και Δεοντολογία:

Τα αποτελέσματα της έρευνας αναλύθηκαν στο σύνολο τους και όχι ατομικά και πρόσβαση στις πληροφορίες έχει μόνο η ερευνήτρια. Ακόμη, εξασφαλίστηκε η ανωνυμία, προκειμένου να διασφαλιστούν τα προσωπικά τους δεδομένα. Έτσι, δεν ζητήθηκαν στοιχεία προσδιοριστικά της ταυτότητάς τους παρά μόνο βασικές δημογραφικές πληροφορίες (ηλικία, φύλο, επάγγελμα, χρόνια προϋπηρεσίας).

Αποτελέσματα

Δημογραφικά Χαρακτηριστικά:

Στον Πίνακα 2 φαίνεται η γεωγραφική κατανομή των συμμετεχόντων.

Πίνακας 2.

Γεωγραφική Κατανομή

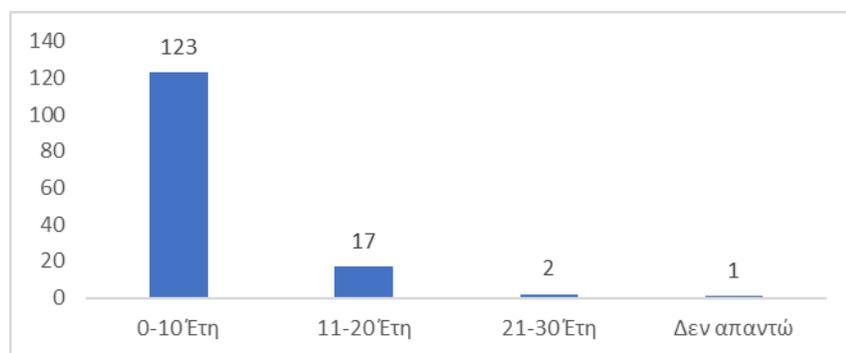
	n	%
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ		
Κεντρική Μακεδονία	33	27%
Δυτική Ελλάδα	14	11%
Βόρειο Αιγαίο	12	10%
Θεσσαλία	12	10%
Νότιο Αιγαίο	11	9%
Ιόνιο	11	9%
Ανατολική Μακεδονία-Θράκη	10	7%
Δυτική Μακεδονία	8	6%
Ήπειρος	8	6%
Αττική	2	2%
Κρήτη	2	2%
Δεν Απαντώ	34	24%

Το 93% (n=132) έχει αναλάβει 0-100, το 3% (n=4) έχει αναλάβει 101-200 περιπτώσεις, το 2% (n=3) έχουν αναλάβει 201-300 περιπτώσεις, το 1% (n=2) έχουν αναλάβει 400-501 περιπτώσεις και τέλος το 1% (n=1) έχει αναλάβει πάνω από 500 περιπτώσεις.

Στο Διάγραμμα 2, φαίνεται ότι η πλειοψηφία των κοινωνικών λειτουργών σε ποσοστό 86% (n=123) που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ο.Π.Α έχουν εμπειρία στο αντικείμενο από 0-10 έτη. Το 12% (n=17) έχουν εμπειρία 11-20 έτη, το 1% (n=2) έχουν εμπειρία από 21-30 έτη ενώ το 1% (n=1) δεν απάντησαν.

Διάγραμμα 2.

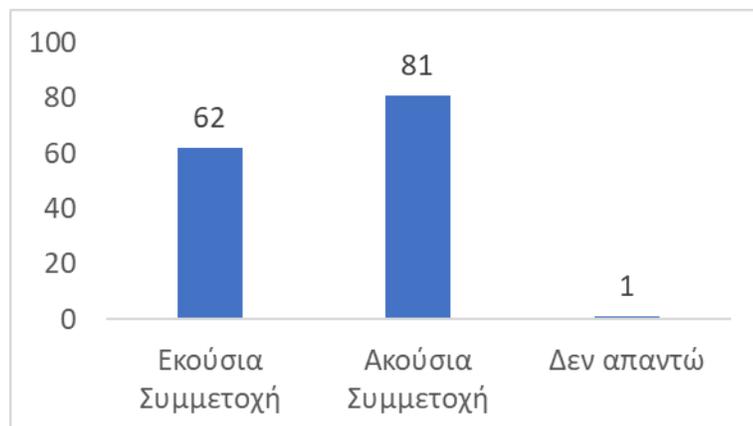
Χρόνια Εμπειρίας στο Αντικείμενο της Ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο προστασίας Ανηλίκων

Τέλος, στο Διάγραμμα 3, φαίνεται αν η απόφαση για την συμμετοχή στην Ο.Π.Α. είναι εις γνώση τους ή όχι. Για το 57% (n:81) του δείγματος, δεν ήταν απόφαση τους να εμπλακούν με το συγκεκριμένο αντικείμενο, ενώ για το 43% (n:62) του δείγματος ήταν απόφαση τους.

Διάγραμμα 3.

Γνώση Απόφασης Συμμετοχής στην Ο.Π.Α.

Έλεγχος Υποθέσεων

Υπόθεση 1: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας των Κοινωνικών Λειτουργών με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό προφίλ).

Συγκεκριμένα, σχετικά με την ηλικία έγινε ανάλυση Pearson και το αποτέλεσμα έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και της ψυχικής ανθεκτικότητας ($r = ,004$, $p >,05$). Όσον αφορά στο φύλο, πραγματοποιήθηκε ανάλυση t-test ανεξάρτητων δειγμάτων κι έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στη ψυχική ανθεκτικότητα ανάμεσα στα δύο φύλα [$t(140) = -,724$, $p >,05$], δείχνοντας ότι υπάρχουν παρόμοια επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας και στα δυο φύλα. Σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση, πραγματοποιήθηκε ανάλυση διακύμανσης one-way ANOVA, η οποία δεν έδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά στα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση [$F(4, 138) = ,652$, $p >,05$]. Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό προφίλ, η ανάλυση διακύμανσης one – way ANOVA έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στους μέσους όρους ψυχικής ανθεκτικότητας μεταξύ των διαφορετικών εκπαιδευτικών επιπέδων, [$F(2,138) = ,50$, $p >,05$].

Υπόθεση 2: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ενσυναίσθησης των Κοινωνικών Λειτουργών με τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαιδευτικό προφίλ).

Σχετικά με την ηλικία, η στατιστική ανάλυση του συντελεστή συσχέτισης Pearson δεν επιβεβαιώνει την υπόθεση, αφού δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και της ενσυναίσθησης [$r = -,130$, $p >,05$]. Όσον αφορά στο φύλο, πραγματοποιήθηκε t-test ανεξάρτητων δειγμάτων. Το αποτέλεσμα έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στους μέσους όρους ενσυναίσθησης ανάμεσα στις δύο φύλα, [$t(140) = -,181$, $p >,05$]. Για την σχέση οικογενειακής κατάστασης κι ενσυναίσθησης η ανάλυση διακύμανσης one - way ANOVA δεν έδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά στα επίπεδα ενσυναίσθησης ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση, [$F(4, 138) = ,232$, $p >,05$]. Τέλος, σχετικά με το εκπαιδευτικό προφίλ, η ανάλυση διακύμανσης one - way ANOVA έδειξε δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στα επίπεδα ενσυναίσθησης μεταξύ των διαφορετικών εκπαιδευτικών επιπέδων με [$F(2,138) = 1,06$, $p >,05$].

Υπόθεση 3: Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας, της ενσυναίσθησης των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων.

Φαίνεται να υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών, όσο αυξάνεται η ψυχική ανθεκτικότητα, αυξάνεται και η ενσυναίσθηση και αντίστροφα. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώθηκε από την ανάλυση του συντελεστή συσχέτισης Pearson [$r = ,443$, $p <,05$]. Συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της ενσυναίσθησης και της ψυχικής ανθεκτικότητας, που υποδηλώνει ότι υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ανθεκτικότητας στους κοινωνικούς λειτουργούς συσχετίζονται με αυξημένη ενσυναίσθηση και το αντίστροφο.

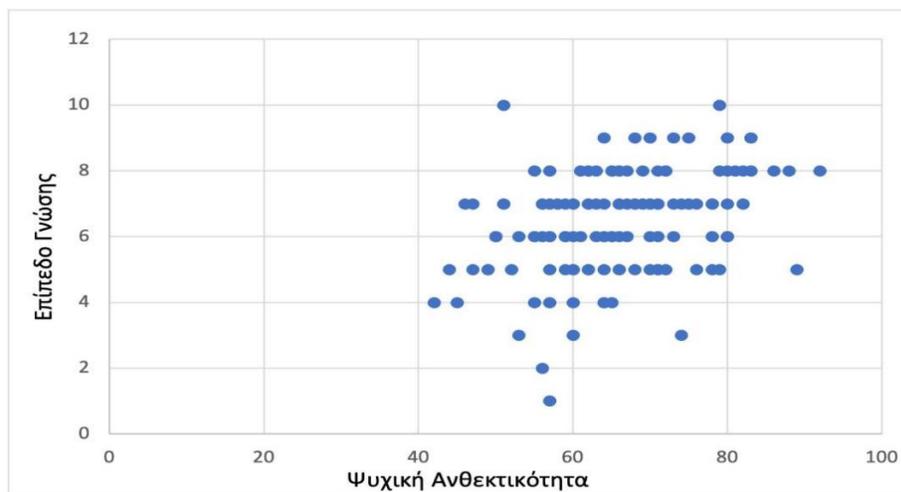
Υπόθεση 4: Υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην ψυχική ανθεκτικότητα και την ενσυναίσθηση των Κοινωνικών Λειτουργών, τα χρόνια εμπειρίας, τον αριθμό των περιπτώσεων παιδικής προστασίας και τη γνώση του αντικειμένου.

Για να διερευνηθεί αν η ψυχική ανθεκτικότητα συσχετίζεται με την ενσυναίσθηση, τα χρόνια εμπειρίας, τον αριθμό των περιπτώσεων και την γνώση του αντικειμένου, πραγματοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης (enter method) για να εξεταστεί η σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών (ενσυναίσθηση, χρόνια εμπειρίας στην παιδική προστασία, αριθμός περιπτώσεων και επίπεδο γνώσεων) και της εξαρτημένης μεταβλητής (ψυχική ανθεκτικότητα). Το μοντέλο ήταν στατιστικά

σημαντικό, $[F(4, 131) = 15,042, p < ,001]$, εξηγώντας περίπου το 30% της συνολικής μεταβλητότητας της ψυχικής ανθεκτικότητας ($R^2 = ,32$). Εντός του μοντέλου, ο παράγοντας της ενσυναίσθησης, βρέθηκε να είναι σημαντικός θετικός προγνωστικός παράγοντας της ψυχικής ανθεκτικότητας, με τυποποιημένο συντελεστή $[\beta = 0,427, \text{ και } p = ,000]$, όπως και η γνώση αντικειμένου $[(\beta=0,037, \text{ και } p=,000)]$. Ωστόσο, τα έτη εμπειρίας στην παιδική προστασία $[(\beta = 0,024, p > ,05)]$, ο αριθμός των περιπτώσεων $[(\beta = -0,099, p > ,05)]$ δεν προβλέπουν σημαντικά την ψυχική ανθεκτικότητα. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η ενσυναίσθηση παίζει κρίσιμο ρόλο στην πρόβλεψη της ψυχικής ανθεκτικότητας. Από το διάγραμμα 5, φαίνεται επίσης πως υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ψυχικής ανθεκτικότητας και του επιπέδου γνώσεων. Τα αποτελέσματα από την ανάλυση παλινδρόμησης για το επίπεδο ενσυναίσθησης $[(\beta = ,43, p <,05)]$ και για το επίπεδο γνώσης του αντικειμένου $[(\beta = ,37, p <,05)]$ βρέθηκαν όντως να είναι στατιστικά σημαντικά, ενώ οι άλλοι παράγοντες δεν έδειξαν στατιστικά σημαντική επίδραση. Αυτό υποδηλώνει ότι το επίπεδο ενσυναίσθησης και γνώσης του αντικειμένου είναι κρίσιμοι παράγοντες για την ψυχική ανθεκτικότητα.

Διάγραμμα 5.

Συσχέτιση Ψυχικής Ανθεκτικότητας και Επίπεδο Γνώσης

Τέλος, για να διερευνηθεί αν η ενσυναίσθηση σχετίζεται με την ψυχική ανθεκτικότητα, τα χρόνια εμπειρίας, τον αριθμό των περιπτώσεων παιδικής προστασίας και τη γνώση των αντικειμένου, πραγματοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης (enter method) για να εξεταστεί η σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών (χρόνια εμπειρίας στην παιδική προστασία, αριθμός περιπτώσεων, επίπεδο γνώσεων, ψυχική ανθεκτικότητα) και της εξαρτημένης μεταβλητής (ενσυναίσθησης). Το μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό, $[F(4, 131) = 9,216, p = ,000]$, εξηγώντας περίπου το 20% της συνολικής μεταβλητότητας της ενσυναίσθησης ($R^2 = ,22$). Εντός του μοντέλου, ο παράγοντας της ψυχικής ανθεκτικότητας βρέθηκε να είναι σημαντικός θετικός προγνωστικός παράγοντας της ενσυναίσθησης, με τυποποιημένο συντελεστή $\beta = 0,486$ και $p < ,001$. Ωστόσο, τα έτη εμπειρίας στην παιδική προστασία $[(\beta = 0,015, p > ,05)]$, ο αριθμός των περιπτώσεων $[(\beta = -0,066, p > ,05)]$, και το επίπεδο γνώσης $[(\beta = -0,156, p > ,05)]$ δεν προέβλεπαν σημαντικά την ενσυναίσθηση. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα παίζει κρίσιμο ρόλο στην πρόβλεψη της ενσυναίσθησης, ενώ οι άλλες μεταβλητές του μοντέλου δεν συμβάλλουν σημαντικά.

Πίνακας 3.

Συσχέτιση Ενσυναίσθησης με Ψυχική Ανθεκτικότητα, Χρόνια Εμπειρίας στο αντικείμενο, Αριθμό Περιπτώσεων και Επίπεδο Γνώσεων

Μεταβλητές	B	SE	β	T	Sig.
Constant	36.603	3.144		11.642	.000
Χρόνια Εμπειρίας στην παιδική προστασία	0.095	0.095	0.015	0.158	.875
Αριθμός Περιπτώσεων	0.005	0.005	-0.066	-0.719	.474
Επίπεδο γνώσεων	0.350	0.350	-0.156	-1.656	.100
Ψυχική Ανθεκτικότητα	0.048	0.048	0.486	5.855	.000

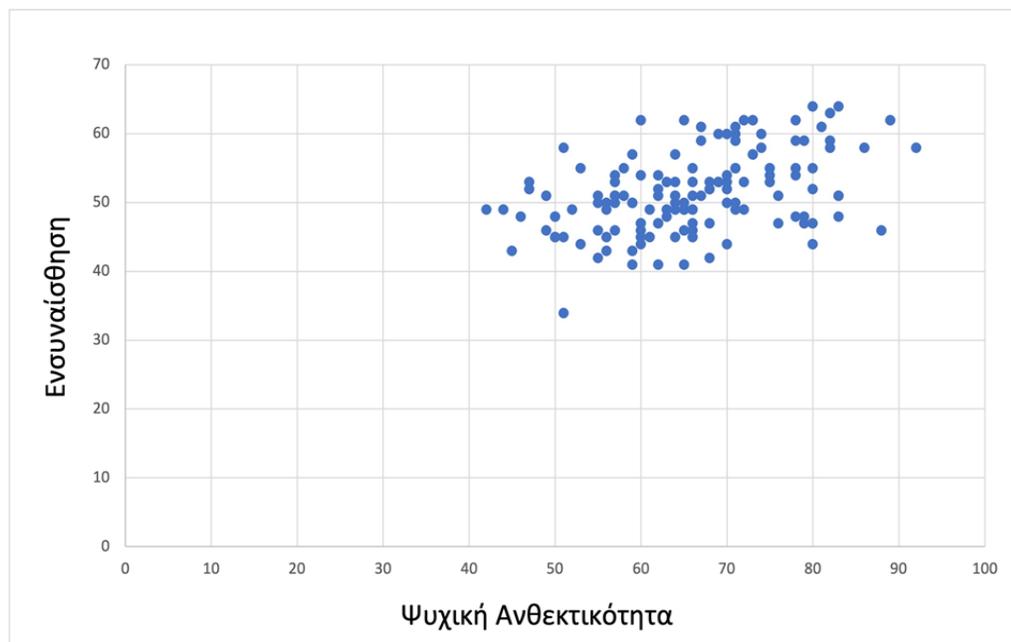
a Dependent Variable: ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ_ΣΥΝΟΛΟ

*Σημειώσεις: B = μη τυποποιημένος συντελεστής, SE = τυπικό σφάλμα, β = τυποποιημένος συντελεστής, t = t-statistic, Sig. = επίπεδο σημασίας.

Στο διάγραμμα 6, φαίνεται η συσχέτιση μεταξύ της ενσυναίσθησης και της ψυχικής ανθεκτικότητας

Διάγραμμα 6.

Συσχέτιση Ενσυναίσθησης και Ψυχικής Ανθεκτικότητας

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η διερεύνηση της ψυχικής ανθεκτικότητας και ενσυναίσθησης στους Κοινωνικούς Λειτουργούς που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ο.Π.Α. Επίσης, η καταγραφή του βαθμού στον οποίο οι κοινωνικοί λειτουργοί τις έχουν αναπτύξει καθώς και η αποτύπωση των πιθανών συσχετίσεων μεταξύ τους και με δημογραφικού τύπου μεταβλητές όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η εργασιακή εμπειρία, η ειδικότητα και το είδος του φορέα απασχόλησης.

Τα αποτελέσματα, λοιπόν, έδειξαν ότι ούτε η ηλικία (Collins et al.,2014), ούτε το φύλο (Hebert et al.,2016), ούτε η οικογενειακή κατάσταση (Miller et al.,2018), ούτε το εκπαιδευτικό επίπεδο (Masten,2014) συσχετίζονται σημαντικά είτε με την ψυχική ανθεκτικότητα, είτε με την ενσυναίσθηση. Αυτό επιβεβαιώνεται και στην έρευνα της Τουλγερίδου (2022), όπου βρέθηκε πως η ηλικία για τους κοινωνικούς λειτουργούς που εργάζονται με τραυματισμένα άτομα δεν σχετίζεται με την ψυχική ανθεκτικότητα ($p=404$).

Όσον αφορά τη συσχέτιση μεταξύ του φύλου και της ενσυναίσθησης, δεν φαίνεται το φύλο να επηρεάζει την ενσυναίσθηση των κοινωνικών λειτουργών των ΟΠΑ. Θα πρέπει να σημειωθεί πως στο συγκεκριμένο δείγμα, οι άνδρες ήταν μόνο εννιά (9) και η μεγάλη αυτή διαφορά αριθμητικά ίσως επηρέασε το αποτέλεσμα. Μερικές μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι ο γυναικείος πληθυσμός επαγγελματιών υγείας είναι πιο ανθεκτικός (Ferri et al.,2017), ενώ σε άλλες, ο ανδρικός πληθυσμός (Nezhad & Besharat, 2010).

Επίσης, φαίνεται πως οι Κοινωνικοί Λειτουργοί με επαγγελματική εμπειρία είναι πιο εξοικειωμένοι με τις συγκεκριμένες έννοιες, μιας και το συντριπτικό ποσοστό των Κοινωνικών Λειτουργών των ΟΠΑ έχουν ως και δέκα χρόνια εμπειρίας στο συγκεκριμένο αντικείμενο και ακόμη πιο συντριπτικό ποσοστό έχουν αναλάβει ως και εκατό περιπτώσεις παιδικής ενδοοικογενειακής βίας.

Επιπρόσθετα, δεν υπάρχει σημαντική στατιστικά συσχέτιση με το υψηλό ακαδημαϊκό επίπεδο και την ψυχική ανθεκτικότητα αλλά υπάρχει θετική συσχέτιση με το επίπεδο της γνώσης του αντικείμενου. Το πως αξιολογούν οι ίδιοι οι κοινωνικοί λειτουργοί που εργάζονται στις Ο.Π.Α., τις γνώσεις τους σχετικά με την παιδική ενδοοικογενειακή βία επιδρά σημαντικά στην ψυχική ανθεκτικότητα. Ερευνητικά, φαίνεται πως οι υψηλές ακαδημαϊκές ικανότητες και οι καλές γνωστικές λειτουργίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας (Noltmeyer & Bush, 2013). Οι επαγγελματίες, έχοντας στο δυναμικό τους τη γνώση μέσω της κατάλληλης εκπαίδευσης εξελίσσονται, νοσηματοδοτούν θετικά τις δυσκολίες, εξυπηρετώντας την υποστηρικτική, συμβουλευτική, μεσολαβητική, παρακινητική και διευκολυντική φύση του ρόλου τους καθώς και την αποτελεσματικότητά τους (Constantinescu et al., 2017).

Αξίζει να αναφερθεί πως η συγκεκριμένη έρευνα, ανέδειξε πως υπάρχει στατιστικά θετική συσχέτιση μεταξύ της ενσυναίσθησης και της ψυχικής ανθεκτικότητας. Επιπλέον, φαίνεται πως οι δύο αυτές παράμετροι και αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοσχετίζονται. Η ενσυναίσθηση αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει την ανθεκτικότητα και υπάρχουν έμμεσες ενδείξεις που υποδηλώνουν μια διασταύρωση μεταξύ τους. Τα άτομα με ενσυναίσθηση παρουσιάζονται πιο ικανοποιημένα από τη ζωή τους με θετικότερα συναισθήματα, λιγότερα αρνητικά συναισθήματα και καταθλιπτικά συμπτώματα. Επίσης, σχετίζονται θετικά με τους άλλους, αυξάνουν την ενσυναίσθηση με την πάροδο του χρόνου.

Κλείνοντας, αξίζει να αναφερθεί πως η επαγγελματική εποπτεία παίζει καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας. Η εποπτεία αποτελεί δικαίωμα, είναι μέσο πρόληψης, παρέχει ανατροφοδότηση, χώρο για επεξεργασία στάσεων, συμπεριφορών και συναισθημάτων. Η στοχευμένη εκπαίδευση των επαγγελματιών με έμφαση στην εκμάθηση προστατευτικών τεχνικών και δεξιοτήτων

κρίνεται αναγκαία, καθορίζοντας σημαντικά την ανθεκτικότητα των επαγγελματιών (Grant & Kinman, 2013).

Υπήρξαν κάποιοι περιορισμοί στην διεξαγωγή της έρευνας. Ο αριθμός των Κοινωνικών Λειτουργών που έχουν οριστεί ως μέλη της ΟΠΑ είναι μικρός. Όλη η επικράτεια αποτελείται από 332 Δήμους, οι 213 Δήμοι έχουν πρόσφατες αποφάσεις συγκρότησης ή και αναθεώρησης της ΟΠΑ, ενώ 119 Δήμοι είτε δεν συγκρότησαν ποτέ ΟΠΑ ή η απόφαση είναι πολύ παλιά πχ 2015 και πιο παλιά. Οι Κοινωνικοί Λειτουργοί αριθμούν τους 650 (ΕΚΚΑ, 2023). Η διανομή των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε καλοκαίρι. Έτσι, το δείγμα δεν είναι αρκετό για γενίκευση των αποτελεσμάτων.

Επίσης, υπάρχει άνιση κατανομή στο δείγμα αλλά και στην ειδικότητα ως προς το φύλο, δυσκολεύοντας στην εξαγωγή σημαντικών συσχετίσεων κι αποτελεσμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατανομή ανά φύλο στους Κοινωνικούς Λειτουργούς που είναι εγγεγραμμένοι στον ΣΚΛΕ είναι η εξής: Από τα ενεργά μέλη, το 90,2% είναι γυναίκες και το 9,8% είναι άνδρες (ΣΚΛΕ, 2024). Τα εργαλεία περιέχουν ερωτήσεις αυτο-αναφοράς, εκφράζοντας την υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων και όχι αντικειμενικά στοιχεία.

Τέλος, ο περιορισμένος αριθμός ερευνών που συνδυάζει τις συγκεκριμένες έννοιες με τους Κοινωνικούς Λειτουργούς που εργάζονται στην παιδική ενδοοικογενειακή βία, δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων και την πραγματοποίηση συσχετίσεων και συγκρίσεων, ώστε να ενισχυθεί η σημαντικότητα αυτής της έρευνας. Αυτή ακριβώς η έλλειψη, ενισχύει την σημαντικότητα αυτής της έρευνας δημιουργώντας τη δυνατότητα για την συνέχεια της αφενός και την εξέλιξη της αφετέρου, περιλαμβάνοντας ένα σαφώς μεγαλύτερο δείγμα και εξετάζοντας περισσότερες μεταβλητές.

Έτσι, θα δοθεί η δυνατότητα ανάδειξης τόσο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των κοινωνικών λειτουργών που ασχολούνται με την παιδική ενδοοικογενειακή βία στα πλαίσια των Ομάδων Προστασίας Ανηλίκων, αλλά και αξιολόγησης των παραγόντων εκείνων που βοηθούν στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, και την αύξηση της ανθεκτικότητας στην συγκεκριμένη επαγγελματική ομάδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αντωνιάδου, Σ. (2017). Η κακοποίηση στην παιδική ηλικία. Επιδημιολογική διερεύνηση του φαινομένου βάσει ιατροδικαστικών εκθέσεων και ευρημάτων [Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης].
- Barker, R. L. (2003). *The Social Work Dictionary* (5th ed.). NASW Press.
- Collins, S., Long, A., & Onghena, P. (2014). Resilience and psychosocial risk factors associated with the well-being of urban child and adolescent victims of sexual abuse and their families. *Child Abuse & Neglect*, 38(10), 1741-1754.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76-82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- Constantinescu, M., Constantinescu, C., & Dumitru, C. (2017). Social work and protection of abused and neglected children. *Revista de Asistență Socială*, 3, 39-49.
- Γυφτοπούλου, Α., Κυριάκου, Κ., Σταμάτη, Δ., & Νικολαΐδης, Γ. (2013). Πρωτόκολλο διερεύνησης, διάγνωσης και διαχείρισης κακοποίησης και παραμέλησης παιδιών. Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού.
- Decety, J. (2020). Empathy in medicine: What it is, and how much we really need it. *The American Journal of Medicine*, 133(5), 561–566. <https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2019.12.012>
- Δεδότση, Σ., Αντωνιάδου, Α.-Μ., Κάκκαλη, Γ., & Τσακαράκη, Δ. (2014). Παιδική κακοποίηση: Διλήμματα, προκλήσεις κι επιπτώσεις στους κοινωνικούς λειτουργούς. *Κοινωνική Εργασία*, 113, 55-74.
- Δημητριάδου, Δ., & Σταλίκας, Α. (2011). VIA Inventory of Strengths (VIA-IS), Ερωτηματολόγιο Θετικών Στοιχείων Χαρακτήρα. Στο Α.Α. Σταλίκας, Σ. Τριλίβα & Π. Ρούση (Επιμ.), *Τα Ψυχομετρικά εργαλεία στην Ελλάδα, Ελληνικά Γράμματα*
- Ferguson, H., Kelly, L., & Pink, S. (2021). Social work and child protection for a post-pandemic world: the re-making of practice during COVID-19 and its renewal beyond it. *Journal of Social Work Practice*, 36(1), 5–24. <https://doi.org/10.1080/02650533.2021.1922368>
- Ferri, P., Rovesti, S., Panzera, N., Marcheselli, L., Bari, A., & Di Lorenzo, R. (2017). Empathic attitudes among nursing students: A preliminary study. *Acta Biomed*,

88(3), 22-30.

Gerdes, K. E., & Segal, E. (2011). Importance of empathy for social work practice: Integrating new science. *Social Work, 56*(2), 141-148. <https://doi.org/10.1093/sw/56.2.141>

Grant, L., & Kinman, G. (2013). "Bouncing Back?" Personal Representations of Resilience of Student and Experienced Social Workers. *Practice, 25*(5), 349–366.

Eisenberg, N., & Lemmon, R. (1983). Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin, 94*(1), 100-131. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.94.1.100>

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2023). <https://www.ekka.org.gr>

Hébert, M., Blais, M., & Lavoie, F. (2016). Gender differences in the impact of exposure to child sexual abuse on professional help-seeking behaviors. *Child Abuse & Neglect, 56*, 1-9.

Hojat, M., Gonnella, J. S., Nasca, T. J., Mangione, S., Vergare, M., & Magee, M. (2002). Physician empathy: Definition, components, measurement and relationship to gender and specialty. *The American Journal of Psychiatry, 159*(9), 1182-1191. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.159.9.1563>

Ingram, R., & Smith, M. (2021). Relationship-based practice: Emergent themes in social work literature. Institute for Research and Innovation in Social Services (IRISS).

<https://www.iriss.org.uk/resources/insights/relationship-based-practice-emergent-themes-social-work-literature>

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού. (2013). Πρωτόκολλο διερεύνησης, διάγνωσης και διαχείρισης κακοποίησης και παραμέλησης παιδιών.

Jex, S. M., Bliese, P. D., Buzzell, S., & Primeau, J. (2001). The impact of self-efficacy on stressor–strain relations: Coping style as an explanatory mechanism. *Journal of Applied Psychology, 86*(3), 401–409. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.401>

Kahrman, L., & Nural, N. (2017). The effect of empathy training on the empathic skills of nurses. *Iranian Red Crescent Medical Journal, 18*(6), e24847.

- Kapoulitsas, M., & Corcoran, T. (2015). Compassion fatigue and resilience: A qualitative analysis of social work practice. *Qualitative Social Work*, 14(1), 86-101. <https://doi.org/10.1177/1473325014528526>
- Kourmoussi, N., Amanaki, E., Tzavara, C., Merakou, K., Barbouni, A., & Koutras, V. (2017). The Toronto Empathy Questionnaire: Reliability and validity in a nationwide sample of Greek teachers. *Social Sciences*, 6(2), Article 62. <https://doi.org/10.3390/socsci6020062>
- Lazo, D., & Vik, E. (2014). Reflections on empathy in social work practice: A quantitative study among Swedish social workers. Bachelor Thesis, Faculty of Health and Occupational Studies Department of Social Work and Psychology, Gävle University.
- Lev, S., Zychlinski, E., & Kagan, M. (2020). Secondary traumatic stress among social workers: The contribution of resilience, social support, exposure to violence, and ethical conflicts. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 11(1), 5-28. <https://doi.org/10.1086/707564>
- Lombardo, B., & Eyre, C. (2011). Compassion fatigue: A nurse's primer. *Online Journal of Issues in Nursing*, 16(1), Manuscript 3. <https://doi.org/10.3912/OJIN.Vol16No01Man03>
- McLaughlin, K. A., Sheridan, M. A., Nelson, C. A. (2017). Neglect as a Violation of Species-Expectant Experience: Neurodevelopmental Consequences. *Biological Psychiatry*, 82 (7), 462-471. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2017.05.006>
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.
- Miller-Graff, L. E., Nuttall, A. K., & Thornberg, K. R. (2018). Social support and child maltreatment risk among maltreating and non-maltreating mothers. *Journal of Child and Family Studies*, 27(2), 463-471. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0943-3>
- Nezhad, M., & Besharat, M. (2010). Relations of resilience and hardiness with sport achievement and mental health in a sample of athletes. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 757-764. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.180>
- Noltemeyer, A. L., & Bush, K. R. (2013). Adversity and resilience: A synthesis of international research. *School Psychology International*, 34(5), 474-487. <https://doi.org/10.1177/0143034312472758>
- Perrewé, P. L., Rosen, C. C., & Halbesleben, J. B. (2014). The role of demographics

in occupational stress and wellbeing. Emerald Group Publishing

Spreng , R. N., McKinnon, M. C., Mar, R. A., & Levine, B. (2009). The Toronto Empathy Questionnaire scale development and initial validation of a factor- analytic solution to multiple empathy measures. *Journal of personality assessment*, 91(1), 62-71. <https://doi.org/10.1080/00223890802484381>

Stalker, C. A., Mandell, D., Frensch, K. M., Harvey, C., & Wright, M. (2007). Child welfare workers who are exhausted yet satisfied with their jobs: How do they do it? *Child and Family Social Work*, 12(2), 182–191. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2007.00475.x>

Τουλκερίδου, Ε. (2022). Διερεύνηση της επίδρασης της ικανοποίησης και κόπωσης συμπόνιας στην ψυχική ανθεκτικότητα των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών στην Ελλάδα (Διπλωματικήεργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Φ.Ε.Κ. 87, Τεύχος Α, (2010). Νόμος 3852/2010: Νέα Αρχιτεκτονική στην Αυτοδιοίκηση και στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση. Υπουργείο Εσωτερικών, 02-06-2010.

Φ.Ε.Κ. 232, Τεύχος Α, (2006). Νόμος 3500/2006: Περί της Καταπολέμησης της Ενδοοικογενειακής Βίας, Υπουργείο Δικαιοσύνης, 5-12-2006.

Φιλιππίδου, Α. (2022). Ενδοοικογενειακή βία: Παιδική κακοποίηση (Διπλωματική εργασία), Α.Π.Θ.

Wagaman, M. A., Geiger, J. M., Shockley, C., & Segal, E. A. (2015). The role of empathy in burnout, compassion satisfaction, and secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 60(3), 201–209. <https://doi.org/10.1093/sw/swv017>

Weisz, E., & Cikara, M. (2021). Strategic regulation of empathy. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(3), 213–227. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.12.004>

World Health Organization. (2006). Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.

Mental resilience and empathy in social workers dealing with child domestic violence in the context of Juvenile Protection Teams

Koutmeridou Kyriaki ¹

¹ Social Worker, MSc, National Center for Social Solidarity

ABSTRACT

Resilience and empathy are important characteristics of social workers who work with abused children. The purpose of this research is to investigate the levels of mental resilience and empathy in Social Workers who deal with child abuse within the framework of the Juvenile Protection Teams (JPOs) in Greece. 150 questionnaires were distributed electronically to social workers, members of J.P.T. of their Municipality with a convenience sampling procedure. 145 questionnaires were received. The majority of the sample are women at a rate of 92.4%, with an average age of 42.57 years, married and have had two children. The questionnaire included three sections: the demographic data, the resilience and empathy scale. The main conclusions of the work do not show a statistically significant relationship between demographic variables (age, gender, marital status, educational level) and mental resilience as well as empathy, confirming previous studies. In contrast, there appears to be a significant positive correlation of resilience and empathy, $r = .443$, $p < .05$ suggesting that higher levels of resilience in social workers are associated with increased empathy and vice versa. Finally, subject knowledge is a positive predictor of resilience, as there is a high correlation between resilience and the knowledge level of social workers. The work demonstrates the importance of empathy and knowledge of the subject as key elements of the mental resilience of social workers employed in the J.P.Ts. and by extension increasing their effectiveness in child protection in our country. Thus, the imperative need for systematic supervision emerges as a factor of both protection and updated knowledge. Resilience and empathy are important characteristics of social workers who work with abused children. The purpose of this research is to investigate the levels of mental resilience and empathy in Social Workers who deal with child abuse within the framework of the Juvenile Protection Teams (JPOs) in Greece.

Key-words: Child Protection, Mental Resilience, Empathy, Social Workers, OPA.

Correspondence: Koutmeridou Kyriaki, koutmeridoukiki@ekka.org.gr

Beyond the bars: examining the impact of crime on relatives of serious offenders

Kourakis Filippos ¹

¹ Judge at Court of First Instance, Corfu, Greece, PhD Researcher at Panteion University

ABSTRACT

The paper studies the question of whether families of serious criminal offenders could be considered "secondary victims" of crime. In doing so, it draws on a qualitative meta-analysis focusing on the financial, social, and emotional hardships these families endure. The aim of the paper is to explore the cumulative disadvantages, institutional practices, and stigma these families face, using Arditti's (2012) framework, in order to find out if they qualify as secondary victims of crime. More precisely, the research questions include: How do families of serious offenders experience financial strain? What forms of social stigma do they encounter? What emotional distress do they undergo? Utilizing Christie's (1986) concept of "ideal victims," the study underscores the conflict between acknowledging the suffering of these families and societal views of their "culpability" in their relatives' wrongdoing. The paper argues for the formal acknowledgment of these families as secondary victims of crime, advocating for both normative and practical reforms. Normatively, it emphasizes the need for societal recognition and support for this vulnerable group. Practically, it suggests reforms such as changes in the penal process, humanizing prison visits and promoting restorative justice principles.

Key-words: Secondary victims, Crime and the family, Restorative justice, Stigma, Crime's social consequences

Correspondence: Filippos Kourakis, fkourakis@gmail.com

Introduction

The criminal justice system increasingly impacts a larger number of individuals, with 11.5 million people currently imprisoned worldwide— a historical high (Global Prison Trends, 2024). Families of offenders are often seen as key supporters in facilitating reintegration upon the offender's release (Taylor, 2016). However, they are frequently impacted by their kin's wrongdoing in various ways.

The concept of offenders' relatives as secondary victims draws from literature that characterizes them as "the innocent, and often 'forgotten' victims within the criminal justice system" (Howard League, 1994, in Condry, 2010b: 228). This paper aims to contribute to an emerging body of scholarship conceptualizing the effects of punishment on prisoners' families. Specifically, although the suffering of prisoners' families is acknowledged, there has been less academic focus on their conceptualization as secondary victims of crime. The paper seeks to bridge this gap by examining how the various burdens faced by prisoners' families justify their recognition as secondary victims. It expands the victimization framework by challenging conventional boundaries of victimhood and contributing to discussions on the scope of criminal punishment.

The study's purpose is twofold: to examine the financial, social, and emotional challenges these families face, and to evaluate whether they can be considered secondary victims of crime. To achieve this, the paper uses mainly qualitative data from studies on the experiences of prisoners' families, setting the stage for a more in-depth analysis. The paper is structured as follows: it begins by providing a conceptualization of victims and victimization. Subsequently, the paper employs Arditti's (2012) framework to systematically investigate the implications of being a relative of a serious offender, focusing on three main aspects: cumulative disadvantage, institutional practices, and the sociopolitical stigma they encounter. Arditti's framework was chosen for its comprehensive approach to understanding the challenges faced by offenders' families. Unlike models that focus on single aspects, Arditti's framework captures the complexity of secondary victimization, with its empirical grounding adding reliability for analyzing these families' nuanced experiences. By applying this framework, the study aims to disentangle and critically assess the normative and empirical questions surrounding the recognition of these families as secondary victims. The paper concludes by advocating for a more comprehensive understanding and formal acknowledgment of these families as secondary victims, emphasizing the need for societal and practical reforms. Normatively, it underscores the need for societal recognition and support for this vulnerable group. Practically, it recommends reforms such as changes in the penal process, humanizing prison visits, and promoting restorative justice principles.

Methodology

This study employs a qualitative meta-analysis, synthesizing existing research to argue that families of serious offenders should be recognized as secondary victims of crime. This methodology was chosen because it explores nuanced, subjective experiences and focuses on patterns of meaning across multiple qualitative studies. By identifying themes and trends in various research contexts, it enables a comparison of findings and the construction of a robust conceptual framework. Additionally, this method maintains sensitivity to the context of the studies being analyzed, allowing researchers to generalize insights while remaining mindful of the specific contexts of individual studies (e.g. Levitt, 2018).

The methodology includes a focused review of qualitative and quantitative studies selected for their relevance and rigor. Google Scholar was the primary source, with studies covering various aspects of secondary victimization, such as emotional distress, social stigma, and economic challenges. The selection criteria included: (1) studies focused on families of serious offenders, and (2) peer-reviewed publications. Relevance was evaluated based on core themes such as emotional distress, social stigma, and economic hardship, which could be interpreted through Arditti's framework, while rigor was assessed based on research design, sample size, and data transparency.

Qualitative studies offered in-depth narratives with smaller samples (19-50 participants), while quantitative studies provided broader empirical data with larger samples (over 100 participants). The studies spanned North America, Europe, and other regions, highlighting the global nature of secondary victimization. The synthesis process integrated qualitative and quantitative data for balanced findings. Key themes such as financial strain, social stigma, and emotional distress were identified through thematic analysis of qualitative studies, involving close reading to extract recurring patterns and coding to highlight common experiences among families. Quantitative data from larger samples reinforced these patterns and provided broader empirical evidence.

While relying on Google Scholar may introduce biases, such as language bias, mainly focusing on the Western world can also lead to cultural bias. I mitigated these issues by incorporating diverse methodologies and cross-referencing findings with other literature to ensure balanced conclusions. Specifically, once individual studies were reviewed, I identified common themes and compared them with patterns in existing research on the victimization of prisoners' families, as well as relevant literature reviews on the topic, to better contextualize the challenges these families face. By analyzing these studies, the paper identifies common themes of financial strain, social stigma, and emotional distress faced by these families. It critiques how institutional practices exacerbate these issues and explores societal perceptions that hinder the recognition of these families as secondary victims. The argumentation is enriched by a critical dialogue with criminological theories, as well as relevant literature on punishment brought on by legal philosophers. The synthesis of empirical findings with theoretical insights forms a vigorous argument for policy reforms.

Victims and victimization

Until the 1970s, victims were largely overlooked in criminology, with crime and deviance studied through different frameworks (Rock, 1998:1). Over the past thirty years, however, factors such as the victims' movement have led to a renewed focus on victims (ibid: 2-11). According to the 1985 United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, victims are defined as those who have suffered harm, including their families or those aiding them. Of course, a definition alone cannot fully capture the nuanced nature of the "victim" label. As Rock (1998) argues, "victim" is a socially constructed identity shaped by interactions between criminal justice actors and the public within a broader interpretive context.

Holstein and Miller (1990: 105, in Condry, 2010a) describe "victimization" as a "descriptive practice" that helps assign or remove responsibility, identify the source of harm, and suggest solutions like compensation claims (1990: 107, in Condry, 2010b). This concept not only clarifies how society should treat its members but also carries both normative and descriptive significance. On the other side, claims to the status of "secondary victim" are ubiquitous in the contemporary world. This can be the case, for example, when people interpersonally connected to drug users seek help from voluntary organizations which aid them as "secondary victims" (Busch et al., 2020).

However, claims can be more contentious when the stake is for the label of secondary victim of crime. Having powerful implications of harm and suffering, to claim the status of the secondary victim suggests that someone belongs to the same side with the "primary" victim, even though (s)he may have never seen the perpetrator or experienced the offense physically. In the realms of crime and close relationships, where responsibility can shift sides, such claims can be contested. The concept of "secondary victimization" has been defined in three distinct ways, as enumerated by Condry (2010b: 219-220): first, secondary victimization can result from the implications of victimization which extend to

another party, thus there can be primary, secondary, tertiary victims and so on; another way in which victims of crime can experience secondary victimization, especially rape or sexual assault victims (Laing, 2017), is through processes which inflict further harm to them after the initial traumatizing event; finally, secondary victimization can be interpreted as a new status, created by the social reaction to the primary victim, who now has this new "identity" entrenched into his personality.

The current paper addresses the first category. As to the definition of "serious offences", it contains: murder, attempted murder; rape or attempted rape; robbery with firearm; unlawful intercourse with a girl under 13; soliciting murder; wounding or grievous bodily harm with intent; participation on a criminal or terrorist organization.

Pre-existing social exclusion

Social exclusion refers to a combination of linked problems such as unemployment, poor skills, low incomes, poor housing, high crime, bad health and family breakdown (Brown et al., 2023). Prisoners and their families often belong to the most disadvantaged layers of society, even before imprisonment takes place (Bixby et al., 2022). Existing research shows that, comparing to the general population, prisoners are more likely to have been unemployed, to be of low social class and have personal experiences of neglect and abuse (e.g. Australian Institute of Health and Welfare, 2019).

These hardships quite often run in the family: as Kury (2021) indicates, families who had one of their members incarcerated encountered severe financial difficulties, even before the imprisonment of their relative. As these data show, it is difficult to disentangle the impact of penal policy from pre-existing social disadvantage and the problems associated with it to the relatives of serious offenders.

Before imprisonment – Initial Experiences

Criminal justice officials focus on identifying, managing, and prosecuting perpetrators through actions like handcuffing suspects, monitoring behavior, and administering drug tests. Often, family members are present during these events, which can cause significant emotional distress, including fear, confusion, and, in some cases, stress-related health crises like asthma or heart attacks (Hadait, Bibi, & Hadait, 2023). Certain events which can occur during the initial arrest, such as violent struggles between the suspect and the police or search for evidence inside the suspect's residence, are experienced not only by the suspect but also by his/her relatives (Hood & Gaston, 2022).

In Condry's study, family members found out in different ways that one of their relatives had committed a serious offense, but the underpinning notion of their reactions was disbelief and a feeling of unreality (Condry, 2018). Their psychological state could be further impaired from the anticipated implications of their relative's actions: ". . . but you're in a situation where you've all had this terrific shock, you're having to deal with ultimately the sentences that they get, you're having to deal with actually what they've done, which is significant" (George, father, homicide group) (in Condry, 2004: 77). The phrase "a loss of the assumptive world" (Murray-Parkes 1975 in Condry, 2004) epitomizes their attitudes regarding the discovery of the offense.

Based on these findings, it can be seen that these events caused emotional suffering and physical and mental harm, which are also experienced by primary victims of crime. Indeed, the negative consequences of family member incarceration extend to health issues, which have been studied in quantitative research as well. It has been found that family member incarceration has profound implications for women's cardiovascular health (Lee et al., 2014).

Experiences during Imprisonment

Cumulative Disadvantage

As Condry & Minson have shown (2021), incarceration can amalgamate and intensify several problems for offenders and their families, such as economic loss and educational, health and mental health problems. In their study, interviewed families described a plethora of new financial burdens they had to cope with in order to support their loved one in prison: these included sending cash to the prisoner for basic toiletries, writing materials and phone cards. Also, when the prison regulations permitted it, they would send new clothing, electronic items and newspapers. In a nutshell, most of the families described shortfalls in income, which were strongly correlated with the expenditures for maintaining their loved ones. Furthermore, families of serious offenders are separated from them, and these are usually ordinary families, consisted of women who have to try to move on despite the hardships (McLeod, 2021).

The gendered issue that imprisonment connotes has another significant aspect. Women's status is more likely to depend on their imprisoned male relative's status; hence their identities are contaminated more easily when these men are incarcerated (Kotova, 2014). Also, children may enter the foster care system solely because their parents are unable to care for them due to incarceration (Gifford, Golonka & Evans, 2021). These "gendered pains of imprisonment" are barely known, even by judges, as Minson found in her research (2013).

Christian (2005) found that prison visitation creates barriers between offenders and their relatives due to the exhausting and resource-intensive process. The time, energy, and money required to visit pose significant challenges, forcing families to choose between maintaining connections with the prisoner and managing other aspects of their lives. As one family member noted, the costs can be prohibitive, stating, "A lot of people cannot afford to come up here on these buses...That \$50 breaks people's backs. That's bill money" (Christian, 2005: 45). Thus, families face a dilemma: maintain the bond with the inmate at a high cost or cease visits altogether.

This can avowedly lead to emotional burden and feelings of helplessness, which are akin to the feelings of powerlessness which "primary" victimization breeds. Regarding the mothers of serious offenders, studies have found that there is a significant correlation between having a son who has been recently imprisoned and facing psychological problems (Gueta & Condry, 2024: 3). This has also been verified in large quantitative studies, such as the one by Green et al. (2006), which examined the impact of sons' incarceration on psychological distress in 615 African American mothers over thirty years. Overall, imprisonment is one of the most severe family crises (e.g., Benisty, Bensimon & Ronel, 2021). Children often face severe mental health issues, including depression, anxiety, aggression, and PTSD, following their parents' conviction for a serious crime (Kjellstrand et al., 2020).

Institutional Practices

As Condry and Smith (2019) have argued, prison visiting procedures are designed in a way to make it difficult for prisoner's families to keep contact with their loved ones. Myriad aspects of visitor processing, the authors argue, from the display of pertinent information and the commencement of visiting hours to the implementation of the dress code, are subject to change without further notice. Comfort has observed that the prison environment extends its control to women visiting their inmate partners, regulating their time and bodies (Comfort, 2003: 82). Features like the prison's architecture, unpredictable visitor processing, regulation of apparel and belongings, and derogatory visiting rules led Comfort to describe this as "secondary prisonization" (Comfort, 2009: 29).

Visitors are treated as “quasi-inmates,” experiencing stigmatization and humiliation in a “liminal space”, being treated as complicit in their relatives' offending (Evans et al., 2023: 89; Hutton, 2018): “When I would visit him, I would get extremely stressed out because the guards are not nice people. They treat people coming into the prison to visit an inmate almost as if they are inmates themselves” (wife of a convicted sex offender in Evans et al., 2023: 89). This could be ameliorated through humanising prison regulations of visit (van Zyl Smit, 2006) and by advancing legal pathways to reintegrate offenders into society instead of “othering” them and their kin.

Sociopolitical stigma

Condry (2004) has analyzed “Stigma” as a useful device in order to understand the way in which society perceives the identities of the relatives of serious offenders. Stigma has been related to poor mental health, physical illness, academic underachievement, low social status, poverty and reduced access to housing, education, and jobs (Feingold, 2021). In this case, it stems from the kinship between the perpetrator and his/her relatives (Condry, 2004: 117). As Goffman has described it (in Condry, *ibid*), the stigma to which we are referred in these cases is courtesy stigma: the one which results from the fact of an existing relationship between two persons, in which one of them is stigmatized and, therefore, both are treated as one person by the broader society.

“Constructing individuals or groups as ‘others’ marks the normative boundaries of society, where the ‘other’ is mostly excluded, serving to create distinct boundaries between ‘us’ and ‘them’” (Barlow, 2015). As soon as the offense takes place, the relatives of serious offenders instantly acquire this new status; regardless of their personal traits and differential characteristics, they all constitute “a relative of a serious offender” (*ibid*). The degree of shaming and stigmatization is intensified in some social contexts, where the community is small and the circumstances cannot provide for anonymity (*ibid*). There, the information is transmitted through informal networks, and the defamed relatives can do little to disentangle themselves from it.

Two important concepts to better understand the perceived stigma of the kin of serious offenders, are those of responsibility and blame (Condry 2004: 119). According to Condry (*ibid*: 123), there are several mechanisms through which blame is inflicted upon them. First, “association” implies that relatives are contaminated by sharing the same background with the offender, solely through their personal relationship. As Stephanie, the wife of a convicted murderer said, “because you’re a wife of a murderer or rapist of whatever you’re classed in the same category as them”. As Nussbaum argues (2004: 250), shame towards an individual can be quickly transformed into stigmatization of the group (s)he belongs. Moreover, the assignment of “collective responsibility” depends on the degree of perceived association between a wrongdoer and others (Lickel & Onuki, 2015). Second, the relatives are ashamed at the level of “omission”, because they did not proceed to an attempt to prevent the offense, even though they were supposed to know about it or at least about its likelihood. Furthermore, relatives might also be stigmatized for “creating” the offender (especially his/her parents), or even sharing biology with him/her. Finally, “continuation” denotes the shift of responsibility towards the kin who, despite their initial stigmatization, maintain their relationship with the offender, thus contributing to the further public blaming upon them. Relatives are regarded as causally connected to the offenders' violence, not only by the others but also by themselves (e.g. Tadros et al., 2024).

Research shows that the stigma experienced by offenders' families varies by crime type and severity. Families of sex offenders and those with drug dependencies face greater stigma, while families of those involved in political conflicts experience less (Holt, 2021: 71). Location matters too. In tight-knit

communities, families of serious offenders face less social disruption after their loved one's criminal exposure, despite the general shame of a criminal identity (Condry, 2004).

Qualitative research also suggests that, amongst the relatives of offenders who can experience stigma, children are not excluded. Studies show that shaming is distilled through the parents to their children, which were sometimes bullied by their peers. This could take the form of verbal or physical abuse, which in turn lead to suffering and eventually school change (Kirk & Wakefield, 2018: 176). In the UK, responsibility has been emphasized through "Parenting Orders," introduced in the 1998 Crime and Disorder Act. This legislation requires parents of antisocial youths to attend counseling or guidance sessions on "good parenting," with prosecution as a consequence for non-compliance.

Except for an overarching form of state intervention into private matters, the Parenting Order expresses the idea that parents *are* responsible for the deviant acts of their children, therefore "responsibility" either runs in the family or not. Actually, mothers have long been blamed for juvenile delinquency (e.g. Pickett, 2017). In fact, it is another manifestation of what Garland calls "responsibilisation" (2001), i.e. that the Neo-Liberal State holds offenders responsible for making choices to reduce their own offending. In sum, through this shifting of responsibility towards the parents for the upbringing of their children, blaming perceives a legitimate status, as it has authoritative origin.

There are quite a few illustrative examples of these attitudes towards the families of the serious offenders, like the criticism against Primrose Shipman, who was awarded a widow's pension after her husband, serial killer Harold Shipman hung himself in his cell in 2004 (in Condry, 2010b). There is also the incident of Virginia Tech Campus killer Cho Seung-Hui, whose house was flooded by the media, investigating every aspect of his family's life in 2007 (ibid). Furthermore, actress Catherine Tydesley received intense public disapproval after making a donation to charity for prisoners' families, with many members of the public expressing the view that such families were undeserving of her donation (York Press, 2013, in Kotova, 2014).

Practically, this suggests a need for community-based interventions that focus on education and awareness, aimed at reducing stigma and fostering a more supportive environment for these families. For instance, public campaigns and support groups could be developed to challenge negative stereotypes and provide families with safe spaces to share their experiences and receive emotional support.

Should the relatives of serious offenders be given secondary victims status?

Building on the previous discussion about the interpretive power of the "victim" label, and having addressed the severe hardships that relatives of serious offenders encounter, it is time to examine whether their claim for secondary victim status is sound. Condry (2010b: 228) states the main lines of argumentation from both sides. A primary argument against the legitimacy of this claim goes like this: punishment has to be severe and have consequences, perhaps collateral or unavoidable if it is to have any force and promote deterrence. In fact, according to this argument, these implications may constitute part of the punishment *per se*. The profound flaw of this line of reasoning is that it views secondary harm, caused by the punishment to innocent bystanders, as legitimate. Criminalization and punishment though, despite their stabilization purpose, (should) serve only as last resort (Melissaris, 2012). A society which extends punishment towards non-offenders in order to "teach them a lesson" and thus deter them from committing crime (Farrel, 1985), does not treat citizens as free and equal moral agents with the capacity for self-respect (Rawls, 1971: 440), but only as potential targets for the implementation of its paternalistic agenda.

For the sake of the argument, however, let us suppose that punishment extending beyond the legal culprit to his/her family does indeed have deterrent effects. This perspective shifts the responsibility, for the consequences of the crime experienced by the relatives, from the state to the offender (Condry, 2010b: 228); according to this view, the individual decided to break the law, so now (s)he must take full responsibility (Codd, 2008: 41-42 in Condry, 2010b: 229), having in mind that his/her illegal actions will have “collateral consequences”. The counterargument against this proposition states that defendants who are incarcerated do not have the practical ability to exercise the burdens of this “responsibility”: with no actual wages, limited family contact and the dismal surroundings of prison, there is almost nothing they can do (ibid). More importantly, the aforementioned argument rests on a notion of strict rationality which encompasses individual action, i.e. that the perpetrator actually chose to commit an offence after a cost-benefit analysis (Cornish and Clarke, 1985: 1). As with Rational Choice Theory in general, this argument cannot take into account many cases where the element of “rational decision” is problematic: do intoxicated, mentally ill people and those acting out of recklessness actually choose to offend? Furthermore, how would this argument respond to the issue of juvenile offenders’ differentiated rationality? Do these categories of offenders weigh their interests before committing an offence, deciding that their family may also experience the cost of their behavior?

Another argument against conceptualizing the experiences of serious offenders’ families under the label of “secondary victimization” resonates with the view that these families are causally responsible for the offending behavior of their members and its aftermath (Condry, 2010b: 229); they contributed to the offense, either by profiting from crime, or by “creating” a criminal in the first place (ibid). The first claim is utterly speculative and its validity can only be examined by actual research. The second claim, on the other hand, discussed in the previous section in terms of its descriptive value, lies in a deterministic conception of deviant behavior which has its roots in Self-Control Theory (Gottfredson & Hirschi, 1990). According to it, weak family bonds and inaccurate upbringing lead mathematically to low self control, which, “once established, by the ages of six to eight, is proposed to remain a stable dimension of one’s personality” (ibid: 272) and is the prominent cause of delinquency. This view undermines not only the impact of significant events on the lives of offenders’ (Laub & Sampson, 1995), but also the moral value of education.

Another perspective challenges the idea that families of serious offenders are secondary victims, arguing that prisons are inherently designed to break up families and create constant strain (No More Prison, 2006: 4, in Condry, 2010b: 229). This view suggests that the root of the problem lies within the penal institutions themselves. As demonstrated, families of serious offenders endure significant suffering, partly due to societal stigmatization, with prison being a fundamentally stigmatizing environment. To address this, policy shifts should prioritize reducing incarceration for non-violent offenses and expanding alternatives such as probation, early release measures, and community service. Decarceration can help dismantle prison structures that perpetuate stigma and secondary victimization. Moreover, long-term abolitionist strategies should focus on transforming the criminal justice system toward restorative practices that emphasize healing and reconciliation rather than punishment. This approach includes developing community accountability frameworks and reallocating resources from prisons to community-based support.

Discussion

Though this paper has only touched on some experiences of serious offenders' families, it is clear these struggles significantly impact them. They face financial and social deprivation, stigmatization, emotional distress, and a "profound sense of bereavement and loss" (Howarth and Rock, 2000: 70); in other words, their stories run parallel to primary victims' narratives. From the above analysis, it is rather clear that these people should avowedly be considered the secondary victims of penal policy (this is the normative question).

What would be the implications of conveying secondary victim status to the relatives of serious offenders? First and foremost, as it also applies to primary victims, these people should be finally heard in the criminal process and symbolically recognized as a vulnerable social group affected by the multiple consequences of crime. Crime is a social phenomenon; therefore, both theory and practice (i.e., criminology and criminal procedure) should be better equipped to explore the social context in which it operates and the multivariate nature of the relationships it affects. This addition to the roster of victims of crime, according to Howarth and Rock (2000: 59), would be crucial in order to better understand the "complexity of crime, the abundance of the groups which it creates and affects, and the concomitant intricacy and scale of the social structures it generates". However, there remains the descriptive question of whether relatives of serious offenders are perceived as secondary victims by the wider community. As it has been found (Gueta & Condry, 2024) and stated in this paper, the effect of shaming and indirect blaming on these families results in their stigmatization as "contaminated".

These findings lead to the conclusion that the relatives of serious offenders are not "ideal victims" (Christie, 1986). As it was discussed above, society perceives them as partially culpable for their suffering, therefore they are not "blameless" (ibid: 19). In addition, they are certainly not "powerful enough to make [their] case known and successfully claim the status of an ideal victim" (ibid: 21). Examples of these attitudes include Aftermath's closure in 2005 and the public outrage over the proposal to compensate relatives of Northern Ireland's Troubles with £12,000, leading to the government's dismissal of the plan (Condry, 2010a).

While this study offers insights into the secondary victimization of offenders' families through a qualitative meta-analysis, several limitations should be acknowledged. First, the study's reliance on existing literature, primarily from Western countries, may introduce a geographical and cultural bias. Second, the study does not include first-person narratives, which limits its exploration of the emotional and subjective dimensions of secondary victimization. Lastly, the study does not fully account for the intersectional factors—such as class, race, and gender—that shape the experiences of offenders' families.

Even if the claim for secondary victim status for the families of serious offenders is valid, social reality suggests it will take time to gain acceptance. To address this, public awareness campaigns should educate society about the harms of criminal labeling, and support programs for families, including counselling and peer support groups, should be established. Educational initiatives for law enforcement and social service providers can also help reduce stigma.

While self-help initiatives are valuable, formalized support for offenders' families is crucial to provide information and assistance throughout the criminal justice process (Tubex & Gately, 2024: 18). Reforming the penal process by incorporating values like remorse and apology into criminal procedure (Gude & Papic, 2020) is essential for reducing victim-blaming attitudes and promoting reintegration. However, these changes alone may not be sufficient. Addressing predatory media sensationalism of

crime and implementing transformative reforms are necessary. Decarceration efforts and abolitionist strategies could facilitate reallocating resources from prisons to community-based support. To this end, evaluating the effectiveness of restorative justice and abolitionist practices in reducing stigma and supporting families through case studies and impact assessments is crucial. Until then, many people whose lives are forever changed by the “collateral” consequences of crime will be invisible and marginalized. If we do not stop to see offenders as “others”, it is highly unlikely that we will do so regarding their relatives.

Future research should aim to include a wider range of sources, particularly from non-Western regions, to provide a more comprehensive and globally relevant understanding. Expanding the scope to diverse cultural contexts could lead to more nuanced and robust findings. Also, future research should incorporate novel qualitative data, such as interviews or participatory research, to capture the lived experiences of offenders’ families more deeply. Finally, future studies should explore how intersectional factors influence secondary victimization, offering a more layered analysis of how different social identities affect the burdens faced by these families.

References

- Arditti, J. A. (2012). Parental incarceration and the family: psychological and social effects of imprisonment on children, parents, and caregivers. NYU press.
- Australian Institute of Health and Welfare. (2019). The health of Australia's prisoners. <https://www.aihw.gov.au/getmedia/2e92f007-453d-48a1-9c6b-4c9531cf0371/aihw-phe-246.pdf?v=20230605184234&inline=true>
- Barlow, C. (2015). Silencing the other: Gendered representations of co-accused women offenders. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(5), 469-488. <https://doi.org/10.1111/hojo.12142>
- Bennett, J., Knight, V., Bennett, J., & Knight, V. (2021). Everyday: Families of prisoners and the collateral harms of imprisonment. In *Prisoners on prison films* (pp. 97-115).
- Benisty, M., Bensimon, M., & Ronel, N. (2021). Familial pains of imprisonment: The experience of parents and siblings of incarcerated men. *Victims & Offenders*, 16(2), 247-265. <https://doi.org/10.1080/15564886.2020.1829227>
- Bixby, L., Bevan, S., & Boen, C. (2022). The links between disability, incarceration, and social exclusion: Study examines the links between disability, incarceration, and social exclusion. *Health Affairs*, 41(10), 1460-1469. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2022.00347>
- Boswell, G., Wedge, P., & Paylor, I. (2002). Imprisoned fathers and their children. *Child & Family Social Work*, 7(4), 324-325. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2002.00254.x>
- Brown, J., Acey, C. S., Anthonj, C., Barrington, D. J., Beal, C. D., Capone, D., ... & Winkler, I. T. (2023). The effects of racism, social exclusion, and discrimination on achieving universal safe water and sanitation in high-income countries. *The Lancet Global Health*, 11(4), e606-e614. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(23\)00020-7](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(23)00020-7)
- Burney, E., & Gelsthorpe, L. (2008). Do we need a 'naughty step'? Rethinking the parenting order after ten years. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 47(5), 470-485. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2008.00532.x>
- Busch, I. M., Moretti, F., Purgato, M., Barbui, C., Wu, A. W., & Rimondini, M. (2020). Dealing with adverse events: A meta-analysis on second victims' coping strategies. *Journal of Patient Safety*, 16(2), e51-e60. <https://doi.org/10.1097/PTS.0000000000000319>

- Christian, J. (2005). Riding the bus: Barriers to prison visitation and family management strategies. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21(1), 31-48. <https://doi.org/10.1177/1043986204271700>
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In *From crime policy to victim policy* (pp. 17-30). London: Palgrave Macmillan UK.
- Clarke, R. V., & Cornish, D. B. (1985). Modeling offenders' decisions: A framework for research and policy. *Crime and Justice*, 147-185. <https://doi.org/10.1086/449106>
- Codd, H. (2007). Prisoners' families and resettlement: A critical analysis. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 46(3), 255-263. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2007.00478.x>
- Comfort, M. (2003). In the tube at San Quentin: The “secondary prisonization” of women visiting inmates. *Journal of Contemporary Ethnography*, 32(1), 77-107. <https://doi.org/10.1177/0891241602238939>
- Comfort, M. (2007). Punishment beyond the legal offender. *Annual Review of Law and Social Science*, 3, 271-296. <https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.3.081806.112829>
- Comfort, M. (2009). *Doing time together: Love and family in the shadow of the prison*. University of Chicago Press.
- Condry, R., & Minson, S. (2021). Conceptualizing the effects of imprisonment on families: Collateral consequences, secondary punishment, or symbiotic harms? *Theoretical Criminology*, 25(4), 540-558. <https://doi.org/10.1177/1362480619894207>
- Condry, R., & Smith, P. S. (2019). A holistic approach to prisoners' families—from arrest to release. In *The Palgrave handbook of prison and the family* (pp. 99-118).
- Condry, R. (2018). Prisoners' families and the problem of social justice. In *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment* (pp. 27-40).
- Condry, R. (2010a). Appreciating the broad reach of serious crime and the interpretive power of claims to secondary victimization. In D. Downes, D. Hobbs, & T. Newburn (Eds.), *The eternal recurrence of crime and control: Essays in honour of Paul Rock*. Oxford: Clarendon.

- Condry, R. (2010b). Secondary victims and secondary victimization. In *International handbook of victimology* (pp. 219-249).
- Condry, R. (2004). *After the offence: The construction of crime and its consequences by families of serious offenders*, Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science, UK.
- Díaz Gude, A., & Navarro Papic, I. (2020). Restorative justice and legal culture. *Criminology & Criminal Justice*, 20(1), 57-75. <https://doi.org/10.1177/1748895818818000>
- Evans, D., Trahan, A., & Laird, K. (2023). Shame and blame: Secondary stigma among families of convicted sex offenders. *Criminology & Criminal Justice*, 23(1), 78-97. <https://doi.org/10.1177/17488958221090910>
- Farrell, D. M. (1985). The justification of general deterrence. *The Philosophical Review*, 367-394. <https://doi.org/10.2307/2185095>
- Feingold, Z. R. (2021). The stigma of incarceration experience: A systematic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 27(4), 550. <https://doi.org/10.1037/law0000303>
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press.
- Gifford, E. J., Golonka, M., & Evans, K. E. (2021). Maternal imprisonment and the timing of children's foster care involvement. In *Children with incarcerated mothers: Separation, loss, and reunification* (pp. 75-90). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52831-1_5
- Global Prison Trends (2024). <https://www.penalreform.org/global-prison-trends-2024/>
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Green, K. M., Ensminger, M. E., Robertson, J. A., & Juon, H. S. (2006). Impact of adult sons' incarceration on African American mothers' psychological distress. *Journal of Marriage and Family*, 68(2), 430-441. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00261.x>

- Gueta, K., & Condry, R. (2024). Centering mothers in feminist criminology: A critical review of literature on mothers of victims and offenders. *Feminist Criminology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/1557085123120000>
- Hadait, Z., Bibi, S. R., & Hadait, R. T. (2023). Silent victims: Uncovering the realities of the criminal justice system for families of prisoners. In *Experiences of punishment, abuse and justice by women and families* (pp. 48-68). Policy Press.
- Hollingsworth, K. (2007). Responsibility and rights: Children and their parents in the youth justice system. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21(2), 190-219. <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebm003>
- Holt, A. (2021). The stigmatised family: The impact of offending on families. In *Family Criminology: An Introduction* (pp. 63-93).
- Hood, B. J., & Gaston, S. (2022). How families respond to the collateral consequences of incarceration and prisoner reentry. *Family Relations*, 71(3), 1175-1190. <https://doi.org/10.1111/fare.12555>
- Howarth, G., & Rock, P. (2000). Aftermath and the construction of victimisation: 'The other victims of crime'. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 39(1), 58-77. <https://doi.org/10.1111/1468-2311.00151>
- Hutton, M. (2018). The legally sanctioned stigmatization of prisoners' families. In R. Condry & P. S. Smith (Eds.), *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment* (pp. 230–243). Oxford University Press.
- Kjellstrand, J., Yu, G., Eddy, J. M., & Clark, M. (2020). Children with incarcerated parents and developmental trajectories of internalizing problems across adolescence. *American Journal of Criminal Justice*, 45(1), 48–69. <https://doi.org/10.1007/s12103-019-09505-0>
- Kotova, A. (2014). Justice and prisoners' families. *Howard League What is Justice? Working Papers*, 5/2014. https://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/04/HLWP_5_2014_2.pdf
- Kirk, D. S., & Wakefield, S. (2018). Collateral consequences of punishment: A critical review and path forward. *Annual Review of Criminology*, 1(1), 171-194. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-032317-092045>

- Kury, H. (2021). Prisoners and their families: The effects of imprisonment on the family. In *Crime prevention and justice in 2030: The UN and the universal declaration of human rights* (pp. 125-153).
- Laing, L. (2017). Secondary victimization: Domestic violence survivors navigating the family law system. *Violence Against Women*, 23(11), 1314-1335. <https://doi.org/10.1177/1077801216659942>
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1995). The long-term effect of punitive discipline. In Revised from a paper presented at the Life History Research Society Meeting, May 1992. Cambridge University Press.
- Lee, H., Wildeman, C., Wang, E. A., Matusko, N., & Jackson, J. S. (2014). A heavy burden: The cardiovascular health consequences of having a family member incarcerated. *American Journal of Public Health*, 104(3), 421–427. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2013.301504>
- Levitt, H. M. (2018). How to conduct a qualitative meta-analysis: Tailoring methods to enhance methodological integrity. *Psychotherapy Research*, 28(3), 367-378. <https://doi.org/10.1080/10503307.2016.1208363>
- Lickel, B., & Onuki, M. (2015). Generalization processes in collective responsibility and intergroup conflict. In *Social perception from individuals to groups* (pp. 197-212). Psychology Press.
- McBrearty, P. (2011). The lived experience of victims of crime. *International Emergency Nursing*, 19(1), 20-26. <https://doi.org/10.1016/j.ienj.2010.04.003>
- McLeod, B. A. (2021). The effect of multiple forms of father-child contact during imprisonment on fathers' reports of relationship quality. *Corrections*, 8(4), 309–327. <https://doi.org/10.1080/23774657.2020.1763523>
- Melissaris, E. (2012). Toward a political theory of criminal law: A critical Rawlsian account. *New Criminal Law Review*, 15(1), 122-155. <https://doi.org/10.1525/nclr.2012.15.1.122>
- Minson, S. (2013). Mitigating motherhood: A study of the impact of motherhood on sentencing decisions in England and Wales. Howard League for Penal Reform. <https://howardleague.org/wp-content/uploads/2016/03/mitigating-motherhood.pdf>
- Nussbaum, M. C. (2009). *Hiding from humanity: Disgust, shame, and the law*. Princeton University Press.

- Pickett, J. T. (2017). Blame their mothers: Public opinion about maternal employment as a cause of juvenile delinquency. *Feminist Criminology*, 12(4), 361–383. <https://doi.org/10.1177/1557085117697412>
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Rock, P. E. (1998). *After homicide: Practical and political responses to bereavement*. Oxford University Press.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1995). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Harvard University Press.
- Smith, R., Grimshaw, R., Romeo, R., & Knapp, M. (2007). *Poverty and disadvantage among prisoners' families*. Joseph Rowntree Foundation.
- Tadros, E., Dignam, C., Grosholz, J., & Welshhans, E. (2024). We are all sentenced: The lived experience of mothers with an adult incarcerated daughter. *Feminist Criminology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/1557085123120000>
- Taylor, C. J. (2016). The family's role in the reintegration of formerly incarcerated individuals: The direct effects of emotional support. *The Prison Journal*, 96(3), 331-354. <https://doi.org/10.1177/0032885516635085>
- Tubex, H., & Gately, N. (2024). "Living with life": Experiences of families of people serving a life sentence in Western Australia. *Journal of Criminology*, 57(2), 203-220. <https://doi.org/10.1177/0004865823120000>
- van Zyl Smit, D. (2006). Life imprisonment: Recent issues in national and international law. *International Journal of Law and Psychiatry*, 29(5), 405-421. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2005.10.002>

Πέρα από τα κάγκελα: εξετάζοντας την επίδραση του εγκλήματος στους συγγενείς σοβαρών παραβατών

Κουράκης Φίλιππος¹,

¹ Δικαστικός λειτουργός, Πρωτοδικείο Κέρκυρας, υποψήφιος διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία μελετά το ερώτημα κατά πόσον οι οικογένειες των σοβαρών εγκληματιών θα μπορούσαν να θεωρηθούν «δευτερεύοντα θύματα» του εγκλήματος. Με τον τρόπο αυτό, βασίζεται σε μια ποιοτική μετα-ανάλυση που εστιάζει στις οικονομικές, κοινωνικές και συναισθηματικές δοκιμασίες που υφίστανται αυτές οι οικογένειες. Στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσει τα σωρευτικά μειονεκτήματα, τις θεσμικές πρακτικές και το στίγμα που αντιμετωπίζουν αυτές οι οικογένειες, χρησιμοποιώντας το πλαίσιο της Arditti (2012), προκειμένου να διαπιστωθεί αν μπορούν να χαρακτηριστούν ως δευτερεύοντα θύματα του εγκλήματος. Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα περιλαμβάνουν: Πώς βιώνουν οι οικογένειες των σοβαρών παραβατών την οικονομική δυσχέρεια; Ποιες μορφές κοινωνικού στιγματισμού αντιμετωπίζουν; Τι συναισθηματικές δυσκολίες υφίστανται; Αξιοποιώντας την έννοια των «ιδανικών θυμάτων» του Christie (1986), η μελέτη υπογραμμίζει τη σύγκρουση μεταξύ της αναγνώρισης του πόνου αυτών των οικογενειών και των κοινωνικών απόψεων για τη «συνενοχή» τους στις παρανομίες των συγγενών τους. Η εργασία καλεί για την επίσημη αναγνώριση αυτών των οικογενειών ως δευτερευόντων θυμάτων του εγκλήματος, προτείνοντας τόσο κανονιστικές όσο και πρακτικές μεταρρυθμίσεις. Σε κανονιστικό επίπεδο, υπογραμμίζει την ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση και υποστήριξη αυτής της ευάλωτης ομάδας. Πρακτικά, προτείνει μεταρρυθμίσεις όπως αλλαγές στην ποινική διαδικασία, εξανθρωπισμό των επισκέψεων στις φυλακές και ενίσχυση των αρχών της επανορθωτικής δικαιοσύνης..

Λέξεις-κλειδιά: Δευτερογενή θύματα, Έγκλημα και οικογένεια, Αποκαταστατική δικαιοσύνη, Στίγμα, Κοινωνικές συνέπειες του εγκλήματος

Στοιχεία Επικοινωνίας: Φίλιππος Κουράκης, fkourakis@gmail.com

The calm/safe place technique in residential care

Tsouvelas George¹, Chondrokouki Michaila², Antoniou Xenia³, Nikolaidis George⁴

¹ Psychologist, NKUA, School of Philosophy, Department of Psychology. EMDR-Hellas

² Psychologist, EMDR-Hellas

³ Child Psychiatrist, Institute of Child Health, Mental Health and Social Welfare, Athens, Greece

⁴ Psychiatrist, Institute of Child Health, Mental Health and Social Welfare, Athens, Greece

ABSTRACT

Calm/safe place is an imagery stabilization exercise, an important resource the child can use during trauma processing when emotions become too distressing. Safe place can be viewed as a form of controlled dissociation. However, children in residential care, due to their developmental and complex traumas, may not have developed secure foundations for attachments and, therefore, face difficulties in identifying a safe place in therapy. This article aims at presenting 12 drawings of safe places of children that have been referred for EMDR therapy at the Mental Health Unit the “House of the Child” and live in host houses of the association “the Smile of the Child”. The analysis of drawings indicated the need for privacy and particular patterns that will be discussed. The second aim of this article is to present the conclusions of a pilot focus group in which three EMDR therapists participated (two clinical psychologists and a child psychiatrist). The EMDR therapists work therapeutically with children in residential care and discuss the obstacles to establishing a safe place and other therapeutic considerations. The output of the focus group is presented through a SWOT analysis. Our findings could have implications on the conceptualization of the stabilization phase in the therapeutic work with children in residential care.

Key-words: Safe place technique, Stabilization, Residential care, Controlled dissociation, Relaxation technique

Correspondence: George Tsouvelas, tsouvelasgiorgos@gmail.com

Introduction

Calm/Safe place technique

Calm/safe place is an imagery stabilisation exercise, and an important resource the child can use during trauma processing when emotions become too distressing. Safe place can be viewed as a form of controlled dissociation (Morris-Smith & Silvestre, 2014).

According to Leeds (2009), the first EMDR procedure intended to strengthen self-capacities was the safe place exercise. The safe place imagery exercise (Korn & Johnson, 1983) was first combined with bilateral eye movements by Neal Daniels and added to EMDR training in 1991 (Shapiro, 1998). Since then, the technique has constituted a standard part of the preparation phase of EMDR (Gomez, 2013; Shapiro, 2001; Struik, 2014). The safe place exercise is intended to provide a positive introduction to alternating bilateral stimulation (BLS), clinical assessment information, and resource building as a self-control exercise. As suggested by Leeds (2009), a small portion of clients, however, report negative associations to frightening, shaming, or distressing images during the safe place exercise; many of these patients go on to demonstrate more complex or ineffective responses to standard EMDR reprocessing of their traumatic memories. These early negative responses to the safe place, together with other clinical factors (Korn & Leeds, 2002; Shapiro, 2001), suggest the potential need to extend the preparation phase with additional resource-focused and skill-building interventions.

Safe place is a resource the child can use during trauma processing when emotions become too distressing, in order to end incomplete sessions and at home and in other contexts when they feel distressed. Children need to feel safe in the real world before EMDR therapy is started (Morris-Smith & Silvestre, 2014). Every time the child is able to utilize the calm/safe place, his or her ability to change affective states and regulate internal states is enhanced. In order to assist the child in using the calm/safe place when needed, we could start by identifying the triggers in the child's life (Gomez, 2013). This will help us determine the best way to help the child remember to use the calm/safe place. The child is asked to choose a place where they feel good and completely safe and imagine they are there (Struik, 2014). They are asked to describe what they see, hear, smell, taste and where in their body feel the connection with the safe place. Afterwards, they are instructed to imagine they feel good and completely safe. The child is encouraged to create a key word or phrase (cue word) as a reminder for the safe place (Gomez, 2013). Then they draw the safe place. Alternatively, as suggested by Morris-Smith and Silvestre (2014), this could be done through different ways, talking and imaging, drawing or creating it in other ways by using toys and materials. Gomez (2013) proposes that a series of creative activities and the use of transitional objects aim to facilitate the finding of a calm/safe place.

Regarding bilateral stimulation, the number of repetitions is generally limited to 6 to 12 complete movements to lessen the potential for association to other disturbing memories (Kuiken et al., 2001). According to the instruction of Greenwald (2012), 6 (round trips) are proposed for adults, 5 for teens and 4 for children. Our goal is the visualization to click-in. As suggested by Morris-Smith and Silvestre (2014), even with a small amount of bilateral stimulation, a child's safe place is disrupted and connected to negative material, or becomes neutral, or the child reports feeling numbed and/or less happy, then child may be not ready yet to begin the work of desensitization and further stabilisation is required.

Drawings of safe places

In many of the drawings, the need for privacy emerged. The need for privacy was most pronounced in adolescents living in residential care. Children with multiple experiences of victimization, neglect, or developmental trauma needed more time to develop a safe place and demonstrated greater need for gradual familiarization with pleasant sensations and positive engaging experiences through

flash technique and calm-safe-happy protocol. In children with complex trauma, there was a greater need for stabilisation with grounding techniques (Shapiro, 2007: four elements and breaths). When the safe place was contaminated, the need for resourcing inside the safe place (Schwarz et al. 2017: power animal) and caring of dissociative parts emerged. The drawing would be stored safely in the therapy room but a copy could be also kept in the children's room, as suggested by Gomez (2013) and Struik (2014). In some cases, where children exhibited resistance to engage with the safe place exercise, bilateral music was used as suggested by Schwarz et al. (2017). If this was enjoyable for the child, it was suggested they practice it at home with music. Through bilateral music, some children could relax and concentrate better on the instructions, experiencing less interference from dissociative parts. Some children, after the desensitization of a traumatic memory, asked to change their initial safe place as it did not feel suitable anymore and built a more cohesive and stable place for them.

Safe place in the residential care

The safe place installation often presents problems in severely traumatised children and adolescents (Gonzalez & Mosquera, 2012). Children having experienced developmental and complex traumas may not have developed secure foundations for attachments and face more difficulties to identify a stable safe place in therapy (Gomez, 2013).

Severely traumatised children and adolescents in residential care have difficulty with this safety task. For survivors of chronic abuse or neglect, establishing safety can be complex and time-consuming and difficult task (Tripp et al., 2019). For survivors of early trauma, the word “safe” can be a trigger in itself (Gonzalez & Mosquera, 2012). Children who have experienced ongoing childhood neglect or abuse often have coupled the word “safe” (used and associated via reinforcement by perpetrators) with subsequent betrayal and/ or danger. Thus, the word “safe” means quite the opposite and can trigger survival terror. Many perpetrators tell their victims that they provide safety, whereas in reality the client experiences with them danger, harm, injury and survival terror (Schwarz et al., 2017). Alternatively, Schwarz et al. (2017) suggest the term “special” place instead of safe place.

As suggested by Struik (2014), for severely traumatised children, using an imaginary private island may be a better option than asking them to choose a real place. These children have never felt really safe in daily life and, therefore, have trouble describing a real safe place. The idea is to create an island for them full of positive sensations and associations and ask them to expand on that. The description of the island should include elements and sensations, which are opposite to what they have experienced as traumatic. These can encompass animals, a safe person, a feeling of being strong together, feeling good/safe, feeling free, having control, feeling warm, enjoying good food, a full stomach, a good smell, being allowed to drink. Children with a dissociative disorder have parts that may feel very frightened and/or alone. They can be assured that all the parts are allowed to go to the island.

In addition, Gomez (2013) suggests the use of here and now activities and moments of joy, safety, or calmness as a way to overcome the obstacles to finding a safe place. The calm-safe-happy protocol is appropriate for children who cannot find a safe place or find safe places that rapidly become contaminated (Gomez, 2013). In some cases, we also used the Flash technique (Manfield et al., 2017) both as a resource and as a way of getting children familiarized with bilateral stimulation.

The House of the Child

The House of the Child is a Mental Health Unit for the provision of individualized Mental Health Services to children and adolescents victims of abuse, neglect, domestic violence, victimized minors, children

involved in bullying incidents and generally children who have recently or in the past been exposed to severe psycho-traumatic experiences and suffering resulting to mental health, adaptation or behavioral problems (Tsouvelas et al., 2019). “The House of the Child” is operated by the domestic child protection civil society Association “The Smile of the Child” and constitutes a specialized service, unique in Greece and innovative both in Europe and internationally.

Methods

Participants

Fourteen children (comprising 6 girls and 8 boys) referred to the day center for Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) therapy participated in the intervention. The participants ranged in age from 9 to 17 years. In most instances, the technique was applied within a single therapeutic hour; however, in some cases, multiple sessions were required to complete the process. Once the association with the calm/safe place was established, the child proceeded to draw the calm place.

Analysis of the children’s drawings and SWOT analysis on the implementation of the technique

The authors, who were the children's therapists, conducted a thematic analysis of the children's drawings following the application of the technique. Additionally, four illustrative examples demonstrating each child's connection with the calm/safe place are provided.

Following the implementation of the technique and the data collection, a SWOT analysis (Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats) (Gürel, 2017) was conducted on the results of a focus group, in which all the authors participated. This analysis was utilized to synthesize the information and facilitate a discussion on the limitations of the technique and the integration of the technique into therapeutic interventions with children in residential care.

Procedure and Ethical Statement

This was an interventional and qualitative study. The implementation of the technique and the data collection took place from January 2017 to December 2019. The questionnaires completed by the children, the caregivers and psychotherapists were part of the diagnostic assessment process that took place at the Day Center "The House of the Child". They were administered during the phase of stabilization and preparation for EMDR. Written informed consent was obtained by the person who had the legal custody of the minor at the point of the assessment process (before the minor was assessed). Recognising the need for ethical clearance for such a retrospective analysis, the researchers were concerned with whether there was more than minimal risk for harm to the participants. No risk was identified and the authors/ researchers decided to obtain approval from the President of the “Smile of the Child” who has the legal custody for all of the participants.

Results

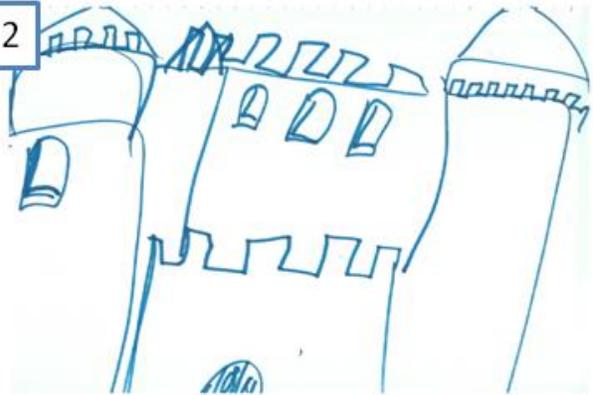
Analysis of children’s drawings and connection to calm/safe place

The collection of the children's drawings offers diverse representations of what they perceive as a "calm" or "safe" place, revealing various themes and elements that contribute to their sense of security. Figures 1 and 2 show the children's drawings.

1

2

3

4

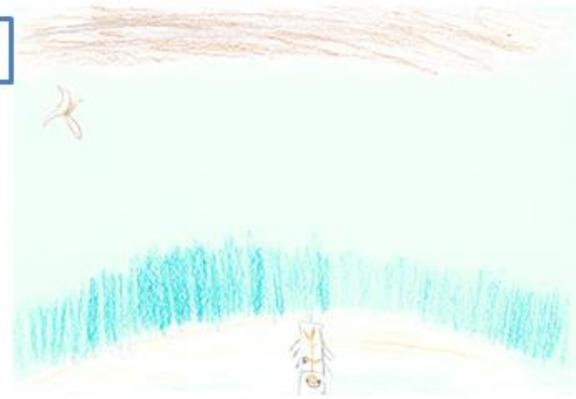
5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Nature and Outdoor Settings are prominent in many drawings, which feature landscapes such as beaches, fields, or gardens. The inclusion of natural elements like trees, grass, water, and sunlight indicates that children often associate feelings of safety and comfort with being in nature. Images depicting open spaces, blue skies, or calm waters convey tranquility and freedom, suggesting that these children perceive wide, peaceful environments as reassuring and protective. However, the inclusion of specific natural elements, such as turbulent sea and wilderness, may also indicate underlying feelings of fear, anxiety, tension or loneliness.

Homes and Buildings are also commonly depicted, with some drawings illustrating houses or castles. These structures symbolize enclosed and protected spaces, indicating that children may equate safety with familiar surroundings and the security of being sheltered or near family. The depiction of castles, in particular, might suggest a desire for heightened protection or a sense of being safeguarded from external threats, with walls and towers. Magical or Fantasy Elements appear in several drawings, incorporating features such as rainbows, stars, or dream-like imagery. These fantastical components introduce a sense of magic and whimsy, indicating that some children perceive safety as intertwined with imagination, external powers, idealized qualities and escapism. This suggests that a child's sense of security may extend beyond the physical realm to include the comforting power of their own fantasies. Water Settings is another recurring theme, with scenes portraying oceans, rivers, or lakes. Water can evoke a calming influence and may represent emotional safety or a state of ease for the child. Water may also represent life energy, renewal or the maternal figure. In some instances, the presence of boats or people in the water scenes implies a controlled adventure or exploration, where the child feels protected even while engaging in activities that take them away from the familiarity of home. It may also suggest a sense of hope for change, movement or transition. Social Interaction and Solitude are represented in varying ways. While some drawings depict children in solitude, others include figures such as family members, friends, or animals. The inclusion of other individuals suggests that relationships play a significant role in fostering a child's sense of safety. On the other hand, scenes featuring solitude may indicate that the child feels safe in being alone, possibly in a setting that allows for peace, introspection and protection from potential threats. Light and Colors are frequently used to convey emotions, with bright colors, sunshine, and rainbows signifying positivity and happiness. These elements may suggest that children associate safety with warmth, joy, and positivity. Conversely, darker or more subdued colors are sometimes used in conjunction with enclosed environments, such as inside a house, which may reflect a sense of protection or shelter. Overall, the drawings exhibit a range of conceptualizations of safety, blending elements of nature, family, fantasy, and different spatial contexts—both open and enclosed. This diversity of themes highlights how children's representations of safety are shaped by their experiences, environments, cognitive complexity and imaginative capabilities.

Presented below are representative narratives describing the children's connection to the calm/safe place for the first four drawings. The children tried to connect with their senses in this place and gave a title for their calm/safe place.

In drawing 1 a 13-year-old girl reported the following: Image: I am on the clouds, lying down and looking at the stars. And there is a colourful rainbow above me. Sound: I hear a very soft melody. Feel: I feel the warmth on my skin. I feel joy, peace, and security. Body location: In the heart Cue/Title: The stars

In drawing 2, an 11-year-old girl from a war zone reported the following: Image: I'm in my castle which is built in a remoted area. I can look outside but no one can see me. No one can hurt me. It is well sheltered. Sound: I hear the sound of birds. Smell: I smell the scents of the trees, of the nature

around. Feel: I feel the sun warming my skin. I feel safe inside the castle, because no one can harm me. Body location: All over my body but more on my arms and legs. Cue/Title: My castle

In drawing 3 a 17-year-old boy reported the following: Image: I am on a hill near the house (residential house) where I can see the sea, boats and houses. It is summer, at noontime, it has a pleasant warm atmosphere Smell: I can smell the flowers and the grass. I feel: I feel a gentle breeze that cools me. I hear: I hear the sound of the wind flowing through the branches of the trees. Connection with the body: Chest. Cue/Title: The view of the sea

In drawing 4, an 11-year-old girl reported the following: Image: It is a summer morning and I am alone on a sandy beach. I am lying on a sun lounger, looking at the sky and relaxing. Smell: The sea and the smell of fresh air Hearing: I listen to calm music and also the sound of the sea. Taste: Ice cream. Body location: Chest. Cue/Title: Beautiful beach

Results of the focus group in a SWOT analysis

The second aim of this article is to present the conclusions of a pilot focus group in which three EMDR therapists participated (two clinical psychologists and a child psychiatrist). The EMDR therapists have worked psychotherapeutically with children in residential care and discuss both the obstacles to establishing a safe place working with this population and therapeutic considerations based on developmental aspects of Perry's Neurosequential Model (NM) (2008). According to the NM, the brain is organized and should be responded to in a hierarchical manner from the bottom-up: safety (brainstem-survival state), connection (limbic system- emotional state), and problem solving (prefrontal lobes-executive state) (Perry, 2008, 2009). To this end, in order to help children in an acute state of distress, we need to first help them regulate their behaviors, then relate to us or others, and then reflect upon or make meaning of their experience (De Luna & Wang, 2021). Following the principles of the Neurosequential Model, cognitive scaffolding was used to find sensations associated with a sense of security when there were difficulties with the safe place.

Data from the focus group were analyzed using SWOT analysis. The SWOT analysis of the therapeutic intervention for children in residential care reveals several key strengths, weaknesses, opportunities, and threats that influence the implementation of the technique in corresponding samples of children from institutional care contexts.

Strengths of the intervention lie in its ability to provide a source of empowerment and stabilization for children. The therapy room, being located outside of their residential home, served as a private sanctuary, offering a sense of safety that was often new and unprecedented for many of the children. This "corrective emotional experience" allowed them to permit and explore feelings of security that they may not have experienced before. Additionally, the therapy approach was flexible, allowing children to change or modify their designated safe place as needed during the sessions, which further personalized the process. The introduction to pleasant sensations before installing the concept of a safe place helped to build a foundation of stabilization that was beneficial even for those who did not continue with trauma processing. Furthermore, the provision of two color copies of the safe place drawing—one for the therapy room and one for the child's home—helped to reinforce the therapeutic intervention.

However, there are notable weaknesses that hindered the program's effectiveness. A significant challenge was the absence of parents and stable caregivers due to frequent staff turnover and shift work, which disrupted the continuity of care. The fact that the therapy unit and the residential setting were part of the same organization could act as a trigger for the children, as it was associated with feelings of abandonment and separation trauma. Another issue was the lack of involvement from the primary caregivers during therapy sessions, coupled with insufficient feedback mechanisms for

therapists, who only received updates from caregivers via Child Psychiatrists on a monthly basis. Moreover, the residential care environment's lack of privacy made it difficult for children to practice the safe place technique at home. Additionally, some children were reluctant to engage in the activity of drawing their safe place due to low self-esteem, negative self-evaluations, or fear of judgment.

There are several opportunities from which the intervention could benefit to improve outcomes. For instance, finding a calm, pleasant, or soothing place could be used as a more accessible alternative to a "safe" place for those who had never felt safe in real life. The therapy room itself could be used as a surrogate safe place to help children develop grounding skills before they were able to visualize one independently. The program could also focus on better management of intrusions, dissociative symptoms, and motivation at various stages of therapy to help children engage more fully with the technique. Additionally, some children connected to safe places that reflected nurturing, positive, or mastery experiences, suggesting that the therapy could be tailored to incorporate these aspects more intentionally.

Nevertheless, there were critical threats that posed risks to the intervention's success. The assignment of primary caregivers without consideration of the child's attachment history sometimes undermined the therapeutic process and could exacerbate trauma symptoms. The inability to find or connect to a safe place may have served as a trigger for feelings of abandonment and safety-related traumas, leading to dissociative symptoms. The environment's lack of privacy further restricted the children from practicing the techniques outside of therapy sessions, limiting the generalization of therapeutic benefits to their daily lives. Moreover, when children struggled to connect with their safe place, it could result in feelings of failure and frustration, potentially reinforcing negative self-perceptions.

In conclusion, while the therapeutic intervention offered significant strengths in creating a structured and empowering environment for children in residential care, there were several areas that needed attention. Addressing the weaknesses related to caregiver involvement and privacy, as well as utilizing opportunities to make the safe place technique more accessible, could enhance the intervention's effectiveness. Simultaneously, mitigating threats associated with trauma triggers and dissociation would be crucial for fostering a stable and supportive therapeutic process.

Discussion

Our findings could have implications on the conceptualization of stabilisation in therapeutic work with children in residential care. The analysis of the implementation of the "calm/safe place" technique for children in residential care reveals significant insights into the intervention's effectiveness, limitations, and potential improvements. The children's drawings provide a diverse representation of what constitutes a "safe" or "calm" place, illustrating how safety is perceived through various elements such as nature, familiar structures, fantasy, social connections, and sensory experiences. These findings highlight that children often associate feelings of safety with both physical and emotional aspects, including natural settings, enclosed spaces like homes or castles, and imaginative scenarios that offer a sense of escape or protection. (Gordon, 2010). The strengths of the intervention lie in its ability to create a corrective emotional experience by introducing children to previously unknown sensations of safety and stabilization. The flexibility of the approach, which allows children to modify their designated safe place during therapy sessions, personalizes the experience and facilitates engagement. Additionally, integrating positive sensory experiences before working with the safe place concept provides a foundation of stabilization, even for those who are not ready to process trauma. The dual

reinforcement of providing a copy of the drawing for the therapy room and the child's home further strengthens the intervention's impact (Struik, 2014).

However, several weaknesses hinder the effectiveness of the intervention. The instability of caregiver relationships due to staff turnover, lack of caregiver involvement, and limited privacy in residential settings restrict the generalization of therapeutic benefits beyond the therapy room. Additionally, some children face challenges in connecting with a safe place due to past traumas, low self-esteem, or the absence of real-life experiences of safety. This difficulty can trigger dissociation or reinforce negative self-perceptions, posing risks to the child's therapeutic progress. The findings also identify opportunities for enhancing the intervention by adapting the approach to meet the unique needs of children who struggle to connect with a typical "safe" place. For example, using the therapy room as a surrogate safe place or focusing on pleasant or calming experiences as an alternative to safety could improve accessibility and engagement (Morris-Smith & Silvestre, 2014). Tailoring the therapy to incorporate nurturing or mastery experiences that resonate with the child's personal history may also strengthen the intervention's effectiveness. Critical threats to the success of the intervention include triggers related to trauma, attachment issues, and environmental factors like lack of privacy, which can limit the technique's effectiveness outside therapy sessions. Addressing these threats will require strategies to better manage dissociative symptoms, ensure appropriate caregiver assignments, and create environments conducive to practicing grounding techniques.

In summary, while the "calm/safe place" technique offers a promising approach for fostering a sense of safety and stabilization in children living in residential care, addressing challenges related to caregiver involvement, privacy, and trauma triggers is crucial. By refining the intervention to accommodate individual needs and creating opportunities to make the technique more accessible, the therapeutic process can be enhanced, leading to improved outcomes for children in institutional care settings. Based on our data, it would be helpful to view stabilisation and trauma processing as a circular process, rather than distinct stages, as they may be inextricably interwoven in therapy (Schwarz et al., 2016).

The present study / intervention has several limitations that should be considered. Firstly, the sample size was relatively small, which may limit the generalizability of the findings across different residential care settings. The reliance on qualitative data, such as children's drawings and self-reported experiences, introduces subjectivity in the analysis and may affect the consistency of the results. The study's setting, with the therapy room and residential facility being part of the same organization, could have inadvertently influenced the children's perceptions, as it may trigger associations with previous trauma or feelings of abandonment. Environmental factors, such as the lack of privacy in residential settings, may have influenced the children's ability to engage fully with the calm/safe place technique. Longitudinal studies could provide deeper insights into the long-term effects of the intervention. In recent years, the significance of therapeutic stabilization has gained attention. According to Eichfeld et al. (2019), trauma stabilization, when employed as a standalone treatment intervention, has been demonstrated to be a safe, effective, efficient, and sufficient approach for the treatment of PTSD. Including more structured feedback mechanisms involving caregivers, therapists, and children themselves would also be beneficial. Lastly, investigating alternative grounding techniques for children who struggle to visualize a safe place, as well as exploring ways to integrate the intervention into daily life, would help to refine and improve therapeutic outcomes.

References

- De Luna, J. E., & Wang, D. C. (2021). Child Traumatic Stress and the Sacred: Neurobiologically Informed Interventions for Therapists and Parents. *Religions*, 12 (3), 163. <https://doi.org/10.3390/rel12030163>
- Gomez, A. M. (2012). EMDR therapy and adjunct approaches with children: Complex trauma, attachment, and dissociation. Springer Publishing Company.
- Gonzalez, A., & Mosquera, D. (2012). EMDR and Dissociation: The Progressive Approach. Al.
- Gordon, J. (2010). Place matters: The significance of place attachments for children's well-being. *British Journal of Social Work*, 40(3), 755–771. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcn142>
- Gürel E. (2017). Swot analysis: a theoretical review. *Journal of International Social Research*, 10 (51), 994–1006. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1832>
- Greenwald, R. (2012). EMDR within a phase model of trauma-informed treatment. Routledge.
- Eichfeld, C., Farrell, D., Mattheß, M., Bumke, P., Sodemann, U., Ean, N., ... & Mattheß, H. (2019). Trauma stabilisation as a sole treatment intervention for post-traumatic stress disorder in Southeast Asia. *Psychiatric Quarterly*, 90, 63–88. <https://doi.org/10.1007/s11126-018-9598-z>
- Korn, D. L., & Leeds, A.M. (2002). Preliminary evidence of efficacy for EMDR resource development and installation in the stabilisation phase of treatment of complex posttraumatic stress disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 58 (12), 1465–1487. <https://doi.org/10.1002/jclp.10099>
- Korn, E. R., & Johnson, K. (1983). Visualization: The uses of imagery in the health professions. Irwin Professional.
- Kuiken, D., Bears, M., Miall, D., & Smith, L. (2001). Eye movement desensitization reprocessing facilitates attentional orienting. *Imagination, Cognition and Personality*, 21 (1), 3–20. <https://doi.org/10.2190/L8JX-PGLC-B72R-KD>
- Leeds, A. M. (2009). Resources in EMDR and other trauma-focused psychotherapy: A review. *Journal of EMDR Practice and Research*, 3 (3), 152–160. <https://doi.org/10.1891/1933-3196.3.3.152>

- Manfield, P., Lovett, J., Engel, L., & Manfield, D. (2017). Use of the Flash technique in EMDR therapy: Four case examples. *Journal of EMDR Practice and Research*, 11, 195–205. <http://dx.doi.org/10.1891/1933-3196.11.4.195>
- Morris-Smith, J., & Silvestre, M. (2014). *EMDR for the Next Generation-Healing Children and Families* (2nd ed.). Academic Conferences and Publishing Limited.
- Perry, B.D. (2006). Applying Principles of Neurodevelopment to Clinical Work with Maltreated and Traumatized Children: The Neurosequential Model of Therapeutics. In N. B. Webb (Eds.), *Working with Traumatized Youth in Child Welfare. Social Work Practice with Children and Families* (pp. 27–52). The Guilford Press.
- Perry, B.D. (2008). Child maltreatment: A neurodevelopmental perspective on the role of trauma and neglect in psychopathology. In T. P. Beauchaine & S. P. Hinshaw (Eds.) *Child and Adolescent Psychopathology* (pp. 93–129). Springer Publishing Company.
- Schwarz, L., Corrigan, F., Hull, A., & Raju, R. (2016). *The Comprehensive Resource Model: Effective therapeutic techniques for the healing of complex trauma*. Taylor & Francis.
- Shapiro, E. (2007). 4 Elements Exercise. *Journal of EMDR Practice and Research*, 2, 113–115
- Shapiro, F. (1998). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): Accelerated information processing and affect-driven constructions. *Crisis Intervention & Time-Limited Treatment*, 4 (2-3), 145–157.
- Shapiro, F. (2001). *Eye movement desensitization and reprocessing: Basic principles, protocols, and procedures* (2nd ed.). Guilford Press.
- Struik, A. (2014). *Treating Chronically Traumatized Children: Don't let sleeping dogs lie!*. Routledge.
- Tripp, T., Potash, J. S., & Brancheau, D. (2019). Safe Place collage protocol: Art making for managing traumatic stress. *Journal of Trauma & Dissociation*, 20 (5), 511–525. <https://doi.org/10.1080/15299732.2019.1597813>
- Tsouvelas, G., Chondrokouki, M., Nikolaidis, G., & Shapiro, E. (2019). A vicarious trauma preventive approach. The Group Traumatic Episode Protocol EMDR and workplace affect in professionals who work with child abuse and neglect. *Dialogues in Clinical Neuroscience & Mental Health*, 2 (3), 130–138. <https://doi.org/10.26386/obrela.v2i3.123>

Η τεχνική ήρεμος/ασφαλής τόπος σε πλαίσια ιδρυματικής φροντίδας

Τσουβέλας Γιώργος¹, Χονδροκούκη Μιχαήλα², Αντωνίου Ξένια³, Νικολαΐδης Γιώργος⁴

¹ Ψυχολόγος, ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ψυχολογίας. EMDR-Hellas

² Ψυχολόγος, EMDR-Hellas

³ Παιδοψυχίατρος, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας

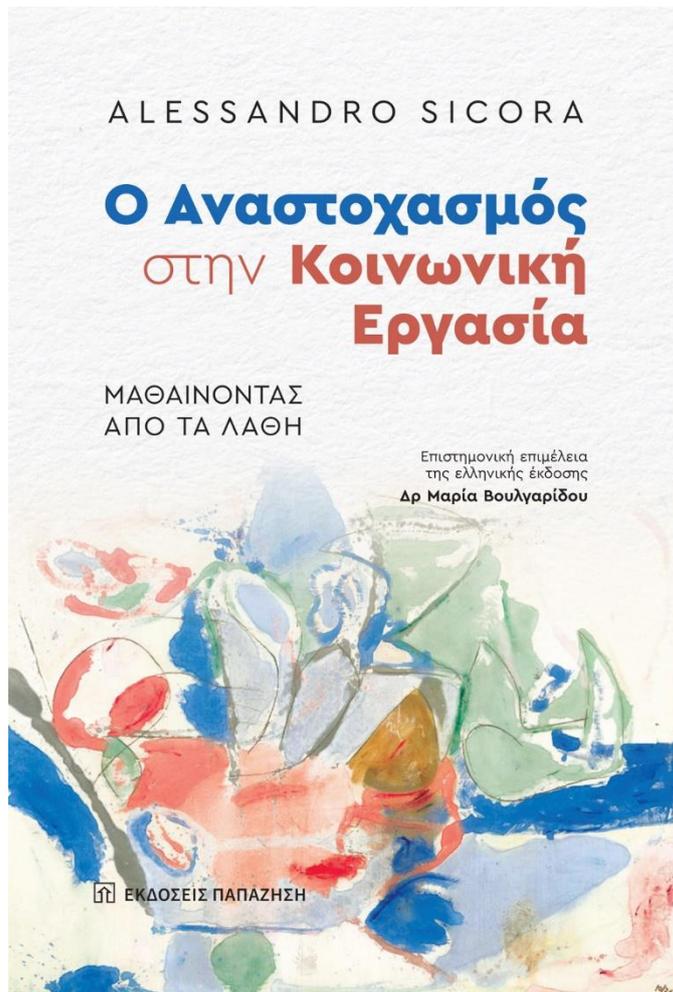
⁴ Ψυχίατρος, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η τεχνική του «ήρεμου/ασφαλούς τόπου» αποτελεί μια άσκηση νοερής απεικόνισης που χρησιμοποιείται στο στάδιο της σταθεροποίησης κατά τη θεραπεία τραύματος, προσφέροντας στα παιδιά έναν χρήσιμο πόρο για την αντιμετώπιση έντονων συναισθημάτων κατά την επεξεργασία του τραύματος. Η τεχνική αυτή παρέχει μια μορφή ελεγχόμενης αποσύνδεσης, η οποία μπορεί να είναι ιδιαίτερα λειτουργική. Ωστόσο, τα παιδιά που ζουν σε πλαίσια ιδρυματικής φροντίδας έχουν συχνά βιώσει αναπτυξιακά και πολλαπλά τραύματα, με αποτέλεσμα να μην έχουν αναπτύξει ασφαλείς δεσμούς προσκόλλησης, γεγονός που δυσχεραίνει τη διαδικασία σύνδεσης με έναν ήρεμο και ασφαλή εσωτερικό τόπο. Οι ανήλικοι που έχουν βιώσει σοβαρά ψυχικά τραύματα σε ιδρυματικά περιβάλλοντα παρουσιάζουν συχνά δυσκολίες στην κατανόηση και την αξιοποίηση αυτής της τεχνικής. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει τη συγκεκριμένη μέθοδο, συνοδευόμενη από ανάλυση 14 ζωγραφιών παιδιών που είχαν παραπεμφθεί για θεραπεία EMDR στη μονάδα «Σπίτι του Παιδιού» και διαμένουν σε διαμερίσματα του συλλόγου «Το Χαμόγελο του Παιδιού». Σε ορισμένες από τις εικόνες υπήρξε ανάγκη προστασίας της ιδιωτικότητας, ενώ παράλληλα αναλύονται τα μοτίβα που εντοπίστηκαν στις δημιουργίες των παιδιών. Επιπλέον, το άρθρο στοχεύει να παρουσιάσει τα ευρήματα μιας εστιασμένης συζήτησης (focus group) με τη συμμετοχή τριών θεραπευτών EMDR (δύο κλινικών ψυχολόγων και ενός παιδοψυχίατρου). Οι συμμετέχοντες ψυχοθεραπευτές, που είχαν εφαρμόσει τη μέθοδο και συνεργάζονταν θεραπευτικά με τα παιδιά, συζήτησαν τόσο τα εμπόδια στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου εργασίας όσο και τις θεραπευτικές προτάσεις για την αποτελεσματική εφαρμογή της τεχνικής σε αυτόν τον πληθυσμό. Τα αποτελέσματα της συζήτησης παρουσιάζονται μέσω ανάλυσης SWOT, παρέχοντας προτάσεις για την προσαρμογή της τεχνικής σε ιδρυματικά πλαίσια φροντίδας..

Λέξεις-κλειδιά: Ήρεμος/ασφαλής τόπος, Σταθεροποίηση, Πλαίσιο ιδρυματικής φροντίδας, Λειτουργική αποσύνδεση, Τεχνική χαλάρωσης

Στοιχεία Επικοινωνίας: Γιώργος, Τσουβέλας, tsouvelasgiorgos@gmail.com

Ο Αναστοχασμός στην Κοινωνική Εργασία. Μαθαίνοντας από τα λάθη.

Alessandro Sicora

**Επιστημονική Επιμέλεια:
Δρ. Μαρία Βουλγαρίδου**

Το βιβλίο «Ο Αναστοχασμός στην Κοινωνική Εργασία. Μαθαίνοντας από τα λάθη», υποστηρίζει ότι η αναστοχαστική πρακτική δεν είναι μια προαιρετική δεξιότητα, αλλά ένας ζωτικός μηχανισμός που επιτρέπει στους/στις επαγγελματίες να περιηγηθούν στα διαφορετικά και προκλητικά τοπία που συναντούν, είναι στην ουσία ο καθρέφτης που μας επιτρέπει να εξετάζουμε, να μαθαίνουμε και να εξελισσόμαστε.

Στο πρώτο εννοιολογικό πεδίο αυτού του βιβλίου γίνεται μια περιήγηση στα διαφορετικά επίπεδα της διεργασίας του αναστοχασμού, ανατέμνοντας τα συστατικά του και κατανοώντας τις δυνατότητές του. Μέσα από τις θεωρητικές δομές και τα νοητικά ορόσημα της εξέλιξής του, με μια προσεκτική επιλογή παραδειγμάτων, αποκαλύπτεται πώς η αναστοχαστική πρακτική, γίνεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκούνται οι νοητικές και συναισθηματικές δεξιότητες, βελτιώνεται η λήψη αποφάσεων και αποκαλύπτονται προσωπικές ανασφάλειες και αγκυρώσεις. Εμβαθύνουμε στη σημασία της αναστοχαστικής πρακτικής, διερευνώντας τη μεταμορφωτική της δύναμη με συγκεκριμένες μεθόδους και εργαλεία και αντιλαμβανόμαστε τις δυνατότητές της να βελτιώσει την ποιότητα των παρεμβάσεων μας.

Το δεύτερο εννοιολογικό πεδίο που αναλύεται σε αυτό το βιβλίο αφορά τα λάθη στην άσκηση του επαγγέλματος της Κοινωνικής Εργασίας. Ο συγγραφέας, έχοντας ως αφετηρία την παραδοχή ότι όλοι οι άνθρωποι κάνουν λάθη, (και οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί!), συνδέει την αναστοχαστική πρακτική με τη διερεύνηση των αιτιών των λαθών, τα οποία εμφανίζονται με τη μορφή αναποτελεσματικών παρεμβάσεων, παραλείψεων ή/και επικίνδυνων πρακτικών. Η στόχευση για την αναστοχαστική προσέγγιση των λαθών, είναι αυτά να μετατραπούν, δυνητικά, σε εφελθήρια εξέλιξης και βελτίωσης. Με αυτή τη συλλογιστική, η σύνδεση μεταξύ των λαθών στην Κοινωνική Εργασία και της αναστοχαστικής πρακτικής, καθίσταται θεμελιώδης για την επαγγελματική ανάπτυξη και τη διαρκή προσωπική μάθηση των επαγγελματιών. Με τον εντοπισμό των λαθών αναλύονται τα αίτια και διερευνώνται οι υποκείμενοι παράγοντες, οι αγκυρώσεις και οι επιρροές του οργανωσιακού πλαισίου που συνέβαλαν σε αυτά. Η αναστοχαστική πρακτική δίνει τη δυνατότητα οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να αντλήσουν μάθηση από τα λάθη, να αναπτύξουν εναλλακτικές προσεγγίσεις και να διακρίνουν τι θα μπορούσε να είχε γίνει διαφορετικά για να επιτευχθούν καλύτερα αποτελέσματα.

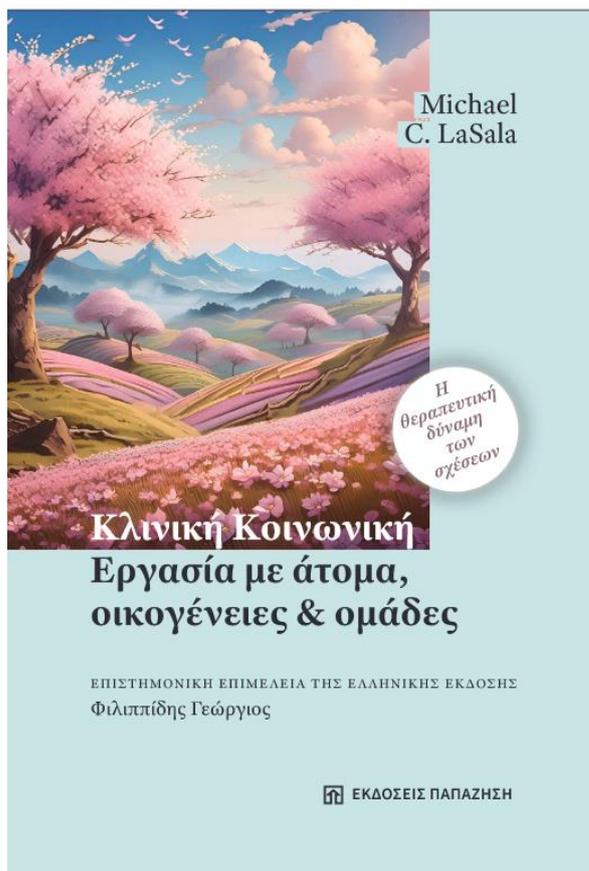
Στόχος του βιβλίου είναι να προσφέρει έναν οδικό χάρτη για τους/τις επαγγελματίες του πεδίου της Κοινωνικής Εργασίας που διερωτώνται και αγωνιούν καθημερινά για την επάρκεια των παρεμβάσεών τους, για τις ανάγκες στις οποίες πρέπει να ανταποκριθούν και για το οργανωσιακό περιβάλλον της εργασίας τους. Είναι επίσης, ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο, για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες της Κοινωνικής Εργασίας που κάνουν την άσκησή τους στο επάγγελμα. Τα ερωτήματα, οι απορίες για την ορθότητα των αξιολογήσεων και των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων, γύρω από τις οποίες δομούν την εκπαίδευσή τους, αποτελούν το θεωρητικό, το εκπαιδευτικό και το πραγματολογικό υλικό αναστοχασμού, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο μάθημα της εποπτείας, όχι μόνο για να αναλυθούν τα περιστατικά, αλλά και κυρίως, για να καλλιεργήσουν μια κουλτούρα ενδοσκοπήσης στη μετέπειτα πρακτική τους.

Ο εκδοτικός οίκος ΠΑΠΑΖΗΣΗ παρέχει έκπτωση 40% στο συγκεκριμένο βιβλίο αλλά και σε όλα τα βιβλία του καταλόγου του, για τα μέλη του ΣΚΛΕ. Η χρήση της έκπτωσης 40%, γίνεται με δυο τρόπους:

α) επίσκεψη στο φυσικό κατάστημα - βιβλιοπωλείο των εκδόσεων Παπαζήση (Νικηταρά 2, Αθήνα 106 78, τηλέφωνο: 2103838020)

β) διαδικτυακή παραγγελία, (<https://papazissi.gr/>), επιλέγοντας πληρωμή με αντικαταβολή και αναγράφοντας στις σημειώσεις της παραγγελίας «ΜΕΛΟΣ ΣΚΛΕ»

Μόνο με τους δυο παραπάνω τρόπους αγοράς (στο φυσικό ή στο ηλεκτρονικό κατάστημα των εκδόσεων) είναι δυνατό να αξιοποιηθεί η έκπτωση του 40%

Κλινική Κοινωνική Εργασία με άτομα, οικογένειες και ομάδες. Η Θεραπευτική δύναμη των σχέσεων.

Michael C. LaSala

Επιστημονική Επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης: Γεώργιος Φιλιππίδης, Επίκουρος Καθηγητής Κλινικής Κοινωνικής Εργασίας, Δ.Π.Θ.

Το συγκεκριμένο επιστημονικό σύγγραμμα προσπαθεί με απλό και κατανοητό τρόπο να περιγράψει τις βασικές αρχές και μεθόδους της κλινικής κοινωνικής εργασίας, καθώς και τη διάσταση του σημαντικού αυτού εξειδικευμένου πεδίου στις Η.Π.Α., όπου βρίσκεται αυτή τη στιγμή σε πλήρη ανάπτυξη και υπό την ομπρέλα ενός καλά οργανωμένου θεσμικού πλαισίου. Με λίγα λόγια, στις Η.Π.Α. ο κλινικός κοινωνικός λειτουργός έχει ξεκάθαρο επαγγελματικό ρόλο και σημαντικά κατοχυρωμένα επαγγελματικά δικαιώματα ως κλινικός θεραπευτής, όπως θα διαπιστώσει κανείς από τις πρώτες σελίδες του εν λόγω βιβλίου. Πρόκειται για ένα σύγγραμμα το οποίο είναι ιδιαίτερα προσιτό και χρήσιμο από τον προπτυχιακό φοιτητή, μέχρι τον επαγγελματία που βρίσκεται στην πρώτη γραμμή του κλινικού πεδίου. Μέσα από το συγκεκριμένο σύγγραμμα γίνεται μια προσπάθεια να ξεκαθαριστούν ορισμοί και έννοιες γύρω από την κλινική κοινωνική εργασία και δίνεται σαφής απάντηση στο αν ο κοινωνικός λειτουργός, ως κλινικός θεραπευτής, μπορεί να εφαρμόσει ψυχοθεραπεία και υπό ποιες προϋποθέσεις.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη NASW (2022), η Κλινική Κοινωνική Εργασία είναι ένας σημαντικός τομέας ειδίκευσης της εφαρμοσμένης επιστήμης της Κοινωνικής Εργασίας. **Η Κλινική Κοινωνική Εργασία εστιάζει στην αξιολόγηση, τη διάγνωση, τη θεραπεία και την πρόληψη ψυχικών ασθενειών, καθώς και συναισθηματικών και**

άλλων διαταραχών συμπεριφοράς. Η ατομική, η ομαδική και η οικογενειακή θεραπεία είναι κοινές μέθοδοι θεραπειάς της Κλινικής Κοινωνικής Εργασίας.

Επίσης, σύμφωνα με το American Board of Clinical Social Work (2020), η Κλινική Κοινωνική Εργασία είναι ένα επάγγελμα υγείας που βασίζεται σε θεωρίες και μεθόδους πρόληψης και θεραπείας, στην παροχή υπηρεσιών ψυχικής υγείας και υγειονομικής περίθαλψης, με ιδιαίτερη έμφαση σε συμπεριφορικά και βιοψυχοκοινωνικά προβλήματα και διαταραχές. Μέσα από το παρόν σύγγραμμα του ακαδημαϊκού κλινικού κοινωνικού λειτουργού, ψυχοθεραπευτή και συγγραφέα Dr. Michael LaSala, του οποίου της ελληνικής έκδοσης επιμελήθηκε ο Επίκουρος Καθηγητής Κλινικής Κοινωνικής Εργασίας του Δ.Π.Θ. Δρ. Γεώργιος Φιλιππίδης, **η Κλινική Κοινωνική Εργασία ορίζεται ως η δημιουργία μιας ψυχοθεραπευτικής σχέσης που αντιμετωπίζει την προσωπική και διαπροσωπική λειτουργία με έναν ευέλικτο, πολιτισμικά ανταποκρινόμενο και ενδυναμωτικό τρόπο με συνείδηση κοινωνικής δικαιοσύνης.**

Σκοπός του βιβλίου είναι μια ακόμα γνωριμία με το πολύ ενδιαφέρον πεδίο της κλινικής πρακτικής της Κοινωνικής Εργασίας, το οποίο στην Ελλάδα μπορεί μέχρι σήμερα να μην είναι αναπτυγμένο όσο θα έπρεπε, αλλά στον δυτικό κόσμο ανθεί εδώ και αρκετές δεκαετίες και έχει δημιουργήσει ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο με εξειδικευμένη μεθοδολογία και δεοντολογικές αρχές. Επιμέρους στόχοι του βιβλίου είναι μια περιεκτική περιγραφή δοκιμασμένων πρακτικών, έτοιμων για εφαρμογή παρεμβάσεων, που βασίζονται σε πολυετή κλινική εμπειρία, εφαρμογή και μελέτη πεδίου. Εμπεριέχονται επίσης, βασικές έννοιες και τεχνικές από μοντέλα ψυχοθεραπείας, παράλληλα με βασικές κλινικές δεξιότητες, οι οποίες καλύπτουν πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις. Τέλος, το βιβλίο αυτό πέρα από την ατομική θεραπεία, εξετάζει τη θεραπεία ομάδων και οικογενειών, μέσα από ολιστικές μεθόδους, με κυρίαρχη την προσέγγιση άτομο στο περιβάλλον και με γνώμονα τη θεραπευτική δύναμη των σχέσεων.

Ο εκδοτικός οίκος ΠΑΠΑΖΗΣΗ παρέχει έκπτωση 40% στο συγκεκριμένο βιβλίο αλλά και σε όλα τα βιβλία του καταλόγου του, για τα μέλη του ΣΚΛΕ. Η χρήση της έκπτωσης 40%, γίνεται με δυο τρόπους:

α) επίσκεψη στο φυσικό κατάστημα - βιβλιοπωλείο των εκδόσεων Παπαζήση (Νικητάρá 2, Αθήνα 106 78, τηλέφωνο: 2103838020)

β) διαδικτυακή παραγγελία, (<https://papazissi.gr/>), επιλέγοντας πληρωμή με αντικαταβολή και αναγράφοντας στις σημειώσεις της παραγγελίας «ΜΕΛΟΣ ΣΚΛΕ»

Μόνο με τους δυο παραπάνω τρόπους αγοράς (στο φυσικό ή στο ηλεκτρονικό κατάστημα των εκδόσεων) είναι δυνατό να αξιοποιηθεί η έκπτωση του 40%